

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**19.YÜZYILDA OSMANLI COĞRAFYASINDA BATILI
ÜLKELERİN NÜFUZ MÜCADELESİ: MISIR ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Mehmet SEL**

**Danışman
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖK**

**2018
KIRIKKALE**

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

19.YÜZYILDA OSMANLI COĞRAFYASINDA BATILI
ÜLKELERİN NÜFUZ MÜCADELESİ: MISIR ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Mehmet SEL

Danışman
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖK

Nisan 2018
KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Doç. Dr. Halil İbrahim GÖK danışmanlığında Mehmet Sel tarafından hazırlanan “19.Yüzyılda Osmanlı Coğrafyasında Batılı Ülkelerin Nüfuz Mücadelesi: Mısır Örneği” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih/Yakınçağ Tarihi Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.../.../2018

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

.../.../2018

(Unvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi Dönem Projesi olarak sunduğum “**19.Yüzyılda Osmanlı Coğrafyasında Batılı Ülkelerin Nüfuz Mücadelesi: Mısır Örneği**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırđı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

Tarih

Mehmet SEL

İmza

ÖNSÖZ

19. Yüzyılda Mısır, özellikle Fransa ve Büyük Britanya'nın menfaatlerinin çakıştığı bir yer olarak karşımıza çıkmıştır. Fransız ihtilâli döneminde Osmanlı-Fransız ilişkileri 16. Louis'in idamıyla bozulmuş, fakat Napolyon'un 1798'de Mısır'ı istilâsı iki devlet arasındaki dostane ilişkilere büyük bir darbe vurmuştur. Sonraki yıllarda Mehmet Ali Paşa'nın valiliğinin onaylanması ile birlikte Mısır tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı merkezi yönetimi arasında anlaşmazlıklar çıkmış, bu anlaşmazlıklar Avrupa devletlerinin Mısır sorununu gündemlerine almalarına sebep olmuştur. Artık Osmanlı Devleti siyasi, askeri ve sosyal sorunlarının dayatması ve batının teşviki ile hızlı bir batılılaşma sürecine girmekle yüz yüze kalmıştır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanından sonra 19. Yüzyıla etki eden bir başka olay da Süveyş Kanalı meselesi olarak tarihe geçmiştir ki bugün de kullanımdadır.

“19.Yüzyılda Osmanlı Coğrafyasında Batılı Ülkelerin Nüfuz Mücadelesi: Mısır Örneği” konulu tezimizde 1798-1802 Osmanlı-Fransa savaşının nedenleri ve sonuçları tahlil edilerek Napolyon Bonapart'ın hedeflerinin ne olduğunu anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Mısır sorunu ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa meselesinin nasıl çözümlendiğinin ve bu sorunun Osmanlı Devleti'ne olan etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Mısır'ın Osmanlı Devleti-Fransa-Büyük Britanya-Rusya dörtgeninde ve Doğu Sorunu çerçevesinde nasıl çekişme konusu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Süveyş Kanalı Projesi'nin hayata geçirilmesinin 19. Yüzyılda ekonomik ve siyasal açıdan önemi değerlendirilmiştir. Nihayet günümüzde genelde Orta Doğu özelde Suriye'de yaşanan olayların nedenlerinin geçmişte yaşananlar doğrultusunda açıklanabileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu değerlendirmeler tezimizde üç bölüm halinde incelenmiştir. Birinci Bölüm, *“Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali”* başlığı altında Osmanlı-Fransa ilişkileri, Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi, bu işgale karşı Rusya ve Britanya'nın kendi çıkarları doğrultusunda Doğu Sorunu çerçevesinde olaya müdahale etmeleri ve müdahalenin ardından Fransa'nın Mısır'ı tahliye ederek Osmanlı Devleti ile bir barış antlaşması imzalaması konularını içermektedir. İkinci Bölümde ise *“Mısır Meselesi”* başlığı altında Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da giriştiği reform ve kalkınma hareketleri ve

fakat bunu yaparken Fransız etkisinin Mısır'a nasıl yayılmaya başladığı, Mehmet Ali'nin Yunan ayaklanmasına karşı Osmanlı Devleti'ne yardım etmesi, sonrasında isteklerinin yerine getirilmemesi üzerine isyan etmesi incelenmiştir. Ardından Doğu Sorunu kapsamında Büyük Devletlerin kendi çıkarları için bu meseleye karışmaları, bu düzlemde Hünkâr İskeleye Antlaşması, Londra Antlaşması, Balta Limanı Sözleşmesi, Boğazlar Sözleşmesi gibi konulardan bahsedilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise “*Süveyş Kanal Projesi*” başlığı altında Süveyş Kanalı'nı açma girişimleri, kanalın açılması, Büyük Britanya'nın tavrı ve Mısır'ı işgali olayları anlatılmıştır.

Yakınçağ Tarihi ile ilgili kaynaklarda ve telif eserlerde Mısır Sorunu ve Mehmet Ali Paşa ismi her fırsatta ele alınmış, hatta en çok sözü edilen konulardan birisi olmuştur. Ancak tarihi ehemmiyeti bu kadar fazla olmasına rağmen 19. Yüzyılın tamamını kapsayan ve Avrupa Devletlerinin nüfuz mücadelesi açısından başka bir deyişle Doğu Sorunu çerçevesinden Mısır tarihine bakışla ilgili çalışmalar oldukça sınırlı kalmış, ayrıca müstakil incelemeler ise araştırmacılara, toplumumuza sistematik bir perspektif yakalamaya matuf olmamıştır. Dolayısıyla bu tez ile 19. Yüzyılı içine alan ve Avrupa devletlerinin kendi çıkarları doğrultusunda Mısır Meselesi hakkında nasıl politika değiştirdiklerini, dost iken düşman veya düşman iken dost olabildiklerini ortaya koymak hedeflenmiştir.

Tezimizde, geçmişte ve şu anda olan olay ve olguları tespit edip açıklamayı amaçlayan araştırma yaklaşımı olan *tarama modeli* kullanılmıştır. Bu model çerçevesinde, konu ile ilgili olaylar geçmişe dönük ya da tek tek ele alınarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Tarama modeli araştırma yaklaşımına uygun olarak konu hakkındaki bilgiler, önceden tutulmuş çeşitli yazılı belgelere başvurularak elde edilmiş ve elde edilen dağınık bilgiler incelenen zaman ve mekân göz önüne alınarak bir sistem içinde bütünleştirilerek yorumlanmıştır. Elde edilen verilerin objektif bir şekilde araştırmada kullanılması konusuna özenle dikkat edilmiştir. Kaynaklardan geçerli ve güvenilir bilgiler derlenip doğru sonuçlara ulaşmak için, toplanan her veri geçerlilik ve önem açılarından *eleştiri* süzgecinden geçirilmiştir.

Araştırma hakkındaki veriler, var olan kayıt ve belgeler incelenerek belgesel tarama veya doküman metodu diye anılan yöntem ile toplanmıştır. Mevcut kayıt ve

belgeler tespit edilmiş, ulaşılanlar okunup konu ile ilgili olan kısımları not alınmış ve değerlendirilerek tahlil edilmiştir. Tez çalışmasının özelliğine uygun olarak önce konuyla ilgili tespit edilen arşiv belgelerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunun için de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler incelenmiştir. Bu belgeler özellikle 3. Bölümün dayanacağı temel kaynaklar olmuştur. Arşiv araştırmalarının yanı sıra, incelediğimiz dönemde yaşayan siyasetçi, devlet adamı vs. kişilerin hatıratı da çalışma için önem arz etmiştir. Bu minvalde kaynak tarama süresinde hatıralara da ulaşılmaya çalışılmıştır. Yine o dönem gazeteleri de taranarak basın gözden geçirilmiştir. Bunların dışında temin edilecek olan ve kaynakçada verilmiş olan tetkik eserlerden de faydalanılmıştır.

Bütün bu yoğun çalışmaların sonucunda temin edilerek incelenen bu yazılı belge ve dokümanlardan araştırma ile ilgili olanlar doğrudan not alınmıştır. Daha sonra bilgiler konu başlıklarına göre sırasıyla ele alınarak araştırmanın amaçları doğrultusunda veriler anlamlandırılmaya çalışılıp, notlardaki bilgiler yorumlayıcı yöntemle yorumlanarak araştırma problemine bir çözüm önerisi getirebilmek için bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sağlam kaynaklara ve eserlere dayandığını göstermek ve bilginin doğruluğunu araştırmak veya aynı konuda fazla bilgi almak isteyenlere yol göstermek amacıyla dipnot kullanılmıştır. Yazım işlemi tamamlandıktan sonra araştırma metni okunup düzeltilmiş, ardından da araştırma sonucunda varılan sonuç ve değerlendirme kısmı kaleme alınmıştır.

“19.Yüzyılda Osmanlı Coğrafyasında Batılı Ülkelerin Nüfuz Mücadelesi: Mısır Örneği” konulu tezimin hazırlanması, yürütülmesi ve düzenlenmesi sırasında belge ve kitap temini konusunda bana yardımlarını esirgemeyen Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Milli Kütüphane ve TTK Kütüphanesi personellerine teşekkürlerimi sunarım.

Keza tezimin hazırlanmasında tashih ve düzeltme konusunda beni yönlendiren, eksiklerimi gösteren ve yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Halil İbrahim Gök Bey'e, yine bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım Yrd. Doç. Dr. Erdal Çetintaş Bey'e teşekkürlerimi sunarım.

ÖZ

Sel, Mehmet, “19.Yüzyılda Osmanlı Coğrafyasında Batılı Ülkelerin Nüfuz Mücadelesi: Mısır Örneği” , Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

Büyük Britanya'nın Akdeniz ve uzak doğuda söz sahibi olmasından rahatsız olan Fransızlar, İngilizlerin gücünü kırmak, uzak doğuya giden yolları ele geçirmek ve bölgede etkili olabilmek için 1798 yılında Mısır'ı işgal etmiştir. Üç yıl Fransız işgali altında kalan Mısır, Osmanlı ve İngiliz müttefik kuvvetlerinin çabasıyla 1801 yılında geri alınmış ve Fransızlar Mısır'ı tahliye etmiştir. Böylece bu andan itibaren ortaya Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'nın çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalıştıkları Doğu Sorunu çerçevesinde bir Mısır meselesi ve Osmanlı Devleti'nin toprakları konusu çıkmıştır.

Yunan ayaklanması üzerine Sultan II. Mahmut, isyanı bastıramayacağını anlamış ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiştir. İşte bu yardım sonrasında Mehmet Ali Paşa'nın gittikçe güçlenmesi ve hatta bir ara bağımsızlığını ilan etme düşüncesi içerisine girmesi olayı bambaşka bir yere taşımıştır. Artık sorun Mehmet Ali Paşa sorunu değil, Doğu sorunu çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve bundan doğacak çeşitli ve kritik sorunlardır. Avrupa devletlerinin büyük bir telaş ile Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanmasına doğrudan müdahale etmelerinin sebebi budur. Müdahale sonrasında Mehmet Ali Paşa isyanı son bulmuş ve Padişahın bir fermanı ile Mısır valiliği kontrol altına alınmıştır. Ancak ferman Avrupa devletlerinin garantisi altına alınmıştır. Aslında Yakındoğu'daki güç dengelerini alt-üst etmemek adına Mehmet Ali Paşa yerinde bırakılmış fakat gücü ve yetkisi büyük oranda sınırlandırılmıştır.

Mısır Meselesinin son aşaması ise Süveyş Kanalının açılması ve ardından Büyük Britanya'nın 1882'de Mısır'ı işgal etmesidir. Başlangıçta yapılamayacak bir proje gibi gördüğü için kanal işlerine eğilmeyen Britanya, kanalın açılmasından sonra Hindistan ve Akdeniz üzerinde Fransa'nın etkin olabileceği ihtimalinden korkmuştur. Bu suretle inisiyatifi eline almıştır.

Anahtar Kelimeler: Süveyş Kanalı, Mehmet Ali Paşa, Mısır Sorunu, Mısır'ın İşgali, Ferdinand de Lesseps.

ABSTRACT

Sel, Mehmet, “**Struggle for Influence of the Western Countries in Ottoman Geography in the 19th Century: The Example of Egypt**” , Master Thesis, Kırıkkale, 2018.

The French was disturbed by the economic development of the British in the Mediterranean and the far east. Therefore, the French, in order to break the British power, to conquer the roads to far east and to have the ascendancy of the region, occupied Egypt in 1798. After three years of the French occupation, Egypt was taken back by the Ottoman with the efforts of British allied forces in 1801. So the French withdrew from Egypt. From this moment on, the issue of the Egyptian Question ant the territory of the Ottoman State, in the framework of the Eastern Question that Great Britain, France and Russia have been trying to shape in line with their interests, came forward.

Sultan Mahmut II, understood that he can not quell the rebellion and after asked for help from Mehmet Ali whose the Governor of Egypt upon the Greek Rebellion. After this helping, Mehmet Ali is getting stronger and he thought to declare his independence for a moment. These events carry the Egypt Question at a completely different place. Mehmet Ali Pasha is no longer a problem. The problem is the various and critical problems that will arise from the collapse of the Ottoman State in the framework of the Eastern Question. That is why the European states have to intervene directly with Mehmet Ali Pasha’s uprising with a big flurry. After the intervention, Mehmet Ali Pasha’a revolt ended and the governor of Egypt was taken under control by a Sultan’s Command (Ferman). However, the Command (ferman) was under the guarantee of the European states. In fact, Mehmet Ali Pasha was left in place in order to overcome the power balances in the Near East, but the power and authority were limited in large scale.

The last process of the Egypt Question is the opening of the Suez Canal and then occupying Egypt from the Great Britain in 1882. Britain, not seeing the Suez Canal as a Project that can not be done at the outset, is afraid of the possibility that

France might be active on India and the Mediterranean after the Canal is opened. So Britain has taken the initiative on Egypt Question this time.

Keywords: The Suez Canal, Mehmet Ali Pasha, The Egypt Question, The Occupation of Egypt, Lesseps.

İÇİNDEKİLER

KABUL-ONAY.....	IV
KİŞİSEL KABUL SAYFASI.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
ÖZ.....	IX
ABSTRACT.....	XI
İÇİNDEKİLER.....	XIII
KISALTMALAR.....	XV
GİRİŞ.....	1
1.Osmanlı Tarihi Açısından Mısır'ın Önemi.....	1
2.Doğu Sorununun Bir Parçası Olarak Mısır.....	5

I.BÖLÜM

MISIR'IN FRANSIZLAR TARAFINDAN İŞGALİ (1798)

1.Osmanlı-Fransa İlişkileri.....	8
2.Napolyon'un Mısır'a Asker Çıkarması.....	11
3.Osmanlı Devleti'nin İşgale Tepkisi.....	19
3.1.Avrupa'nın Tepkisi.....	21
3.2.Rusya ile Osmanlı Devleti Arasındaki İttifak ve Önemi.....	22
3.3.Büyük Britanya ile Osmanlı Devleti Arasındaki İttifak ve Önemi.....	25
3.4.Fransızların Mısır'ı Tahliyesi.....	28
4.Osmanlı-Fransız Barış Antlaşması.....	37

II. BÖLÜM

MISIR MESELESİ (1833-1841)

1.Mehmet Ali Paşa ve Mısır Valiliği.....	40
2.Yunan İsyanına Mehmet Ali Paşa'nın Yardımı.....	46
2.1.Navarin Hadisesi ve Sonraki Olaylar.....	50
3.Mehmet Ali Paşa İsyanının I. Aşaması.....	54

3.1.Anadolu Harekâtı.....	55
3.2.Avrupa Devletlerinin Müdahalesi.....	58
3.3.Hünkâr İskeleyi Antlaşması.....	68
4.Mehmet Ali Paşa İsyanının II. Aşaması.....	72
4.1. Nizip Savaşı, Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ve Tanzimat Fermanı ..	73
4.2.Londra Antlaşması (1840).....	80
4.3.Boğazlar Sözleşmesi (1841).....	86

III. BÖLÜM

SÜVEYŞ KANAL PROJESİ

1.Süveyş Kanal Projelerinin Tarihsel Gelişimi.....	89
1.1.Ferdinand De Lesseps Raporu.....	94
1.2.Kanal Projesine Siyasi Yaklaşımlar.....	97
2.Süveyş Kanal Şirketinin Kurulması ve Kanalın Açılması.....	102
2.1.Süveyş Kanalının Önemi.....	111
3.Britanya'nın Süveyş Kanalı Hisselerini Satın Alması.....	112
4.Britanya'nın Mısır'ı İşgali.....	117
4.1.İstanbul Antlaşması.....	125
5.Mısır'ın İşgalinden Sonra Süveyş Kanalının Tarihsel Süreci.....	127
SONUÇ.....	129
KAYNAKÇA.....	133
EKLER.....	144

KISALTMALAR

a.g.e. :Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

ATAM. : Atatürk Araştırma Merkezi

bknz. : Bakınız

BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

ev. : Çeviren

.T.T.A.D. : Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi

HAT. : Hatt-ı Hümayûn Kalemî

MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı

OTAM. : Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi

s. : Sayfa

S. : Sayı

SAÜ. : Sakarya Üniversitesi

SBE. : Sosyal Bilimler Enstitüsü

TTK. : Türk Tarih Kurumu

YL. : Yüksek Lisans

GİRİŞ

1.Osmanlı Tarihi Açısından Mısır'ın Önemi

Günümüzde batısında Libya, doğusunda Kızıldeniz, kuzeyinde Akdeniz, güneyinde Sudan ve kuzeydoğusunda İsrail ile çevrili olan Mısır¹, Afrika kıtasının kuzey doğusunda Nil Nehri boyunca uzanan topraklarda kurulmuş bir ülkedir². Doğu-batı ticaret yolu özellikle Hindistan'a giden yol üzerinde bulunması nedeniyle stratejik bir noktada bulunan Mısır, sahip olduğu bu coğrafi konum sayesinde tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmuş ve bu sebeple eski çağlardan itibaren bir yerleşim merkezi olarak kullanılmıştır. Nil Nehri sayesinde Mısır çok bereketli topraklara sahip olmuş ve bu bakımdan tarımsal açıdan oldukça verimli bir coğrafya haline gelmiştir³. İşte kısaca bahsedilen stratejik ve ekonomik özellikleri Mısır'ı, Avrupa siyasi çıkarlarının birinci konusu haline getirmiştir. Açıklamak gerekirse Hindistan taraflarında kurulmaya başlanan sömürge imparatorluklarının sağlam bir şekilde yerleşmesi için sadece deniz yolu ile ulaşım kâfi gelmeyeceği anlaşıldığından ve Mısır'ın Hindistan yolu üzerinde bulunması önemini artırmıştır⁴.

Osmanlı Devleti de Mısır'ın stratejik önemini göz önünde bulundurmıştır. Zira Mısır'ı ele geçirdiği takdirde Abbasi halifesinden halifeliği devralmak suretiyle İslam âlemi üzerindeki nüfuzlarını arttıracak gibi, Hint Denizi ve Akdeniz arasındaki Kızıldeniz ticaret yoluna da hâkim olacaklardır⁵. Bu bakış açısıyla Mısır'ın Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçişi ve Osmanlı tarihi açısından önemi konusunda şunlar söylenebilir: Osmanlı Devleti'nin dış politikası, devletin kuruluşundan itibaren Osmanlı dünya görüşünün bir başka deyişle de resmî ideolojisinin bir parçasıdır. İşte bu eksen tayini, Avrupa'daki gelişmelere tezat olarak Osmanlı bürokratinin, siyasetinin ve nihayet toplumunun, zamanla bütün kurum ve kuruluşlarıyla içe dönük, dış dünyadaki gelişmeleri gücü nispetinde kendi iradesi ile halletmeye çalışan bir yapıya bürünmesinde etkili olmuştur. Bu siyasi ve ideolojik

¹ Emine Eren, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Kamil Çolak, Eskişehir, 2008, s. 1.

² Besim Darkot, "Mısır", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8 (Mescid-Mzab), MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 217.

³ Eren, *a.g.t.*, s. 1.

⁴ J. H. Kramers, "Mısır Osmanlılar Devri", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8 (Mescid-Mzab), MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 247.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara, 1994, s. 293.

görüştten dolayı Osmanlı Devleti, Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya, Türkistan'a kadar Müslüman topluluklarıyla yakından ilgilendiği gibi Müslüman olmayan ülkelere de İslam sancağını taşıma gayreti içerisinde olmuştur⁶. Bu cümleden hareketle Osmanlılar, Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Memluklulara karşı gerçekleştirdiği sefer sonucunda Memluk Sultanlığına son vererek Mısır'a hâkim olmuştur. Memluk Sultanlığının ortadan kalkması Osmanlı Devleti'ne Asya kıtasında Suriye, Filistin, el Cezire ve Hicaz'ı, Afrika'da ise mamur ve önemli bir kıta olan Mısır'ı kazandırmıştır⁷.

Ancak 18. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasını hatta devletin mevcut varlığını tehdit eden önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan biri Sanayi İnkılabıdır⁸. Zira Sanayi İnkılabı ile Batı insanının hayat tarzı köklü bir biçimde değişmeye başlamıştır. Çünkü Avrupa feodal siyasal ve ekonomik düzenin gelişmeye kapalı yapısından kurtulmuştur. Bu devrim birçok alanda yeni teknik buluşlarla üretim artışına ve dolayısıyla refah artışına yol açmış gibi görünse de üretim tarzının değişmesi sonucunda o döneme değin hâkim olan geleneksel üretim tarzını değiştirmiştir. Ve makineleşme ile birlikte artan üretimin arz fazlası yaratması başka bir deyişle yeni pazar ihtiyacı 1900'lü yıllara kadar uzanan bunalımların da ilk nedenini oluşturmuştur. Bundan başka daha fazla mekanik güç, daha fazla hammadde, daha fazla üretilmiş mal, daha fazla ulaştırma, sanayi ve ticaret, malları satın alacak daha fazla tüketici, satacak daha çok satıcı kısacası hammadde ve pazar ihtiyacı hızla ortaya çıkmıştır⁹. İşte Sanayi İnkılabının ortaya çıkardığı yeni ihtiyaç Avrupa'da devletler arası ilişkilerde sömürge rekabetini doğurmuştur. Bu dönemden itibaren Büyük Britanya, Hollanda ve İsveç yeni sanayi liderleri olarak ortaya

⁶ Zekeriya Işık, "19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri", *Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 4, S. 2, Aralık 2011, s. 46, 48.

⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, C. II, s. 292-293.

⁸ Işık, *a.g.m.*, s.47. Bu siyaset tarzı Mısır'da yönetim zafiyetine neden olmuştur. Zira 18. Yüzyılın sonundan itibaren Memluk beyleri ve Mısır valileri arasında, merkezi otoriteyi dikkate almaksızın kendi başlarına hareket etme ve birbirlerine karşı üstünlük kurma yarışı başlamıştır. Memluk beyleri, Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir Mısır'a sahip olmak değil, bilakis Osmanlı'nın Mısır'daki valisi olmak için çabalamışlardır. Bazılarının kısa bir süre de olsa Mısır'da bu şekilde hâkimiyet tesis etmesi, Mısır'daki yönetimlerinin yarı bağımsız bir görüntü arz etmesine neden olmuştur. Salih Kış, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu Harekâtı ve Konya Muharebesi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 23, 2010, s. 146.

⁹ Mesut Küçükcalay, "Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 2 (Güz), 1997, s. 51, 53.

çıkılmıştır. Bu devletler listesine doğal maddeleri işlemeye yönelik sanayisiyle Rusya da katılmıştır¹⁰.

Fransa'ya bakacak olursak denilebilir ki Fransa, 18. Yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'nın en büyük devleti olmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu arada yapılan veraset savaşlarına girerek gelişmeye çalışmıştır. Nitekim 18. Yüzyılın ikinci yarısında Avusturya Veraset Savaşlarının (1740-1748) devamı sayılan Yedi Yıl savaşlarına Avusturya'nın müttefiki olarak girmiş, Prusya ve Büyük Britanya'ya karşı savaşmıştır¹¹. 1756-1763 yılları arasında meydana gelen ve 7 yıl sürdüğü için Yedi Yıl Savaşları olarak da anılan savaşlar Fransa'nın yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Savaşların önemi Fransa'nın Kuzey Amerika'daki tüm sömürgelerini kaybetmesinden kaynaklanır¹². Savaş sonrasında Paris'te imzalanan barış Fransa'yı felce uğratmamıştır. Bununla birlikte Fransızların Kuzey Amerika'daki yarıştan çekilmesini sağlayıp Hindistan'da ağır darbe yemelerine yol açmıştır¹³. Başka bir deyişle Büyük Britanya 1756-1763 savaşlarında Fransa'nın elinden Hindistan'ı alırken, bundan sonra Hindistan İngiliz dış politikasında önemli bir faktör olmuştur. Çünkü Hindistan, İngiliz ekonomisi için çok önemlidir¹⁴. Ayrıca yanı başında büyük bir Prusya devletinin kurulmasına da tanık olmuştur¹⁵. Dolayısıyla Paris Barışı yeni bir dünya düzeninin başladığını belirgin biçimde göstermeye başlamıştır. Zira 16. Yüzyılın tek büyük sömürgeci gücü İspanya ve Portekiz'in yerini başkaları almıştır. Yine Fransa ile deniz aşırı diyalarda 75 yıl süren çekişmesinde Büyük Britanya'nın üstünlüğü tescil edilmiştir. Bu arada İspanya ise Hint Adalarından elde ettiği hazineleri önce İtalya'da, ardından Osmanlılarla ve son olarak Avrupa'nın egemenliği için giriştiği Otuz Yıl Savaşlarında çarpışarak heba etmiştir¹⁶.

Bu noktada Doğu Sorununa değinmekte yarar vardır. Çünkü daha önce Türkleri Avrupa kıtasından çıkarmak doğrultusunda yükselen Doğu Sorunu, Sanayi İnkılabından sonra ekonomik ve emperyalist gerçekler çerçevesinde Osmanlı

¹⁰ J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, Çeviren: Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015, s. 304.

¹¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 8-9.

¹² Muhammed Kaymakçı, *Metternich Düzeni Çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde Yunan İsyanı ve Mısır Sorunu*, Kırıkkale Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Erdal Çetintaş, Kırıkkale, 2014, s. 1.

¹³ Roberts, *a.g.e.*, s. 402.

¹⁴ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları*, Ankara, 1988, s. 88.

¹⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁶ Roberts, *a.g.e.*, s. 402.

Devleti'ni parçalamak ve paylaşmak düşüncesiyle yeni bir evreye girmiştir. Avrupa tarihi içinde önemli bir yer tutan ve 'Türklerin Avrupa'dan atılması' şeklinde tanımlanabilen Doğu Sorunu, yabancı dillerde yerleşmiş bir terim olarak geniş çağrışımlar oluşturur¹⁷. Avrupa bakış açısıyla Doğu Sorununun başlangıcı Kavimler Göçünün sonucunda Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması sonra da Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyasi varlığına son verilmesine kadar götürülebilir. Çünkü Hun Türkleri kilisenin etkin olduğu Roma İmparatorluğu'nun dengelerini alt üst etmiştir. Bu sebeple Avrupalılar kendilerine yabancı olan ve bütün işlerini bozan Türklerden nefret etmişlerdir ve Türkleri Avrupa kıtasına ayak bastıkları günden itibaren geldikleri yere geri göndermek çabasına düşmüşlerdir. Bunun doğrultusunda Doğu Sorunu bir Türk- Avrupa mücadelesi olmuştur¹⁸.

Doğu Sorununun ilk döneminde (1071-1683) Avrupa savunmada yer alırken Türkler taarruz halinde olmuştur. Bu dönem içerisinde Avrupa, Türkleri Anadolu'ya sokmamak için Haçlı seferlerini başlatmış ancak başarılı olamamıştır. İkinci dönemde ise Avrupa bu kez Türklerin Rumeli'ye yani Avrupa'ya girişini engellemek istemiş ancak bunda da başarılı olamamıştır. 1683 Viyana bozgunundan sonra ise Türkler savunmaya geçerken Avrupa taarruza kalkmıştır. Bu dönemde Avrupa, Balkanlardaki Hıristiyan nüfusun ya bağımsızlıklarını kazanması ya da haklar elde etmesi için uğraşmıştır. Bunda da başarılı olmuştur. Bu dönemde Avrupa Türkleri Avrupa'dan atmak ve İstanbul'u geri almak amacını taşımıştır¹⁹. Ama bundan sonra Doğu Sorunu artık bir Batı sorununa dönüşecektir. Artık Batı, Osmanlı coğrafyasını çıkarları doğrultusunda kullanmak mümkünse ele geçirmek istemeye başlamıştır. Bu konudaki ilk hareket de Rusya'dan gelmiştir. Nitekim Rusya, Doğu Sorununa Karadeniz ve Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurmak şeklinde bakmıştır. Ayrıca "İstanbul 1453 tarihinde Türkler tarafından fethedilince Rus Ortodoks Kilisesi Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak bağımsız olmuş ve Rus Çarı da kilisenin başına geçmiştir. Bu durum hem Rus Çar'ını güçlendirmiş hem de İstanbul'u Türklerden kurtarma politikasını da benimsetmiştir ve Rusya'nın gelecekte ortaya çıkacak güneğe doğru gelişme politikasının da başlangıç noktası olmuştur. II. Katerina'nın

¹⁷ Kemal Beydilli, "Şark Meselesi", *D.İ.A.*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 352.

¹⁸ Şayan Ulsan, "Şark Meselesinden Sevr'e Türkiye", *ÇTTAD*, C. VIII, S. 18-19, 2009/Bahar-Güz, s. 230.

¹⁹ Ulsan, *a.g.m.*, s. 234.

Kırım'ı 1774'te Osmanlı Devleti'nden alması bu politikanın ilk kademesi olmuştur²⁰.

2. Doğu Sorununun Bir Parçası Olarak Mısır

Rusya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nden büyük tavizler koparmayı başarmıştır. Ancak Osmanlı Devleti, bu antlaşmayı hemen onaylamayarak anlaşmaya uymaktan kaçınmaya çalışmıştır. Kaçınma çabalarına özellikle Fransa sıcak bakmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti, Fransa'nın himayesinde olan bir ülkedir. Üstelik Fransa, Kırım'ın bağımsızlığının aldatici olduğunu ve yarımadanın kısa bir süre sonra Rus egemenliğine gireceğini düşünmekteydi. Böylece Karadeniz'e bir çıkış noktası kazanan Rusya'nın ani bir girişimle İstanbul'a saldırması ve tek bir darbeyle Osmanlı Devleti'ni yok etmesi Avrupa'daki güç dengesini tümüyle değiştirebilirdi. Bu korku o dönemde Fransa'da olduğu gibi Avusturya'da da hissedilmiştir. Ancak Fransa dışında hiçbir büyük Avrupa ülkesi Osmanlılara, Rusya'nın taleplerine karşı gerçek bir destek verme eğiliminde olmamıştır. Amerika'da büyük sorunlarla uğraşan Büyük Britanya için Yakındoğu henüz çok az siyasi ve ekonomik önem taşımaktaydı. Prusya için de konu aynı derecede önemsizdi. Dolayısıyla Fransa dışında başka bir devletin desteği olmaması karşısında Osmanlı Devleti Küçük Kaynarca Antlaşması'nı onaylamak zorunda kalmıştır. İşte bu durum diğer Avrupa devletlerin iştahını kabartmış ve Rusya'nın kazandığı hakların özellikle Boğazlarda serbest dolaşım hakkının kendilerine de tanınması konusunda harekete geçmişlerdir. Bu andan itibaren Osmanlı Devleti topraklarını işgal etmek için de fırsat kollamaya başlamışlardır. Bu bağlamda Habsburg İmparatoru II. Joseph, Boğdan'ın kuzey sınırındaki Bukovina arazisini işgal etmiştir. 7 Mayıs 1775 tarihli antlaşma ile Bukovina, Avusturya'nın eline geçmiş olmuştur²¹. Bundan böyle Avusturya, Osmanlı Devleti'nin önemli bazı parçalarını koparıp almak ve kendisine mal etmek gayreti içine girmiştir²². İşte bu ana kadar yalnız Viyana kapılarına kadar gelen Müslüman Türk ordularının geri püskürtülmesi değil aynı zamanda ortaya koyduğu tehlikenin de bertaraf edilmesi anlamına gelen Doğu Sorunu, Dünya ticaret yollarının da Osmanlı Devleti'nin

²⁰ Uluhan, *a.g.m.*, s. 231-232.

²¹ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 21-25.

²² Raif Karadağ, *Şark Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 65-67.

hükümranlığı altındaki topraklardan geçmesi sebebiyle bunu ele almak veya bunlarla birlikte ekonomiyi ve ticareti topyekûn kontrol altına almak teknik ve ekonomide ham madde deposu olan ‘Müslüman Türk’ün topraklarını parçalamak veya kendi hesaplarına sahip olmak, hiç olmazsa sömürü yapmak şekline dönüşmüştür²³. Zira bu dönemde, stratejik ve ekonomik değeri yüksek geniş toprak parçaları hala Osmanlı Devleti’nin elinde bulunmaktadır. Bu nedenle, Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olan bazı devletler, milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerini hızla devletin içine yaymışlardır. Amaçları, Mısır’a çıkmak ve Doğu Akdeniz’i ele geçirmek olan büyük devletler, gayeleri doğrultusunda Balkanlar ve Mora’da isyanlar çıkarmayı teşvik etmişlerdir²⁴. Osmanlı Devleti’nin bu konudaki tek silahı ise devletlerarasındaki çıkar çatışması ve devletin yıkılmasını istememeleri olmuştur.

Bu arada Fransa, Yedi Yıl Savaşlarında uğradığı kayıpların acısını Büyük Britanya’dan çıkarmak için fırsat kollamaya başlamıştır. Kuzey Amerika’daki 13 Büyük Britanya kolonisinin 1774’te ayaklanması üzerine onlara gizlice para ve silah yardımı yapmıştır. Ardından bir ittifak imzalayarak Amerika’nın bağımsızlığını kazanmasına kadar beraber savaşmayı kabul etmiştir. Böylece resmen Büyük Britanya’nın karşısında bir kez daha yer almıştır. 1779’da da aynı kendisi gibi Büyük Britanya’ya karşı olan İspanya ile bir ittifak antlaşması imzalamış bu arada Hollanda ile de işbirliği yapmıştır. Kuzey Amerika’daki savaş koloniler lehine sonuçlanmış ve Amerika bağımsızlığını kazanmıştır. Ne var ki Fransa, bu savaş sonucunda umduğu şekilde büyük bir kazanç sağlayamamış ve maddi açıdan oldukça yıpranmıştır²⁵. İşte

1787-1791 savaşının Doğu Sorununa etkisi Büyük Britanya’nın dış politikasında değişikliğe sebep olmasındır. Zira Büyük Britanya Amerika’daki savaşlarla ve Fransa ile mücadele ettiğinden Rusya ile dostane ilişkiler geliştirmeye çalışmaktaydı²⁶. Fakat Rusya’nın Amerikan Savaşı sırasında Avrupa’nın bütün deniz devletlerinin İngiltere’ye karşı tavır alarak silahlı tarafsızlık içine girmesinde oynadığı rol, daha önce Londra’da kabul edilen Rusya’nın İngiltere’nin doğal müttefiki olduğu varsayımını yıkıp geçmiştir. Rusya’nın önce Karadeniz ve daha sonra Akdeniz’de hâkim olmak istemesini ticaret yolları için büyük bir tehlike olarak

²³ Arslan Topçubaşı, *Batı ve Şark Meselesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 152.

²⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 105.

²⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 9.

²⁶ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 562.

telakki eden Büyük Britanya’da Osmanlı Devleti’nin meşruluğu ve ayakta kalma olasılığı konusunda kuşklar duyulmaya başlanmıştır²⁷. Nitekim bundan sonra Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün korunması yönünde bir dış politika takip etmeye başlayacaktır²⁸.

²⁷ Anderson, *a.g.e.*, s. 35-36, 40.

²⁸ Afyoncu, *a.g.e.*, s. 562.

I. BÖLÜM

MISIR'IN FRANSIZLAR TARAFINDAN İŞGALİ (1798)

1.Osmanlı-Fransa İlişkileri

Osmanlı Devleti ile Fransa arasında siyasi ilişkiler, iki ülkenin birbirinden uzak olması ve din ayrılığından doğan nefret yüzünden uzun süre kurulamamıştır. Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde ise Osmanlı devleti Karadeniz'e, İpek Yolu ticaretine hatta kısmen de olsa Baharat Yolu ticaretine hâkim duruma gelmiştir. Bu sıralarda Avrupa'da Fransa ile giriştiği imparatorluk mücadelesinde başarılı olarak Alman - İspanyol tahtına geçen Habsburg hanedanına mensup V. Karl (Charles Quint)'ın yıldızı parlamaktaydı. 1519'da imparatorluk tacını giyen V. Karl ile bu durumu kabullenmeyen Fransa kralı I. François arasında başlayan savaş, Osmanlılara, Avrupa siyasetine ağırlıklarını koyma yolunda önemli bir fırsat sağlamıştır. I. François'in, V. Karl tarafından yenilgiye uğratılıp esir edilmesi, arkasından da İtalya ve İspanya'daki topraklarının işgal edilmesi, Fransızları son çare olarak Osmanlılardan yardım istemeye yöneltmiştir. Zira François, Osmanlı Devleti'ni V. Karl'a karşı Avrupa devletlerinin varlığını güven altına alabilecek biricik güç olarak görmekteydi. Osmanlılara göre ise, Avrupa'ya tek gücün hâkim olmasını önleyebilecek yegâne tedbir Osmanlı-Fransa ittifakıydı²⁹.

Başka bir ifadeyle V. Karl'a karşı Fransa Kralı I. François'in desteklenmesi başta Avrupa olmak üzere büyük keşifler öncesi henüz küçük olan dünya siyasetinin, Osmanlılar tarafından sevk ve idare edildiği anlamına gelmekteydi. Kanuni, böylece Avrupa'dan güçlü bir ülkeyi yanına çektiği gibi değişen dünya dengeleri ve seferlerle boşalan Osmanlı hazinesini Fransız-Osmanlı ticareti ile doldurmak niyetini taşımıştır³⁰. Osmanlı Devleti, Macaristan'da ve Akdeniz'de Habsburglarla giriştiği çatışmalarda, bir başka Avrupa devletine nazaran, Fransa ile daha yakın işbirliği içinde olmayı daha uygun bulmaktaydı³¹. Fransa kralı I. Fransuva'nın 1535'te de La

²⁹ Hasan Şahin, "Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı Fransız İlişkileri: Başlangıcından Paris Barışına (1856)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Erzurum, 2009, s. 278, 280.

³⁰ Işık, *a.g.m.*, s.49. Ayrıca bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ(1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 40.

³¹ Metin Kunt, "Osmanlı Devleti 1300-1600" , *Türkiye Tarihi*, C. 2, Editör: Sina Akşin, İstanbul, 2000, s. 124.

Forêt'yi Kanuni Sultan Süleyman nezdinde ilk daimi elçi olarak göndermesi ile başlayan Osmanlı-Fransız ilişkileri bir yıl sonra Fransa'ya verilen imtiyazlar ile daha da sağlamlaşmıştır³². Böylece, Fransızlara kapitülasyonlarla ekonomik ayrıcalıklar verilmesi, dostluğun siyasi mahiyetini ekonomik açıdan da değerli hale getirmiştir³³.

1789 yılında Osmanlı Devleti'nde 3. Selim tahta çıkmıştır. 3. Selim daha gençliğinde iken ülkenin kötü gidişatından endişe duymuş, tasarladığı yenilikleri gerçekleştirmek için Batı'nın tekniğinden yararlanılması gerektiğini düşünmüştür. Bu amaçla yakın adamlarından İshak Bey ve İstanbul'daki Fransız elçisi Choiseul Gouffier'i kullanarak gizlice Fransa kralı 16. Louis ile mektuplaşmıştır³⁴. 3. Selim, ülkesinin askeri ve idari teşkilatı hakkında Fransa kralından bilgi istemiş, hatta Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki siyasetine karşı onu Osmanlı Devleti saflarına çekmeye çalışmıştır³⁵. Ancak Fransız İhtilalinin araya girmesiyle Osmanlı-Fransa ilişkileri soğumaya başlamıştır³⁶. Fransa yeni rejimini tanıtmak ve Avusturya ile Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni yanına çekebilmek için kısa aralıklarla Deschorches, Verninac ve Aubert de Bayet'i İstanbul'a elçi olarak göndermiştir. Ancak 16. Louis'in idamından sonra ilişkiler kopmuştur. Öte yandan hiçbir ülke Fransa'daki ihtilal hükümetini tanımadığından Osmanlı Devleti de bu konuda acele etmemiş ve yeni hükümeti tanımamıştır³⁷. Bununla birlikte İstanbul'da yaşayan Fransızların ihtilal düşüncelerini kabul ederek renkli kokart takmalarına veya gösteriler yapmalarına karışmamıştır. Bu konuda Büyük Britanya ve Avusturya'nın protestolarına da aldırmış etmemiştir. Yine ihtilal Fransa'sına karşı Avrupa devletlerinin kurmuş oldukları ittifaklara katılmayarak tarafsızlığını korumaya devam etmiştir³⁸. 1794 yılı Eylül ayında Prusya'nın Fransız hükümetini tanınması, Osmanlı Devleti'nin de Fransız hükümetini tanınmasını kolaylaştırmış, Verninac'ın Fransız elçisi olarak İstanbul'a gelmesinin ardından 11 Haziran 1795 tarihinde Fransız

³² Özgür Yılmaz - Aslı Şenol Ghebantani, "Fransız Diplomat Boislecote'a Göre Mehmed Ali Paşa İsyanı Döneminde Osmanlı Ticareti (1833-1834)", *Tarihin Peşinde*, S. 14, 2015, s. 439.

³³ Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, S. II, 2008, s. 143-144.

³⁴ Söz konusu mektuplaşmalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III'ün Velihaht İken Fransa Kralı Lûi XVI İle Muhabereleleri", *Bellekten*, C. II, S. 5/8, Ankara, 1938, s. 191-246.

³⁵ Çolak, *a.g.m.*, s.144.

³⁶ İsmail Soysal, "Fransız Devrimi'nin Türk Dış Politikasına Etkileri", *Tanzimat'ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu*, T.T.K Yayınları, Ankara, 1989, s. 185.

³⁷ Çolak, *a.g.m.*, s. 144-145.

³⁸ Uçarol, *a.g.e.*, s. 72.

Cumhuriyeti resmen tanınmıştır³⁹. Böylece Cumhuriyet Fransa'sı ile Osmanlı Devleti arasında normal ilişkiler yeniden başlamıştır. Bu tarihten itibaren Fransa, Osmanlı Devleti'ni Rusya ve Avusturya aleyhine bir savaşa sokmak ve iki devlet arasında bir dayanışma anlaşması yapmak için çalışmaya başlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti bu girişime yanaşmamıştır⁴⁰.

III. Selim'in Osmanlı Devleti Padişahı olmaya devam ettiği 1790'lı yıllarda Fransa'nın Avrupa'da giderek yalnız kaldığı bir dönemde birçok Fransız, Osmanlı Devleti'ni Fransa'nın dostu olan tek ülke olarak görmüştür. 1792-1797 yılları arasında Osmanlıların tavrı Fransa'ya karşı genelde dostça olmaya devam etmiştir. Hatta Habsburglar aleyhine Fransız yayılcılığı Osmanlı Devleti'ne karşı bir tehdit olarak görülmemektedir. Bu dönemde Osmanlı ordusunu eğitmek için Fransa'dan uzman subaylar istenmesi üzerine Napolyon Bonapart adında genç bir Fransız subayı Osmanlı topçu sınıfını yeniden düzenlemeyi önermiştir⁴¹. Bu yönde ihtilal hükümetine bir dilekçe dahi sunmuştur. Napolyon dilekçesinde, Fransa'nın çıkarları için Osmanlı Devleti'nin hayatta kalmasının gerekli olduğunu belirtmiştir⁴².

Napolyon bu arada İtalya'daki Fransız ordularına başkomutan olarak atanmıştır. Ardından emrindeki ordusu ile kısa zamanda Kuzey ve Orta İtalya'yı ele geçirmiş ve Viyana'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu ilerleyiş karşısında çaresiz kalan Avusturya barış istemek zorunda kalmış ve 18 Ekim 1797'de Avusturya ile Campo Formio Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Venedik Cumhuriyetine bağlı Yunan adaları (7 ada) ve Dalmaçya kıyılarındaki limanlar Fransa'ya geçince tarihte ilk kez Fransa, Türkiye ile komşu durumuna gelmiştir⁴³. Venedik şehri ve körfeziyle beraber bölgedeki bazı yerler de Avusturya'ya bırakıldığından, Venedik Cumhuriyeti ortadan kalkmıştır⁴⁴. Osmanlı Devleti ise özellikle Dalmaçya kıyılarına Fransa'nın yerleşmesini endişe ile karşılamıştır. Çünkü çok geçmeden Fransızlar bu bölgedeki Hıristiyan toplulukları (Sırp, Hırvatlar) özellikle de Rumları ihtilal fikirleriyle Osmanlı hükümetine karşı ayaklanmaya teşvik

³⁹ Çolak, *a.g.m.*, s. 144-145.

⁴⁰ Uçarol, *a.g.e.*, s. 75.

⁴¹ Anderson, *a.g.e.*, s. 41.

⁴² Çolak, *a.g.m.*, s. 145.

⁴³ Soysal, *a.g.m.*, s. 185.

⁴⁴ Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, Çev.: Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 329-330.

etmeye başlamışlardır⁴⁵. Yine Fransa, Tepedelenli Ali Paşa ve Pasbanoğlu Osman ile Osmanlı aleyhinde bazı entrikalar çevirmiştir. Napolyon, Yedi Ada'ya yerleştikten sonra, özellikle Yunanlara ve Balkanlara yönelen özgürlük ve eşitlik tahriklerini oldukça hızlandırmıştır. Mısır seferini kolaylaştırmak için Osmanlı Devleti'nin başına bir Mora ayaklanması çıkarmak istemiş ve bu hususta komutanlarına gerekli talimatı vermeyi de ihmal etmemiştir. Mora Valisi Hasan Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği raporlarda da, Napolyon'un Rumlar arasında milliyetçilik propagandası yaptığı ve Fransa'nın Girit ile Mora'ya yerleşme niyetinde olduğu belirtilmekteydi⁴⁶.

2.Napolyon'un Mısır'a Asker Çıkarması

Napolyon, daha 16 Ağustos 1797'de Osmanlı Devleti için beslediği düşünceleri şöyle açıklamıştır:

“Korfu, Zanta ve Kefalonya adaları, bizim için bütün İtalya'dan daha önemlidir. Eğer tercih mecburiyetinde olsaydık, bütün İtalya'yı Avusturya'ya terk edip ticaretimiz ve zenginliğimizi için basamak olacak bu adaları korumak, zannederim, çok daha iyi olacaktır. Osmanlı Devleti gün geçtikçe yıkılıyor. Bu adalara sahip olmak bizim imkân nispetinde Türkiye'yi takviye edebilmek veya bu olmazsa ondan payımızı alabilmek mevkiine koyacaktır. Büyük Britanya'yı tam anlamıyla ezmek için Mısır'ı zapt etmek lüzumunu duyacağımız zaman uzak değildir. Her gün zayıflayan geniş Osmanlı Devleti'nin durumu bizi bir an önce Yakındoğu ticaretimizi koruma tedbirlerini almak mecburiyetine zorlamaktadır⁴⁷”.

Başka bir deyişle Napolyon'a göre, Osmanlı Devleti artık yıkılmak üzere olduğundan onu savunmaya gerek yoktur⁴⁸. Aslında Napolyon'u, Mısır üzerine sefere sürükleyen sebeplerden birisi de Mısır'daki Osmanlı hâkimiyetini kaldırmak suretiyle müstemleke imparatorluğu hülyasına mâni olabilecek İngiliz tehlikesini bertaraf etmektir. Başka bir deyişle Napolyon, Fransızların yakın doğuda etkilerini artırmak ve Büyük Britanya'nın uzak doğu sömürgelerine giden yolu kesmek amacıyla Mısır'ı işgal etmeyi düşünmüştür⁴⁹. Nitekim İtalya'daki başarılarından sonra Bonapart, Yunanistan'daki ayan ile ilişki kurmaya ve Mısır'ı işgal etme fikriyle oynamaya başlamıştır. Hatta 1797 yılı sonunda Fransa'nın kuzey sahilindeki deniz üsleri ve garnizonlarını incelemiş ve İngiltere'yi mahvetmek için Mısır'ı ele

⁴⁵ Işık, *a.g.m.*, s.51.

⁴⁶ Çolak, *a.g.m.*, s. 145.

⁴⁷ Uçarol, *a.g.e.*, s. 75-76.

⁴⁸ Çolak, *a.g.m.*, s. 145.

⁴⁹ Edip,Gül, *Basiret Gazetesinde Mısır Meselesi (1870-1878)*,Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2011, s. 8.

geçirmemiz gerektiğinin farkına varacağımız günler çok uzak değil düşüncesini taşımıştır⁵⁰. Bu düşünce doğrultusunda Napolyon, 1797 yılında Campo Formio Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Paris'e döndüğünde, kendisi gibi Fransa'nın Mısır'a yerleşmesini isteyen Dışişleri Bakanı Talleyrand ile anlaşmıştır⁵¹. Akabinde 23 Şubat 1798 tarihinde Beşler Heyeti'ne sunduğu yazıda Büyük Britanya'ya saldırı fikrinden vazgeçilmesi ve onun yerine Mısır veya Hannover'e saldırılmasını önermiştir. Bu tür bir saldırının, Doğu Akdeniz'de İngiliz savaş gemileri olmadığı için Büyük Britanya'ya saldırıdan çok daha kolay olacağı söylenebilirdi. Kaynakları ve Kızıldeniz aracılığıyla ticareti geliştirme olasılığı sayesinde ekonomik açıdan Mısır, işgale degecek bir kazanımdı. Ayrıca Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'ın yarı bağımsız hükümdarları veya İran Şahı ile ittifaklar kurmaya veya Kızıldeniz limanlarında Fransız donanma üslerinin kurulmasına yol açtığı takdirde, Fransa'nın Mısır'ı işgali, Hindistan'daki İngiliz gücüne saldırının önünü açabilirdi. Paris'te olduğu kadar Londra'da da bu gelişmenin Büyük Britanya'nın ticareti ve mali gücü üzerinde feci sonuçlar yaratacağına inanılmaktaydı. Ayrıca bir doğu imparatorluğu kurma, yeni bir Büyük İskender olma düşleri şüphesiz Napolyon Bonapart üzerinde önemli bir etki yaratmıştır⁵².

Nihayet Napolyon'un Mısır'a asker çıkararak doğudaki Fransız çıkarlarının İngilizler aleyhine sağlamlaştırılmasına karar verilmiş, Fransa'yı Akdeniz'de önemli bir sömürge imparatorluğu haline getirme planı uygulamaya geçirilme noktasına gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin tepkisini en aza indirebilmek için de Fransa'nın esas amacının Mısır'daki Memluk beylerinin zorba yönetimlerine son vermek olduğu İstanbul'daki Fransız elçisi Ruffin'in Osmanlı hükümetine bildirmesi istenmiştir. Hatta bu konuda Babıali'yi ikna edebilmek için Talleyrand'ın İstanbul'a gönderilmesi bile gündeme gelmiş, ancak bu düşünce gerçekleşmemiştir⁵³. Ama aslında saldırının temel amacının Hindistan ile haberleşme kanallarını açmak ve bu ülkede Büyük Britanya'nın uydu devletlerine karşı savaşmak ve Britanya'nın sefahate yarayan servetinin kaynağını durdurmak olduğu ifade edilmiştir. Yani Napolyon, Büyük Britanya'yı erişebildiği bütün Doğu sömürgelerinden sürececek ve

⁵⁰ Anderson, *a.g.e.*, s. 41-43.

⁵¹ Çolak, *a.g.m.*, s. 147.

⁵² Anderson, *a.g.e.*, s. 43.

⁵³ Çolak, *a.g.m.*, s. 147.

Fransa Cumhuriyeti'nin Kızıldeniz'de özgür ve tek başına hâkimiyetini sağlamak için Süveyş yarımadasında bir kanal açacaktı⁵⁴.

Bu noktada belirtmek gerekir ki Napolyon'un Mısır'ı işgali, Doğu Sorunu açısından bir kaç noktada köklü değişiklikleri ifade etmektedir. Öncelikle Fransa, Haçlı seferlerinden sonra ilk defa Doğu yönünde böylesine büyük bir askeri sefer düzenlemiş ve bu daha temelleri Kanuni döneminde atılan Osmanlı-Fransa ilişkilerinin artık değiştiğini göstermiştir. Batı Avrupa'nın dünya siyasetinde hızla daha fazla söz sahibi olmaya başlayan devletleri Osmanlı Devleti topraklarını ilk defa doğrudan hâkimiyetleri altına almaya çalışmıştır. Aslında Avusturya, 18. Yüzyıldan itibaren de Rusya, Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamışlardı ama Batı Avrupa devletleri için böyle bir politika söz konusu olmamıştı. Artık Batı için Doğu Sorunu, pastadan daha fazla pay kapma mücadelesi haline gelmiştir⁵⁵. Ayrıca belirtmek gerekir ki ihtilal savaşlarında Britanya hariç diğer savaşan devletleri yenen Fransa'nın asıl amacı İngilizlere diz çöktürebilmek için onun ekonomik damarlarını kesmek yani Hindistan'a giden koridorunu keserek onu mali olarak çökertmek ve Fransa'nın dayattığı bir anlaşmayı dikte etmektir. Böylece İhtilal Fransa'sı Avrupa'da kendine direnen tüm devletlere boyun eğdirecek ve tüm dünyayı kontrol edebilecektir.

Bu arada İstanbul'daki Rus elçisinin Babıali'ye gelerek Fransızların Toulon ve Marsilya'da sefer hazırlıkları yaptıklarını ve bu hazırlığın Mora için olabileceğini söylemesi Osmanlı Devleti'ni endişelendirmiştir. Öte yandan İstanbul'daki Fransız elçisi Ruffin'in sefer hazırlıkları konusunda bilgisi olmadığını belirtmesi ve Fransa'daki Osmanlı elçisi Seyit Ali Efendi'nin Tolon'daki hazırlıkların Büyük Britanya'nın istilasını için olduğunu söylemesi Babıâli'yi biraz rahatlatmıştır. Ancak yine de Tolon'da hazırlık içinde olan donanmada Arapça bilen kimselerin görevlendirilmesi Osmanlı Devleti'ni tedirgin etmiş, Mısır taraflarına bir saldırı ihtimaline karşı gerekli tedbirleri almaları için Mısır ümerasının bilgilendirilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla Ahmet Edip Efendi Mısır'a gönderilmiştir⁵⁶.

⁵⁴ Anderson, *a.g.e.*, s. 43-44.

⁵⁵ Sedat Bilinir, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanının Şark Meselesindeki Yeri*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis, 2012, s. 52-53.

⁵⁶ Çolak, *a.g.m.*, s.145-146.

Mısır'ı ele geçirmek konusunda kesin kararlı olan Napolyon, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeye gerek görmeden 19 Mayıs 1798 tarihinde L'Orient adlı gemisiyle Tolon'dan hareket etmiştir. Yaklaşık 38000 asker, 1200 at ve 171 top taşıyan 50 savaş gemisi ve 500 civarında nakliye gemisiyle yola çıkan Napolyon'un yanında Kleber, Reynier ve Menou gibi yakından tanıdığı generaller ile 167 kişiden oluşan bilim ve sanat adamlarından kurulu bir de heyet yer almıştır. (Bu heyet içerisinde 21 matematikçi, 3 astronom, 15 maden mühendisi, 20 sivil mühendis, 4 mimar, 15 coğrafyacı, 8 ressam, 1 heykeltıraş, 10 makine ustası, 3 barut ustası, 10 edebiyatçı ve kâtip, 15 konsolos ve tercüman, 9 karantina memuru, 22 matbaacı ve 2 müzisyen vardır⁵⁷.) Bilim adamlarının beraberinde 287 ciltten oluşan bir kütüphane, ayrıca Fransızca, Arapça ve Yunanca baskı yapabilen iki tane de matbaa makinesi mevcuttur. Napolyon'un bu heyeti yanına almasının amacı, onlara eski Mısır uygarlığını inceletip Avrupa'ya tanıtmak, Avrupa'nın bilim ve tekniğini Mısır'da uygulamak suretiyle burayı ekonomik açıdan kalkındırmak ve bu durumdan Fransa'ya fayda sağlamaktır⁵⁸. Aynı zamanda bu hareket Batı'nın Doğu'ya yayılma politikasını ve anlayışını göstermesi açısından oldukça önemlidir⁵⁹. Napolyon, Tolon'dan hareket ettikten sonra Akdeniz'de stratejik öneme sahip olan Malta Adası'nı 12 Haziran 1798'de ele geçirmiş ve burada bulunan 700 kadar Türk ve Arap esirleri serbest bırakmıştır. Malta'dan hareket ettikten sonra da 28 Haziran'da gemilerde okunmak üzere bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede, İngiliz ticaretini kolaylaştırırken Fransız ticaretine zarar veren ve Mısır halkını baskı altında yöneten Memluk beylerinin ortadan kaldırılacağını duyurmuştur. Ayrıca Mısırlılar Müslüman olduğundan halka, din adamlarına ve dini mekânlara saygı gösterilmesi gerektiğini ilan etmiştir. Kısa süre sonra, 1 Temmuz 1798'de Napolyon komutasındaki Fransız donanması İskenderiye önlerine gelerek demir atmıştır⁶⁰.

⁵⁷ Uçarol, *a.g.e.*, s. 80-81.

⁵⁸ Çolak, *a.g.m.*, s. 148-149.

⁵⁹ Bilinir, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁶⁰ Çolak, *a.g.m.*, s. 148-149. Mısır zaten Fransız ve İngiliz kolonyal çıkarlarının merkezindeydi. Şüphesiz 1 Temmuz 1798'de Napolyon İskenderiye'ye geldiğinde asıl gayesi Büyük Britanya'nın sömürgeci durumundaki Hindistan'a giden güzergâhın kontrolünü ele geçirmektir. Ancak bu durum Osmanlı Mısır'ında, 17. yüzyıldan itibaren siyasî ve iktisadî bakımdan yükselen ve Kahire'de Osmanlı paşasını kimi zaman sınırlandırabilecek kadar nüfuz sahibi Memlûk hanelerinin durumunu da menfi bir şekilde etkiledi. Fransız ordusu karaya çıktığında ilk olarak Memlûk beylerinin birlikleriyle karşılaşmış ve onları yenilgiye uğratmıştır. Selda Güner, "Londra'da Bir Memluk Beyi: Muhammed Bey Elfi (Ekim-Aralık 1803)", *Gazi Akademik Bakış*, C. 9, S.17 - Kış 2015, s. 44-45.

Daha sonra halka seslenen Napolyon Bonapart: Kimseye bir zararı olmadığını, düşmanı olan Büyük Britanya'nın Hindistan'ı alması üzerine onu kurtarmaya gittiğini, bütün dünya ile düşman olsa Osmanlı ile dost olduğunu dile getirmiştir⁶¹. Ayrıca Mısır'a yağma için gelmediğini, amacının burayı Kölemenlerin zulmünden kurtarmak ve onlardan Fransızlara karşı kötü davranışlarının intikamını almak olduğunu duyurmuştur. Napolyon sözlerine devamla Allah'a inandığını, Hz. Muhammed'e, Kur'an-ı Kerim'e ve din adamlarına büyük saygısı olduğunu, Fransızlara karşı koymadıkları takdirde herkesin huzur içinde olacağını bildirmiştir. Hatta köylerde Fransız ve Osmanlı bayraklarının birlikte dalgalanacağını ilan etmiştir⁶². Napolyon, bu bildirisiyle Mısır halkına Fransızları bir işgalci değil kurtarıcı olarak göstermek istemiştir. Bu arada inandırıcı olmak için de kendisinin hatta bütün Fransızların Müslüman olduğunu iddia etmiştir. Diğer taraftan Mısır'a yaptığı seferden Osmanlı Devleti'nin haberi olduğunu hatta onun isteğiyle böyle bir harekete giriştiğini ileri sürmüştür. Amacının da Mısır'ı işgal etmek değil Mısır'da Osmanlı egemenliğini yeniden kurmak olduğunu açıklamıştır⁶³.

Ardından İskenderiye'de bulunan Fransız konsolosunu yanına çağırmıştır. Fransız konsolosu, on kişiden oluşan bir Müslüman grupla birlikte Napolyon'un yanına gitmiştir. Görüşme sırasında iki gün önce İngiliz donanmasının orada olduğunu haber alması üzerine Napolyon, hemen o gün askerini karaya çıkarmak istemiştir. İskenderiye halkının kaleden şehri savunacağını anladığı için limana girmeye cesaret edememiştir. Bunun üzerine İskenderiye'ye birkaç saatlik mesafede bulunan Merabit koyu denilen mahalde karaya çıkılmasını emretmiştir. Akşamın bastırması ve şiddetli rüzgârın etkisiyle deniz kabarmış ise de askerini karaya çıkmasını emrettikten sonra herkesten önce kendisi çıkmıştır. Bunun üzerine asker filikalar vasıtasıyla karaya taşınmaya başlanmıştır. Bu gelişmelerle birlikte İskenderiye Fransızlara teslim edilmiştir. Napolyon tellallar vasıtasıyla herkesin işiyle meşgul olmasını nida ettirmiştir. Kaleye Fransız bayrağı çekilmiş ve İskenderiye'de olan herkes silahını teslim edip göğsüne Fransa kılı diye tabir edilen siyah, kırmızı ve mavi renklerden oluşan kokardı takmak üzere emir verilmiştir⁶⁴.

⁶¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 1, Tertib-i Cedid, İkinci Tab'ı, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet, 1891, s. 325.

⁶² Çolak, *a.g.m.*, s.150.

⁶³ Uçarol, *a.g.e.*, s. 81.

⁶⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s.325-326.

Napolyon, İskenderiye’yi ele geçirdikten sonra memurları yerlerinde bırakmış ancak verginin toplanması işini Fransız memurlarına havale etmiştir. İskenderiye’nin iç işlerine bakmak üzere beldenin ileri gelenlerinden oluşan bir divan oluşturmuştur. İskenderiye kuşatması sırasında yaralanan General Kleber’in sağlığına kavuşuncaya kadar İskenderiye’de kalması ve bölgenin kumandanı olmasına karar vermiştir. Ayrıca İskenderiye’yi yeniden güçlendirmek için gayet mahir bir mühendisi bölgeye göndermiştir. Bu esnada donanmanın güvenli bir bölgede kalması Napolyon için önemli sorunların başında gelmekteydi. Bundan dolayı limana donanma sokmanın güvenli olup olmadığını araştırmak amacıyla bir komisyon oluşturmuştur⁶⁵. Daha sonra Napolyon burada General Kleber komutasında 3000 asker bırakarak Kahire’ye doğru yola çıkmıştır. Fransız ordusunun Mısır’a çıkarma yapması ve Napolyon’un İskenderiye’yi ele geçirmesi Kahire’de büyük bir tedirginlik ve tepkiye yol açmıştır. Mısır Valisi Ebubekir Paşa ile Kölemen beylerinin önde gelenlerinden Murat Bey ve İbrahim Bey önderliğinde büyük bir divan kurularak durum değerlendirmesi yapılmıştır⁶⁶.

Murat Bey, Osmanlı Devleti’nin kendisine kızgın olduğunu bildiğinden Bekir Paşa’ya hitaben: “Fransızların buraya gelişleri Osmanlı Devleti’nin izniyledir. Elbette vezirin bu niyeti bilmesi gerekir ancak bizim kuvvetimiz size de onlara da yetiştir” sözlerine karşılık Bekir Paşa: “Bak Murat Bey sana göre böyle büyük söz söylemek el vermez. Osmanlı Devleti’nin Fransızların İslam topraklarına girmelerine izin verme ihtimali yoktur. Böyle sözlerden vazgeçip hemen dürüst bir şekilde savaşa hazırlanınız” ifadelerini kullanmıştır. Karşılıklı sözler üzerine yapılması gerekenler tartışılmıştır. Bunun için Mısır’da bulunan Fransız konsolos ve tüccarlarının hile ve hıyanete yol bulmamaları için hapsedilmelerine karar verilmiştir. Daha sonra herkes Fransızlar ile savaşa hazırlanmaya başlamıştır. Buna göre Bekir Paşa ile İbrahim Beyin Mısır’da kalacağı, Murat Beyin ise ordu ile düşmana karşı koyacağı hususunda anlaşmaya varılmıştır. Divanda görüşmelerin yapıldığı sırada bazıları Fransa ile mücadeleye başlamadan önce Mısır sınırları içerisinde bulunan Hıristiyanların idam edilmesini teklif etmişlerdir. Bunun üzerine Bekir Paşa ve İbrahim Bey böyle bir durumun söz konusu olmadığını çünkü bu insanların padişahın

⁶⁵ Ahmet Cevdet Paşa, , *a.g.e.*, C. I , s. 1891: 327.

⁶⁶ Çolak, *a.g.m.*, s. 150-151.

reayası olduğundan onların korunması işinin de kendilerine düştüğünü ifade etmişlerdir. Böyle bir belayı bertaraf ettikten sonra ara ara yeniçeri ağasını gönderip Hıristiyanların durumunu kontrol ettirmiştir. Ayrıca halkın Hıristiyanlara herhangi bir saldırıda bulunmamaları için her tarafa emirler gönderilmiştir⁶⁷.

Bu sırada Murat Bey 20000 kadar askerle Fransızlar üzerine harekete geçmiştir. Beraberinde Trabluslu Ali Paşa ve Azimzade Nasuh Paşa da vardır. Murat Beyin topladığı asker muntazam olmamasının yanı sıra miktar açısından da Fransız ordusuna nazaran çok azdır. Bu nedenle Napolyon'a karşı koyabilecek bir güce sahip değildir. Ancak kendisi düzenli orduların ateşinin ne derece şiddetli olduğunu bilmediğinden Fransızları atlarına çığnetebilme düşüncesi ile mağrurane ve gafilane bir suretle Rahmaniye'ye doğru harekete geçmiş ve keşif için bin kadar süvariye göndermiştir. 13 Temmuz 1798'de Fransızlar sandalları Rahmaniye'ye ulaşır ulaşmaz harekete geçmişlerdir. Sandallar daha hızlı bir şekilde hareket ettikleri için Murat Beyin ordusuyla karşılaşarak nehir savaşı başladığı esnada Fransız ordusu arkadan yetişmiştir. Napolyon Bonapart, hemen askerini 5 gruba ayırmış ve her birliği uygun mevkilere konumlandırdıktan sonra topları da köşelere yerleştirmiştir. 19 Temmuz'da savaş başlamıştır. Murat Bey 1200 süvarisiyle hücum emri verir vermez Kölemenler, birer el tabanca attıktan sonra kılıçlarını çekip Fransız safları üzerine saldırmış ise de şiddetli bir top ateşi ile çok sayıda kayıp vermişlerdir. Geri kalanlar süngülere tesadüf ederek safları bozamadıklarından oradan oraya koştururken vurulup yere düşmüştür. Bu esnada Murat Beyin cephaneye dolu gemisine bir top düşmüş, barutun ateş alması ile gemi yanmaya başlamış ve yanındaki gemilere de ateş sıçramıştır. Topçu başı Giritli Halil Ağa ve beraberindeki kalyoncu askeri ile diğer askerlerin havaya uçtuklarını gören Murat Bey, bu görüntü karşısında çok üzülmüştür. Ancak Fransızlar, onun üzerine şiddetli bir şekilde ateş etmeye devam edince Murat Bey ağırlıklarını bırakıp çekilmek zorunda kalmıştır⁶⁸.

Fransızlar ile Murat Bey idaresindeki kuvvetler arasında Kahire yakınında Ehramlar mevkiinde yeni bir savaş daha gerçekleşmiştir ki, bu savaşa Piramitler savaşı adı da verilir. 21 Temmuz 1798'deki bu savaş, ordusunun üstün ateş gücü ve disiplini sayesinde Napolyon Bonapart kazanmış ve ardından Kahire'ye girmiştir.

⁶⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s.328-329.

⁶⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 333-335.

İskenderiye'den sonra Kahire'nin de işgal edilmesi Mısır'da genel bir panik havası yaratmıştır. Kahire civarındaki halkın bir kısmı çöllere kaçarken, Murat Bey güney Mısır'a, İbrahim Bey ise Şam'a çekilmiştir. Bu arada Napolyon daha önceki gibi bir beyanname yayımlayarak hareketinin Memluk beylerine karşı olduğunu yinelemiştir. Napolyon ayrıca, Kur'an'a saygılı olduğunu da ifade ederek halkı yanına çekmeye çalışmıştır⁶⁹. Mülkiye işlerinin görülmesi için ulema ve eşraf-ı beldeden oluşan bir divan teşkil etmiştir. 10 şeyhin katılımıyla meydana gelen ve devlet işlerine bakan Kahire'deki divanda kölemen temsilcilerine yer verilmemiştir. Divanlar Fransızlar ile Müslümanlar arasında önemli bir köprü vazifesi görmekle beraber bunların kontrolü Fransızların elinde olup onların istediği şekilde kararlar alınmaktaydı⁷⁰.

Ardından Napolyon, etrafa generaller ve memurlar gönderip Mısır topraklarının idaresini kurmuştur. Ancak bu sırada Bekir Paşa ile İbrahim Bey, Belbis'te ve Murat Bey Said tarafında bulunmaktaydı. Dolayısıyla Mısır topraklarının tamamen güvenlik altına alınabilmesi için onların hâkimiyetini kırmak gerekmektedir. Bu sebeple Napolyon, ilk önce Belbis tarafına hareket etmeyi düşünmüş ve Nisan (Safer) ayının sonlarına doğru o tarafa gitmiştir. Bonapart, Bekir Paşa ile İbrahim Beyi takip etmek istediğindedir. Çünkü İbrahim Beyin bölgedeki Araplara emanet ettiği yükü ele geçirmek isteyerek Belbis'ten Salahiye tarafına doğru hareket etmiştir. İbrahim Bey durumdan haberdar olduğu esnada Hac Emiri Salih Bey de onun yanında bulunmaktaydı. Beraberinde bulunan Kölemenlerle Fransızlara karşı koymaya ve mücadele etmeye hazırlanmışlardır. İlk önce Fransız süvarisi ile bir çarpışma yapılmıştır. Ancak Fransız askerlerinin top ve tüfek ateşi olmadığı için Kölemenler karşısında dayanabilmeleri mümkün değildir. Bunun üzerine yapılan savaşta Fransızlar fena halde bozguna uğratılmışlardır. Bunu duyan Bonapart derhal emrindeki taburlar ile bizzat yardıma koştuysa da o gelene kadar Fransa süvarisinin tümü hayatını kaybetmiştir. Fakat bu sırada Arapların İbrahim Beyin bıraktığı yüklere saldırdıkları haberi alınınca İbrahim Bey çaresiz Fransa ile mücadelesinden vazgeçip, Araplar üzerine saldırmış mal ve eşyalarını kurtardıktan sonra diğer Kölemenlerle beraber Gazze tarafına gitmiştir. Bunun üzerine Bonapart da Mısır'a geri dönmüştür⁷¹. Bekir Paşa ile İbrahim Beyi Mısır'dan çıkardıktan sonra

⁶⁹ Çolak, *a.g.m.*, s. 151.

⁷⁰ Çolak, *a.g.m.*, s. 150-151.

⁷¹ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 339, 341.

Said'de bulunan Murat Beye bir memur gönderip Said hükümetini kendisine vaat ettiğini bildirmiştir. Giden memur bu hususu Murat Beye anlatınca Murat Bey: “Bonapart’a söyle ona on bin kese yol harçlığı verelim askerini alıp İskenderiye’ye gitsin. Hem kendi askerini telef olmaktan ve hem de bizi cellatlıktan tahlis ile rahatımıza terk etsin” sözleriyle karşılık vermiştir. Bunun üzerine memur, Mısır’a gelip bu haberi Bonapart’a söylemiştir. Bonapart bu haber üzerine gazaba gelmiş ve bir takım asker ile beraber General Desaix’i bu sefer için görevlendirmiştir⁷².

3.Osmanlı Devleti’nin İşgale Tepkisi

Osmanlı Devleti, Fransa’dan böyle bir saldırıyı, onu yüzyıllardan beri dost bildiği için beklememiştir. Üstelik bir süreden beri Fransa’nın isteği ile iki devlet arasında bir dayanışma anlaşmasını gerçekleştirebilmek üzere çalışmalar yapılmaktaydı. Bu nedenle de Fransa ile kurulmuş olan dostluğun devam etmesi gayreti içine girilmiştir. Hatta bu amaçla 1797 yılı ilkbaharında Fransa’da ilk daimi elçilik açılarak Seyyid Ali Efendi elçi olarak tayin edilmiştir. Bunlardan dolayı Mısır’ın işgali şaşkınlık yaratmıştır. Bu hareketin dost bilinen bir devletten gelmesi büyük tepkiyle karşılanmıştır⁷³. Bununla birlikte Osmanlı Devleti Fransa’ya hemen savaş ilan etmemiştir. Çünkü Mısır’ın Fransızlar tarafından işgal edildiği sıralarda Osmanlı Devleti’nde uzun zamandır süregelen kötü bir gidişat söz konusuydu. Bu durum 3. Selim’i Fransa’ya karşı hemen savaş ilan etmeyerek temkinli davranmaya, kendi çapında bazı tedbirler aldıktan sonra uluslararası arenada Fransa’nın en büyük rakibi olan Büyük Britanya’nın desteğini kazanmaya sevk etmiştir⁷⁴. Büyük Britanya’nın dışında da derhal diğer Avrupa ülkeleriyle Fransa’ya karşı ittifak yapmak amacıyla elçilerini bu ülkelere göndermiştir⁷⁵. Bu bakımdan diğer Avrupa devletleri ile de ittifak görüşmeleri yapma düşüncesi ile savaş hazırlıklarının tamamlanmamış olması nedeniyle savaş ilanının biraz ertelenmesine karar verilmiştir⁷⁶. Daha sonra 3. Selim, Mısır beylerine ve Mısır Valisi Ebubekir Paşa’ya işbirliği halinde Mısır’ı savunmaları, Batı ocaklarına Fransızların anavatanlarıyla olan bağlantılarını kesmeleri ve ileride Osmanlı donanması denize açıldığında

⁷² Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 341.

⁷³ Uçarol, *a.g.e.*, s.82-83.

⁷⁴ Çolak, *a.g.m.*, s. 142.

⁷⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 330.

⁷⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 351.

gemileriyle donanmaya katılmaları yönünde emirler göndermiştir. Akdeniz kıyısındaki kasaba ve şehirlere de haberler gönderilerek kendilerinden olası bir Fransız saldırısına karşı teyakkuzda bulunmaları, İngiliz donanması Türk limanlarına uğradığı takdirde iyi karşılanması istenmiştir⁷⁷.

Osmanlı Devleti tedbirler almaya başlamış fakat bir yandan da Fransa ile görüşmelerini yapmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Fransa Büyükelçisi Ruffin ile Reisülküttab Atıf Efendi arasında bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmede Atıf Efendi, “Mısır olayından dolayı Osmanlı topraklarında görünen hoşnutsuzluk üzerine bazı tedbirlerin alınması gerektiğini anlatmıştır. Memlekette bulunan Fransız tüccarları Osmanlı Devletinin misafiridir. Ancak hepsinin buldukları yerlerde kalmaları ve başkaları ile görüşmemeleri hakkında taşralılara emirler gönderilmiştir. Elçilik önündeki nişanda kaldırılmıştır. Dolayısıyla haberleşmek lazım gelirse gayri resmi kıyafetlerle görüşme yapılabilir” demiştir. Bunun üzerine Ruffin:“Yakında elçimiz gelecektir bari o vakte kadar sabredilse” gibi boş laflarla Osmanlı tarafını oyalamayı düşünmüşse de bu kararın yerine getirilmesi kesin bir şekilde gereklidir, şeklinde cevap verilmiştir. Fransa Büyükelçisi sonradan resmi görüşmelerin en azından belli bir süre kesilmemesi için Osmanlı Devleti ile haberleşmek istemiştir. Bunun için Felemenk elçisini de aracı kılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti verdiği kararın arkasında olduğunu kesin bir dille Felemenk elçisine de bildirmiştir⁷⁸. Bunun yanında Fransız gemilerinin Osmanlı limanlarına kabul edilmemesi hususunda her tarafa emirler gönderilmiş ve Osmanlı topraklarında bulunan konsolos ve tüccarlara başkalarıyla konuşulmaması hususunda haber verilmiştir⁷⁹.

Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi Osmanlıları rahatsız ettiği gibi, Osmanlı topraklarında bulunan Fransızlar açısından da sıkıntı yaratmıştır. İşgal haberi duyulduğunda Fransız vatandaşlarına kötü muamelede bulunulmamıştır. Ancak kamuoyunda Fransızlara karşı oluşan tepki nedeniyle Babıali Fransız sefaretiyle resmi haberleşmeye son vermiş, 9 Ağustos'ta Fransızların evlerinden çıkmamaları gerektiği fakat canlarının korunacağı yönünde uyarıda bulunmuştur. Öte yandan Fransa'ya karşı savaş ilan edilince durum değişmiş, bazı Fransızlar hapsedilirken

⁷⁷ Çolak, *a.g.m.*, s. 153-154.

⁷⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 352.

⁷⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s.354.

bazılarının mallarına el konulmuştur. Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Ruffin de diğer elçilik mensuplarıyla beraber Yedikule zindanına hapsedilmiştir. Ruffin ve beraberindekilerin tutuklanma nedeni Paris'teki Türk sefaret mensuplarıyla mübadele içindir. Diğer Fransız vatandaşları da, Mısır'da Fransızların savaş esiri olmadığı halde tutukladığı Osmanlı tüccarı ile el koydukları mal ve gemilere karşılık olmak üzere tutuklanmış, mallarına da el konulmuştur. Ruffin 1801 yılı Ağustos ayında tahliye antlaşması imzalanana kadar hapiste kalmıştır⁸⁰.

3.1.Avrupa'nın Tepkisi

Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi Avrupa'da da yankı uyandırmıştır. Bununla beraber Avrupa devletlerinin tepkileri farklı farklı olmuştur. Örneğin Prusya, Fransa'nın bu hareketinin yanlış olduğunu düşünmüş bu sebeple Osmanlı Devleti'nin bir an önce Fransa'ya savaş açması gerektiğini söylemiştir. Osmanlı Devleti de Prusya'nın bu kararını doğru bulduğunu ancak Fransa'ya açacağı savaş ilanını geciktirmesinin sebebi olarak savaş hazırlıklarının bitmediğini Prusya elçisine gizli bir şekilde anlatmıştır. Avusturya ise o esnada Fransa ile barış halinde olduğu için eğer Osmanlı devleti Fransa'ya savaş açarsa tarafsız kalacağını ve eğer taraflıktan çıkacak olur ise Osmanlı Devleti'nin faydası için çalışacağına dair teminat vermiştir⁸¹.

Ebukır Savaşı sırasında, Büyük Britanya'nın aleyhine olarak Fransa ile müttefik olan İspanya'nın⁸² İstanbul'da bulunan büyükelçisi yaşanan olaylar karşısında Osmanlı Devleti'nden görüşme talebinde bulunmuştur. Yapılan görüşmede İspanya büyükelçisi Osmanlı Devleti'nin son günlerde yaptığı teşebbüslerin ve kaleme alıp gönderdiği emirlerin hep Fransa'nın aleyhine olan önlemler olduğunu ve Fransa'ya savaş ilanının açılması için henüz çok erken olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, henüz Fransa'ya savaş açılmadığını ancak halk arasında var olan tepkilerin yatıştırılması için böyle bir önlem aldıklarını ifade etmiştir⁸³. Buna karşılık Portekiz, Fransa aleyhine Büyük Britanya ile müttefik olmuştur. Hatta Portekiz donanması, Amiral Nelson'a yardım

⁸⁰ Çolak, *a.g.m.*, s.154-155.

⁸¹ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 352.

⁸² Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 342.

⁸³ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 354.

etmek amacı ile İskenderiye kıyılarına gelmişler ise de Ebukır Savaşına yetişememişlerdir. Nelson'un Sicilya'ya gittiğini öğrenerek onunla görüşme yapmak için onlar da Sicilya tarafına doğru harekete geçmişlerdir⁸⁴.

İki Sicilya Devleti, 21 Ocak 1799'da Osmanlı Devleti ile ittifak imzalamışlardır. İki Sicilya Krallığını Osmanlı Devleti ile ittifaka sevk eden sebep Napolyon'un İtalya'yı ve Malta adasını işgal etmesinin bu devlette uyandırdığı endişe olmuştur. Bunun arkasından Napolyon'un Mısır'ı da ele geçirmeye kalkması şüphesiz Fransa'yı Akdeniz'de büyük bir güç haline getirecekti⁸⁵. Yukarıda sayılan bu devletler elbette sorunun gidişatını doğrudan değiştirebilecek devletler değillerdir. O sıralarda Fransa'nın Mısır'daki durumunu değiştirebilecek 2 devlet vardır. Bu devletler Rusya ve Büyük Britanya'dır.

3.2. Rusya ile Osmanlı Devleti Arasındaki İttifak ve Önemi

Rusya, daha Napolyon'un Dalmaçya kıyılarına gelmesinden ve Rumlar arasında isyan düşüncelerini yaymaya başlamasından itibaren Osmanlı Devleti'ne yaklaşma girişimlerinde bulunmaya başlamıştır⁸⁶. Hatta Rusya, Fransa'nın Habsburglar ile 1797 Ekim ayında yaptığı barıştan sonra Fransız devrimcilerine karşı mücadelede işbirliği yapmak için Osmanlılara başvurmuştu. Osmanlı hükümeti daha önce bu teklifleri dikkate almamıştır. Ayrıca Fransa, doğu sınırını Ren nehri olarak alıp bu sınırı güçlendirerek güvenceye kavuşturmak ve kaybedilen Fransız sömürgelerini geri kazanmak istemekteydi. Yine Fransa, 1790'lı yıllarda Rusya'ya karşı Prusya'nın da desteğiyle İsveç, Polonya ve Osmanlılarla eski ittifakları canlandırmayı dahi düşünmüştü⁸⁷. İşte Mısır'ın, Fransa gibi güçlü bir devletin eline geçmesini ve Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurmasını istemeyen Rus hükümeti, Napolyon'un sefer hazırlıklarını Osmanlı hükümetine bildirmiş, ayrıca, Osmanlı-Rus donanmasının müştereken buna engel olmasını teklif etmiştir⁸⁸.

⁸⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 342.

⁸⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 86.

⁸⁶ Uçarol, *a.g.e.*, s. 84.

⁸⁷ Anderson, *a.g.e.*, s. 41, 42, 48.

⁸⁸ Şahin, *a.g.m.*, s. 291-292.

Ayrıca Rusya düşündüğü bu ittifak sayesinde, donanmasını Boğazlardan geçirip Akdeniz'e çıkarmayı düşünmekteydi. Yine Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni yakıp onun yerine geçmesinden korkmaktaydı. Sultan III. Selim ve devlet erkânı, Rusya'nın bu teşebbüslerini çekingenlikle karşılamışlardır. Bir defa Rusya'ya güvenmemekteydiler. İkinci olarak Fransa'ya sempatileri devam etmekteydi. Bu sebeplerle 3. Selim, "Fransız nakz-i ahd eylemedikten sonra Rusyalının gemi geçirmesi muzırdır" düşüncesiyle Rusya'nın ittifak tekliflerini nezaketle bertaraf etmeye çalışmıştır. Başka bir deyişle 3. Selim, Fransa'nın Osmanlı dostluğundan vazgeçtiğine dair somut bir işaret olmadıkça Rusya'ya yanaşmak istememiştir⁸⁹. Bununla birlikte Mısır'ın işgali İstanbul'u önemli yiyecek kaynaklarının birinden en azından geçici bir süre için mahrum bırakmıştı. Ağustos ayında Osmanlı başkentinde pirinç ve kahve fiyatları ikiye katlanmıştı. Ekonomik yokluklar ve dini fanatizmin etkisi altında histeri noktasına yaklaşan kamuoyu baskısı, Osmanlı yöneticilerini hızla Fransa'ya karşı tavır almaya itmekteydi. Bu doğrultuda Ağustos ayında İstanbul'daki Fransız etkisi gerçek anlamıyla ortadan kalkmıştır⁹⁰.

Osmanlı Devleti'nin gönülsüz davrandığını gören Rusya bir oldubitti ile bu işi sonuçlandırmıştır. Zira Rusya imparatoru Karadeniz'deki Rus donanması amiraline, Osmanlı donanmasıyla ittifak yapıp Fransızlar aleyhine hareket etmek üzere İstanbul'a gitmesi için emir vermiştir⁹¹. Bu emir üzerine Rus donanması 31 Ağustos 1798'de Karadeniz'den hareket etmiş⁹² ve İstanbul Boğazına girerek 5 Eylül'de Büyükdere önlerinde demir atmıştır. Bu Rus donanmasına bir Osmanlı donanması da katılarak Mora ve Arnavutluk kıyılarını Fransızlara karşı savunmak ve Yedi Ada'yı geri almak üzere bir Türk kaptanının komutasında 19 Eylül'de İstanbul'dan hareket etmiştir. Bu şekilde daha ittifak yapılmadan iki devlet fiilen ittifak etmiş olmaktaydılar. Daha önemlisi bu hareket ile tarihte ilk defa olarak Rus donanması Boğazlardan geçerek Akdeniz'e çıkmış olmaktadır⁹³.

⁸⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 83-84.

⁹⁰ Anderson, *a.g.e.*, s. 44-45.

⁹¹ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 354.

⁹² Uçarol, *a.g.e.*, s. 84.

⁹³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 84.

Bu olaydan kısa bir süre sonra da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 23 Aralık 1798’de bir ittifak anlaşması imzalanmıştır⁹⁴. Antlaşma 14 maddelik açık bir kısım ile gizli bir kısımdan meydana gelmiştir. Açık hükümlerine göre Osmanlı ve Rusya devletleri birbirlerinin toprak bütünlüklerinin korunmasını karşılıklı olarak garanti etmişlerdir. Rusya, Osmanlı Devleti’nin sınırları olarak Fransa’nın Mısır’a saldırmasından önceki şeklini kabul etmiştir. İki devletten birine veya ikisine bir saldırı olduğu takdirde iki tarafın çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi kararlaştırmışlardır. Bunun için biri diğerine ya kara ve deniz kuvvetleri veya para ile yardım yapacaktır. Yardıma gelen devlet vereceği askerin her türlü ihtiyacını kendisi karşılayacaktır. Her iki devlet bu savunma anlaşmasını ülkelerini genişletmek amacı ile değil ülkelerinin bütünlüğünü korumak için yaptıklarından bu anlaşmaya Avusturya, Prusya ve Büyük Britanya’yı da katılmaya davet edebileceklerdir. Antlaşma 8 yıl süreli olarak imzalanmıştır⁹⁵. İttifak Antlaşmasının gizli kısmına göre de savaş devam ettiği sürece Rus savaş gemileri Boğazlardan serbestçe geçmekle beraber bu geçiş barış zamanında da geçiş için Rusya’ya herhangi bir hak iddiasına dayanak teşkil etmeyecektir. Yine iki devlet Karadeniz’i kapalı bir deniz olarak tanıdıklarını ve bu denize girmeye çalışacak başka devletlerin savaş gemilerine bütün kuvvetleriyle karşı koyacaklarını belirtmişlerdir⁹⁶. Böylece Osmanlı Devleti, bilhassa Kırım gibi Rusya’ya kaptırdığı toprakların Rusya’ya ait olduğunu resmen kabul etmiş olmaktadır.

Fransa’nın Mısır’ı işgalinden sonra Osmanlı Devleti idarecileri herhangi bir dış yardım olmadan devletin daha fazla yaşayamayacağını görmüş ve bu nedenle diğer devletlerle ilişkilerini geliştirmek için çabalarını artırmışlardır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, kendi bütünlüğünü tehdit eden olaylar karşısında bir dış gücün yardımına başvurmak suretiyle sonraki yıllarda da takip edeceği denge politikasını başlatmış olmaktadır. Nitekim Rusya ile yapılan ittifak antlaşması ile Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri karşısında izlediği yalnızlık siyasetini terk etmiş bundan böyle ittifaklar sistemine fiilen girmiştir. Yine bu antlaşmaya kadar Osmanlı ve Rusya devletleri birbirlerini yok etmek için çalışmışlardı. Bu bakımdan antlaşma karşılıklı toprak bütünlüklerini tanıma ve dostluk getirdiğinden iki devlet arasındaki ilişkilerde bir

⁹⁴ Şahin, *a.g.m.*, s. 291-292.

⁹⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 84-85.

⁹⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 84-85.

dönüm noktası olmuştur⁹⁷. Denilebilir ki bu ittifakın gerçek bir temeli yoktur. İçten bir ittifak değildir. İstanbul'daki geleneksel Rus korkusu son derece güçlüdür⁹⁸. Yani Osmanlı-Rus ittifakı, iki devletin birbirlerine karşı yıllardan beri besledikleri duygulardan vazgeçmelerini ifade etmemiştir. Bu itibarla ittifak olayların doğurduğu bir zaruret neticesi olmuştur ve geçici görülmüştür. Bu geçiciliğe rağmen her iki devlete de kârlar sağlamıştır. Rus filosu ilk defa Boğazları geçmiştir. Yine ilk olarak Akdeniz'de ticaret ve iktisat çıkarları elde etmiştir. Osmanlı Devleti ise Fransızları Akdeniz'den kovacak yardımı sağlamış olmakla beraber muhtemel bir Rus saldırısı da önlenmiştir⁹⁹. Sonuç olarak Osmanlı Devleti, Mısır'ı kurtarmak için Fransa'ya karşı Rusya ile işbirliğine girişmiş, kısacası devletler arası denge siyasetini takip etmeye başlamıştır.

3.3. Büyük Britanya ile Osmanlı Devleti Arasındaki İttifak ve Önemi

Osmanlı Devleti, Rusya ile ittifak antlaşmasını imzaladığı sıralarda diğer taraftan Büyük Britanya ile de aynı doğrultuda bir ittifak antlaşması için görüşmelere girişmiştir¹⁰⁰. Büyük Britanya'yı böyle bir görüşmeye götüren sebep, Akdeniz'de tek söz sahibi devlet olmak istemesidir. Bu nedenle de Mısır'ın işgalinden oldukça rahatsız olmuştur. Zaten Napolyon'un amacı Hindistan yolunu kesmek ve Büyük Britanya'nın Hindistan'daki sömürgelerini ele geçirmek suretiyle İngiliz ekonomisine büyük bir zarar vermektir. Tüm bunlar Büyük Britanya'nın Osmanlıların yanında yer almasını sağlamıştır¹⁰¹.

Aslında Büyük Britanya da henüz antlaşma imzalanmadan önce Ebukır'da Fransız donanmasına saldırarak donanmayı yok etmiş ve Napolyon'u önemli bir deniz desteğinden mahrum bırakmak suretiyle Osmanlı Devleti'ne yardım etmiştir¹⁰². Söz konusu olay şöyle gerçekleşmiştir: Akdeniz'de Fransız donanmasını arayan Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanması, 1 Ağustos 1798'de onları Ebukır limanında saldırıya elverişli bir durumda yakalamıştır. Fransızlar İskenderiye'yi ele geçirdikleri zaman birkaç kıta firkateyn ve küçük harp gemileri ile nakliye gemilerini

⁹⁷ Uçarol, *a.g.e.*, s. 85.

⁹⁸ Anderson, *a.g.e.*, s. 48-49.

⁹⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 35.

¹⁰⁰ Uçarol, *a.g.e.*, s.,86.

¹⁰¹ Çolak, *a.g.m.*,s.142.

¹⁰² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 85.

limana sokmuşlar, geri kalanları ise Ebukır kıyısında demirlemişlerdi. Bunların sayıları 23 olup bunlardan biri 180 pare topçeker yarım dünya ile bilinen Orient isimli 3 ambarlı büyük bir gemi olan amiral gemisiydi. Bu geminin içerisinde Fransızların İtalya'dan aldıkları çok sayıda antika eser vardı. Amiral Nelson, 21 Temmuz günü Fransa'nın bu büyük donanması önünden geçerken derhal dümeni kırarak Fransa donanması ile kara arasına girmiş ve demir atmıştır. 1 Ağustos 1798 tarihinde yaklaşık üç saat süren savaş sonunda Fransa'nın 10 büyük gemisi teslim olmuştur. Bu 10 geminin 9'u İngilizlerin eline geçmiştir. Amiral gemisi Orient ise yanmış ve içerisindeki nefer ve değerli eşyalar telef olmuştur. Ayrıca Fransızların 74 toplu diğer bir gemisi yakılmış ve diğer 3 kıta gemisi İngilizler tarafından ele geçirildikten sonra tahrip edilmiştir. Fransızların sadece biri 80 diğeri 74 toplu iki kalyonu, 40'ar toplu iki firkateyn, 14 toplu iki korvet ve iki bomba gemisi kaçıp kurtulabilmiştir¹⁰³. Bu suretle donanması yok olan Napolyon'un Fransa ile olan bağlantısı kesilmiş ve adeta Mısır'a hapsedilmiştir¹⁰⁴. Diğer taraftan bu yenilgi üzerine Osmanlı Devleti 2 Eylül 1798 tarihinde Fransa'ya savaş ilan etmiştir¹⁰⁵. Fransız filosunun yol edildiğinin haberi İstanbul'a ulaştığında, İstanbul'daki Fransız etkisi tamamen ortadan kalkmıştır¹⁰⁶. Ardından Osmanlı Devleti tarafından İngiliz maslahatgüzarına teşekkür name yazılmıştır. Ardından İngiliz maslahatgüzarı davet edilmiştir. Maslahatgüzara kürk giydirilmesinin ardından Amiral Nelson'a mücevher çelenk ve askerlerine dağıtılmak üzere 2000 altın gönderilmiştir¹⁰⁷.

Büyük Britanya, bu hareketi ile fiili bir ittifakı onaylamıştır ama antlaşma ise çok daha sonra 5 Ocak 1799 tarihinde imzalanmıştır. Bu ittifak ile Büyük Britanya, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanmış olan ittifaka katılmıştır. Bu sebeple Osmanlı-Rus ittifakındaki maddeler ve taahhütler, ifade şekli farklı olmakla beraber hemen hemen aynen Osmanlı-İngiliz ittifakında da tekrar edilmiştir. Şu anlamda ki taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin toprak bütünlüklerini garanti etmişlerdir. Bundan dolayı Büyük Britanya, Fransa'nın Mısır'dan çıkarılması için donanmasıyla Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyi ve Osmanlı Devleti de Fransa'ya karşı hem deniz

¹⁰³ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 342.

¹⁰⁴ Çolak, *a.g.m.*, s.152.

¹⁰⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁰⁶ Anderson, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁰⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 355.

ve hem de kara kuvvetlerini kullanmayı kabul etmişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Büyük Britanya'ya da her türlü yardımı yapmayı vaat etmiştir¹⁰⁸.

Bu antlaşma ile Büyük Britanya, Akdeniz'de Fransız ticaretini yok edecek ve onun yerine geçecek koşulları hazırlamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzu artmıştır. Ayrıca Hindistan yolu üzerindeki Mısır'a fiilen müdahale edebilecek hukuki zemini de elde etmiştir¹⁰⁹. Neticede Mısır seferindeki müdahalesi ve Osmanlı Devleti'ne yardımı ile Büyük Britanya, Fransa'nın Akdeniz filosunu parçalamış ve Malta adasını da alarak Atlas Okyanusundan sonra Akdeniz'e de hâkim olmuştur. Tüm 19. yüzyıl boyu Büyük Britanya bu hâkimiyetini koruyacak Mısır'a kuvvetli bir devletin yerleşmesini engellemiş olup ancak daha sonra da kendisi 1882 yılında Mısır'a yerleşecektir¹¹⁰.

Ne Osmanlı-İngiliz ne de Osmanlı-Rus ittifakının gerçek bir temeli yoktur¹¹¹. Emperyal devletler özellikle de sanayileşmeye başlayan güçler için Osmanlı coğrafyasının ham madde, pazar ve tüketici açısından önemi oldukça ortadadır. Britanya ile yapılan ittifaka da bu gözle bakmak gerekir. Bu itibarla ittifak, olayların doğurduğu zorunluluğun bir neticesi olmuş ve geçici görülmüştür. Başka bir deyişle yakınçağların uzunluğunca devam edecek olan bir denge politikası başlamıştır¹¹².

Ayrıca Osmanlı-İngiliz antlaşmasının Osmanlı siyasetinde ve Avrupa politikasındaki önemi de meydandadır. Cebeli Tarık'tan sonra Malta'yı alan ve Hindistan'ın emniyeti için Mısır ile yakından ilgilenen Büyük Britanya'nın, Osmanlı sularında, Fransız ticaretini mahvederek onun yerine geçmek istemesi, Osmanlı topraklarının tamlığı yolundaki politikasının başladığını anlatmıştır. Britanya, bu antlaşmadan sonra Osmanlıların devletlerarası ilişkilerinde üstün rol oynayacak bir denge unsuru haline gelmiştir¹¹³.

¹⁰⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁰⁹ Uçarol, *a.g.e.*, s. 87.

¹¹⁰ Olcay Özkaya Duman, "Yakınçağlarda Osmanlı-Fransa İlişkileri ve Fransa'nın Orta Doğu Diplomasisi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S.11, 2009, s. 530.

¹¹¹ Anderson, *a.g.e.*, s. 48.

¹¹² Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 35.

¹¹³ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 36.

3.4.Fransızların Mısır'ı Tahliyesi

Bir ordu ara sıra yeni askerlerle tazelenmezse payidar olamaz. Bu bakış açısından hareketle Ebukır savaşıdan sonra Napolyon Bonapart, artık Mısır Seferinin neticesinin fenalığa doğru gittiğini anlamıştır. Bu üzüntü ve şaşkınlık içerisinde düşüncelerine bir yön vermeye çalışmıştır. Bu cümleden olmak üzere Mısır'dan yakayı sıyırmaya çalışmaktan gayri çare olmadığına kanaat getirerek bu bölgeden gitme zamanının geldiğini düşünmeye başlamıştır¹¹⁴. Ayrıca Napolyon 1798 yılı Aralık ayına kadar ne İstanbul'daki Fransız elçisi Ruffin'den, ne de Paris'ten bir haber alabilmiştir. Sadrazama yazdığı mektuplarına da cevap verilmeyen Napolyon'un gelişmelerden endişe duymaya başlamıştır¹¹⁵.

Napolyon Bonapart, Mısır'daki durumunun kötüleşmesi üzerine farklı alternatifler üzerinde durmaya başlamıştır. Ona göre Mısır'da daha fazla kalabilmek için Cezzar Ahmet Paşa'nın yenilgiye uğratılması gerekmektedir. Bu yüzden Napolyon, Cezzar Ahmet Paşa'nın ordusunu bozarak Şam bölgesini ele geçirmek niyetindeydi. Bu düşüncüyü fiile geçirmeden önce Divan üyelerini toplamış ve bir iki aya kadar gidip geleceğini, şayet kendisi yokken Fransız askerine karşı alçak bir hareket meydana gelirse bu durumda top ile şehri tahrip etmek üzere memurlara emir verdiğini söylemiştir. Bu sözlerine karşılık mecliste hazır bulunanlar kendisine teminat vermişlerdir. Bonapart bu şekilde meclistekileri korkutmakla beraber Mısır'da kimin davası varsa ulema ve kadıya gitsinler babında tellallar nida ettirmek yoluyla İslam ahalisinin memnuniyetine vesile olacak bazı hareketlerde de bulunmuştur¹¹⁶.

Napolyon, bir Türk ordusunun Suriye yoluyla Mısır'a diğer birinin de İngiliz donanmasının himayesi altında Rodos'tan Ebukır'a geleceğini öğrendikten sonra Mısır'da kesin bir şekilde yerleşmekten başka yapacak bir şey görememiştir. Fakat Mısır'da yerleşmek için tehlikeyi önlemesi ve bunun için de Suriye'ye hâkim olmasıyla başarılı olabilirdi. Tarih, Mısır'a sahip devletler için Suriye'ye sahip olmanın coğrafya yönünden bir zaruret olduğunu göstermektedir. Firavunlar, Fatımiler,

¹¹⁴Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 343.

¹¹⁵Çolak, *a.g.m.*, s.155-156.

¹¹⁶Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 7, s. 15.

Eyyubiler, Memlûklular Mısır'dan sonra hep Suriye'ye yerleşmişlerdir. Napolyon da Suriye'ye hâkim olmakla Doğu Akdeniz'de mükemmel limanlara ve Mısır'da mevcut olmayan ormanlara kavuşacaktı. Nihayet Napolyon “Sömürge sistemi dâhilinde Suriye üzerine yürümeye karar verdim. Suriye ve Mısır aynı hükümete ait olmalıdır” sözleriyle Doğunun Akdeniz limanlarını İngiliz filosuna kapatmak, Osmanlı Devleti'ni ürküterek onu barış yapmaya ve Mısır üzerindeki görüşlerini kabul etmeye zorlamak düşünceleriyle¹¹⁷, bölgeyi ele geçirmek için 22 Aralık 1798'de Mısır'dan Suriye'ye doğru hareket etmiştir. Bonapart'ın Şam üzerine sevk ettiği orduda, 5 alay talimli piyade, 4 alay talimli süvari, 1000 nefer başbozuk süvari, 1600 topçu ve bir takım istihkâm askeri olmak üzere toplam 21400 nefer olup donanması ise 64'er parça topçeker, 7 adet firkateyn, 6 parça korvet, 17 parça nakliye gemisinden ibarettir¹¹⁸. Bu suretle ileri harekâta geçen Napolyon, 20 Şubat 1799'da El-Ariş'i, 24 Şubat'ta Gazze'yi ve ardından Yafa'yı ele geçirmiştir. 24 Mart'ta Akka önlerine gelerek şehri kuşatmıştır¹¹⁹.

Napolyon Bonapart'ın Fransa ile olan haberleşmesi kesildiğinden ordusuyla Arabistan'da mahsur hükmünde olup eğer Akka'yı almayı başarırda bütün Suriye tarafı eline geçeceğinden artık onu bulunduğu yerden çıkarmak imkânsız olacaktır. Dolayısıyla her ne şart altında olursa olsun Akka Kalesinin muhakkak alınması lazım gelmekteydi. Fransızlar her ne kadar bütün güçleriyle Akka üzerine saldırmış olsalar da Cezzar Paşa'nın Akka'dan çıkması balığın sudan çıkması gibi bir şeydir. Cezzar Paşa, Akka'nın elinden çıktığı gün ömrünün sonu olacağından kalede tek nefer kalıncaya dek kalesini savunmalıydı. Bunun için her tür savunma yoluna başvurmuştur. Napolyon Bonapart kaleyi halkın elinden teslim aldıktan sonra kasaphanedeki koyunlar gibi insanları öldürmesi Cezzar Paşa'nın gözünün önüne gelmiştir. Bu sahneyi düşününce eli bağlı bir şekilde başkasının halkı hakkında vereceği kararı beklemektense muhafaza-i namus ile din ve devlet uğrunda can vermeyi tercih ederek Fransızların şiddetli akınlarına karşı göğüs gererek fedailik yolunda önemli bir mücadele örneği göstermiştir¹²⁰. Fransızlar büyük toplarını yanlarında getirmediklerinden sahra toplarıyla şehri bombaladıysa da başarılı olamamışlardır. Beraberinde Nizam-ı Cedit askerleri de bulunan Cezzar Ahmet

¹¹⁷ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 38-39.

¹¹⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 7, s. 16.

¹¹⁹ Çolak, *a.g.m.*, s. 157.

¹²⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 7, s. 22.

Paşa'nın şiddetli saldırılara başarıyla karşı koyması üzerine Napolyon taktik değiştirerek Dürzileri isyana kıskırtmak istediye de bir sonuç elde edememiştir. Fransızlar 18 Mayıs günü Akka'ya son ve genel bir hücum yaptılarsa da yine başarı sağlayamamışlardır. Bunun üzerine Napolyon 20 Mayıs'ta Akka'dan Mısır'a doğru geri çekilmeye karar vermiştir¹²¹.

Napolyon'un Suriye seferinden dönmesiyle Türk-Fransız mücadelesinde yeni bir safha başlamıştır. Daha önce planlandığı gibi Akka kuşatması devam ederken sadrazam ve aynı zamanda serdar-ı ekrem olan Yusuf Ziya Paşa komutasında toplanmış olan yeni Osmanlı ordusu 15 Mayıs 1799 tarihinde kara yoluyla Mısır'a doğru yola çıkmıştır. Bu hareketten kısa süre sonra da Napolyon Bonapart Akka'da mağlup olarak Mısır'a geri çekilmeye başlamıştır. Diğer taraftan, denizden saldırıya geçmek üzere hazırlıklarını tamamlayan Köse Mustafa Paşa da, komutası altındaki 100 kadar gemiden oluşan Osmanlı donanmasıyla Mısır'a hareket ederek İngiliz donanmasıyla birlikte 12 Temmuz 1799'da İskenderiye önlerine gelmiştir. Burada gerekli hazırlıklarını tamamlayan 13.000 kişilik Osmanlı ordusu, Ebukır'da karaya çıkmıştır¹²². Gelişmelerin devam ettiği bir sırada Napolyon 14 Temmuz akşam yemeğinde olduğu sırada İskenderiye'den kendisine bir yazı gelmiştir. Bu yazıda 80 parçadan oluşan bir Osmanlı donanmasının İskenderiye önlerine geldiği, top ve cephanenin fazla olması sebebiyle İskenderiye Limanına giremeyip Ebukır tarafına gittikleri yazılmıştır. Napolyon, ziyade telaş ile yerinden sıçrayıp hemen atımı çekiniz diye emir verdikten sonra generallerine Rahmaniye'de kendisine yetişmelerini söylemiştir. General Kleber'e de Dimyat'tan kara yoluyla kendisine yetişmesi hususunda emir vermiştir. Napolyon, Rahmaniye'ye vardığında Osmanlı donanmasının Ebukır'ı zapt ederek karaya asker çıkardıklarını görmüştür. Ayrıca İngilizlerin yardımıyla büyük siperler kazıldığı, her tarafa bildiriler dağıtılarak halkın, Fransızlara karşı ayaklanmaya davet edildiği haberini alan Napolyon, bütün Mısır halkının ayaklanmasından korkarak 19 Temmuz'da Mısır divanına hitaben bir mektup göndermiştir¹²³.

¹²¹ Çolak, *a.g.m.*, s. 157-158.

¹²² Çolak, *a.g.m.*, s. 159-160.

¹²³ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 7, s. 39-40.

Napolyon bundan sonra savaş planı yapmaya başlamıştır. Ona göre Osmanlı askerini siperlerinden kaldırmak gerekmektedir. Ancak bu çok zor bir işti. Bunun için General Mora'ya emir vermiştir. General Mora, süvari askerleriyle birlikte düşene kalana bakmayıp Osmanlı siperleri üzerine şiddetli bir saldırıya geçerek ileriye doğru hamlede bulunacaktır. General Mora, son derece cesur ve yetenekli bir şahsiyetti. Dolayısıyla Osmanlı siperleri üzerine hızlı bir harekete geçmiştir. Bu arada Osmanlı askerleri tarafından da şiddetli bir şekilde ateş edilmeye başlanmıştır. Bu çatışmada Fransa süvarisi çok sayıda asker kaybetmiştir. Hayvanların çoğu vurulunca üzerindeki askerler de ya yaralanmış ya da hayatlarını kaybetmişlerdir. Ancak yine de sağ kalanlar ilerlemekten geri durmamıştır. Bu sırada Napolyon ise piyade askerini sağ ve sol koldan hızlı bir şekilde hücumla kaldırmıştır. Aniden Fransızların siperlere daldıklarını gören Müslüman askerler çok şaşırmıştır. Bozguna uğramış bir şekilde bir miktarı Köse Mustafa Paşa'nın oğluyla beraber Ebukır Kalesine kapanmış ve bakiyesi kimi şehit ve kimi Mustafa Paşa ile beraber esir olmuşlardır. Köse Mustafa Paşa, yaralı olduğu halde Napolyon huzuruna getirildiğinde Napolyon, cebinden mendilini çıkarıp yarasını sarmış ve yanında oturtmuştur. Ardından Ebukır Kalesini dört gün boyunca top ateşine maruz bıraktıktan sonra içeridekilerin aman ile kaleyi teslim etmeleriyle birlikte Mustafa Paşa'nın oğlu da esir olarak babasının bulunduğu çadıra getirilmiştir. Yaralıları gemilere bindiren Napolyon kendilerini memleketlerine göndermiştir. Sağlam olanları ise taht-ı riyasetinde bırakmıştır. 28 Temmuz'da sonuçlanan savaşın ardından Napolyon durumu Mısır'a bildirmiş ve Mısır'da üç gün şenlik yapılmıştır. Bu savaşta çok sayıda Fransız asker ve rütbelisi hayatını kaybetmişlerdir¹²⁴.

Napolyon Ebukır zaferinin ardından, Avrupa'da Fransa'nın koalisyon ordularına mağlup olduğu haberlerini alınca ülkesine geri dönme kararı almıştır. Bunda, Fransa'dan kendisine gerekli yardımın gelmemesinin, buna bağlı olarak Mısır'da artık uzun süre tutunamayacağını anlamasının da rolü olmuştur. 14 ay Mısır'da kalan Napolyon bu düşüncelerle General Kleber'i yerine vekil bırakarak dört aya kadar yardım göndermemesi halinde Mısır'ı tahliye etmek üzere Osmanlılarla antlaşma imzalamaya yetkili kılmıştır. Ardından 22 Ağustos 1799 tarihinde yanına bazı komutanları da alarak hareket etmiştir. Kuzey Afrika sahili,

¹²⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 7, s. 40-41.

Sardunya ve Korsika üzerinden İngilizlere yakalanmadan 8 Ekim 1799 tarihinde Fransa'ya ayak basmıştır¹²⁵. Amiral Smith, Napolyon'un da gemilerle beraber gittiği haberini alınca derhal peşlerine düşmüş ise de yetişememiştir. Böylece Napolyon, İngilizlerin elinden kurtularak salimen Fransa'ya varmıştır¹²⁶.

Napolyon'un Akka kuşatması sırasında Mısır'a doğru yola çıkarak Şam'a gelmiş olan Sadrazam Yusuf Ziya Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, 1799 yılı Kasım ayında buradan güneye hareket etmiş, önce Gazze'ye ve ardından Mısır'ın doğu kapısı sayılan El-Ariş'e gelmiştir. Sadrazam, komutası altındaki 60.000 kişilik Osmanlı ordusu ile geldiği El-Ariş'i ele geçirmiş ve her an Mısır üzerine yürümek için hazırlık yapmaya başlamıştır. Bu durum karşısında General Kleber, kendileri için Mısır işinin bir çıkmaza girdiğini anlamış ve burada kalmanın artık gereksiz olduğunu düşünerek Mısır'ı tahliye etmeyi teklif etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Büyük Britanya ve Fransa temsilcileri arasında Mısır'ın tahliyesi için El-Ariş'te görüşmeler başlamıştır. Görüşmelere Osmanlı Devleti adına Defterdar Mustafa Reşit Efendi ve Reisülküttap Mustafa Rasih Efendi katılmışlardır. 24 Ocak 1800 tarihinde Fransızların Mısır'ı tahliye etmeleri için hazırlanan sözleşmeye El-Ariş Sözleşmesi adı verilir. Buna göre; Fransızlar üç ay içinde Mısır'ı boşaltacaklar, silah ve eşyalarını yanlarına alarak Fransa'ya döneceklerdi. Ancak Büyük Britanya, Mısır'daki Fransızların tam anlamıyla zayıf düştikleri için bu teklifte bulduklarını düşünerek sözleşmeyi onaylamamıştır. Hatta sözleşmeyi yapan İngiliz temsilcisi Sidney Smith'e emir göndererek Fransızların esir edilmek suretiyle Büyük Britanya'ya gönderilmesini istemiştir¹²⁷.

Bu gelişmeler üzerine savaş yeniden başlamıştır. Bu tarihlerde Napolyon Bonapart Fransa'da konsül olarak iktidara gelmiştir. Bundan da cesaret alan General Kleber Mısır'da parlak bir zafer elde etmek için harekete geçmiş ve 20 Mart 1800 tarihinde Heliopolis'te sadrazam komutasındaki Osmanlı ordusunu mağlup etmiştir. El-Ariş Sözleşmesi'ne göre Fransızların tahliye ederek Osmanlı Devleti'ne bıraktığı yerleri yeniden işgal etmiştir. Böylece Fransızlar Mısır'a ikinci defa yerleşmiş olmaktadır. Sadrazam Yusuf Ziya Paşa mağlup olan ordusunun kalan kısmı ile

¹²⁵ Çolak, *a.g.m.*, s. 159-160.

¹²⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 7, s. 56.

¹²⁷ Çolak, *a.g.m.*, s. 160-161.

sırasıyla El-Ariş, Gazze ve Yafa'ya kadar çekilmiştir. Mısır'da kısa süre içinde meydana gelen bu değişiklik karşısında İngiliz hükümeti bu defa El-Ariş Sözleşmesi'nin uygulanmasından yana bir tavır almıştır. Ancak sayıları azalmakla beraber son galibiyet Fransızların moralini yükseltmiştir. Bu nedenle Kleber, Mısır'ı terk etmeyi reddetmiştir. 1799 yılı ile 1800 yılı başlarında Fransızlara karşı alınan mağlubiyetler III. Selim'i oldukça tedirgin etmiş ve her türlü fedakârlığa katlanarak 1800 yılı bahar ve yaz aylarında Anadolu ve Rumeli'den asker toplanması için büyük bir gayret sarf etmesine neden olmuştur. 1800 yılı yaz ve sonbahar aylarında, genel olarak 1801'de Mısır'ı işgalden kurtarmak için yapılacak olan saldırıların hazırlıklarıyla meşgul olduğu söylenebilir. Ancak 1800 yılı yaz başlarına ait bahsedilmesi gereken önemli bir gelişme vardır ki, o da 14 Haziran 1800 tarihinde General Kleber'in Süleyman adlı Halepli bir genç tarafından öldürülmesidir. Kleber'in öldürülmesi üzerine, Fransız ordusunun yeni komutanı General Menou olmuştur. Osmanlı ordusunun Fransızlar karşısındaki mağlubiyetleri üzerine İngilizler, Fransızları Mısır'dan çıkarmak için bizzat harekete geçmeleri gerektiğini düşünmüşler ve 1800 Eylül'ünde iki ordu hazırlamaya başlamışlardır. Plana göre 20.000 kişilik Akdeniz ordusu İskenderiye'ye çıkarken, Hindistan'dan gelecek 15.000 kişilik başka ordu Kızıldeniz'den Mısır'a saldıracaktır. Sadrazam komutasındaki Osmanlı ordusu ise çöl tarafından saldırıya geçecektir¹²⁸.

Gerekli hazırlıkların tamamlanmasından sonra Osmanlı-İngiliz müttefik kuvvetleri 1801 yılı ilkbaharında harekete geçmiştir. Kaptan-ı derya Hüseyin Paşa komutasındaki 70 kadar savaş gemisi ile Mısır'a 6.000 kişilik yeni bir kuvvet sevk edilmiştir. İngilizlerin de 8 Mart 1801 tarihinde Ebukır'a 5.000 kişilik bir kuvvet çıkarmasıyla müttefik güçler Fransız birliklerini mağlup ederek İskenderiye Kalesi'ne çekilmeye mecbur bırakmıştır. Bir müddet sonra Halep valisi önderliğinde Dimyat ele geçirilmiş, ardından Kaptan-ı derya Hüseyin Paşa ve İngiliz generali komutasındaki Osmanlı ve İngiliz kuvvetleri Reşid ve Rahmaniye'ye girmişlerdir. Hüseyin Paşa'nın maiyetindeki Osmanlı birlikleri ile İngiliz kuvvetleri buradan Kahire üzerine hareket etmiş, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın da Yafa'dan Kahire taraflarına gelmesiyle buradaki Fransız orduları kuşatılmıştır. Osmanlılar aman dileyenlerin taleplerinin dikkate alınması gerektiğini düşünmüş, savaşa devam

¹²⁸ Çolak, *a.g.m.*, s. 161-162.

edilmesi halinde Mısır'ın daha da zarar göreceğini hesaba katarak Fransızlardan gelen görüşme teklifini kabul etmiştir¹²⁹.

Osmanlı, İngiliz ve Fransız yetkililer arasında Cize'de yapılan müzakerelerde Osmanlı Devleti adına Kaptan-ı derya Hüseyin Paşa tarafından iyi Fransızca bilen İshak Bey görevlendirilmiş, rütbeli birinin tahliye görüşmelerine katılması uygun görülmediğinden sadrazam tarafından ikinci kişi olarak da kapıcılar kethüdası Osman Bey müzakerelere gönderilmiştir. İngiliz Komutan General Hutchinson ise Büyük Britanya adına General John Hope'u görevlendirmiştir. General Belliard'ın Fransızlar adına görevlendirdiği yetkililer ise General Morand, General Donzelot ve Tugay Komutanı Tarayre olmuştur. Sonuç olarak sözleşmenin 21 madde olarak düzenlenmesine karar verilmiş ve sözleşme 27 Haziran 1801 tarihinde temsilciler, 28 Haziran'da da komutanlar tarafından imzalanmıştır. 21 madde, 10 ek ve 1 açıklayıcı maddeden oluşan Kahire tahliye sözleşmesi, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Kaptan-ı derya Hüseyin Paşa, Fransız Komutan General Belliard, İngiliz Başkomutan General Hutchinson ve Lord Keith adına İngiliz kraliyet donanma komutanı Stivenson'un imzasıyla yürürlüğe girmiştir¹³⁰.

Fransızlara karşı Osmanlıların İngilizlerle müttefik olarak yer aldığı Kahire tahliye sözleşmesinin maddeleri şu şekildedir:

1. madde. Fransızlar Mısır (Kahire) kalesi ile Cize ve Bulak palankalarını tahliye edeceklerdir.

2. madde. Fransız askerleri ve maiyetindekiler Nil'in batı tarafından kara yoluyla Reşid'e gidecektir. Ayrıca eşya, silah, top ve cephaneler de Reşid'e ulaştırılacak ve oradan gemilere binilerek Akdeniz'deki Fransız limanlarına doğru hareket edilecektir. Tahliye sırasındaki bütün masraflar müttefik kuvvetler tarafından karşılanacaktır.

3. madde. Tahliye sözleşmesi onaylandıktan sonra düşmanlığa son verilecek, her iki tarafın siperleri önünde bir sınır teşkil edilecek ve bu sınırlara tecavüz edilmeyecektir. İki taraf askerleri arasında sorun çıkarsa görevli memurlar sorunu dostane bir şekilde çözecektir.

¹²⁹ Çolak, *a.g.m.*, s. 163-164.

¹³⁰ Çolak, *a.g.m.*, s. 164-165, 169.

4. madde. Fransızlar ve maiyetindekiler sözleşme onaylandıktan 12 gün sonra Kahire ve Bulak'ı tahliye ederek Roda Adası, Cize ve İbrahim Bey denilen bölgeye çekilecek, burada en fazla 5 gün kaldıktan sonra Reşid'e hareket edeceklerdir. Askerlerin eşyaları ile yiyeceklerini nehir yoluyla Reşid'e ulaştırmak için gereken araçlar Osmanlı ve İngiliz subayları tarafından ücretleri ödenerek temin edilecektir.

5. madde. Fransızlar ile maiyetindekilerin hareket gününü ve konak yerlerini müttefik subaylar belirleyecek, yemek temini için de komiserler tayin edilecektir.

6. madde. Eşya ve cephaneler bazı Fransızların koruması altında nehir yoluyla Reşid'e nakledilirken müttefiklerin silahlı gemileri onlara refakat edecektir.

7. madde. Fransızlar ile maiyetlerindeki Cize'den Reşid'e varıncaya kadar Fransız askeri kurallarına göre, Reşid'den Fransız limanlarına varıncaya kadarki sürede ise İngilizlerin denizlerdeki geçerli kurallarına göre yiyecek verilecektir.

8. madde. Fransızlar ile maiyetlerindeki Fransız limanlarına taşıyacak gemiler Osmanlı ve İngiliz subayları tarafından temin edilecektir. Müttefik kuvvetler ve Fransız General Belliard askerlerin ihtiyaç duyacağı yiyeceklerin hazırlanması için komiserler görevlendirerek Reşid ya da Ebukır'a gönderecektir.

9. madde. Fransızların yanlarında götürecekleri atlar için müttefikler en az 4 gemi ayarlayacak, içine su fiçileri, arpa ve saman koyacaklardır.

10. madde. Fransızları götürecek gemilerin yanlarına müttefikler tarafından koruma amaçlı savaş gemileri tahsis edilecek, bunların zarar görmeden geri dönmeleri Fransız General Belliard tarafından garanti edilecektir. Bu gemiler yolculuk sırasında savaşa teşebbüs etmeyeceklerdir.

11. madde. Askerler için geçerli olan uygulamalar, bilim adamı ve sanatkâr gibi gruplara mensup Fransızlar için de geçerli olacaktır. Bu kimseler çeşitli evrak ve eşyalarını yanlarına alabileceklerdir.

12. madde. Hangi milletten olursa olsun Mısır'da yaşayan bir kimse Fransızlar ile gitmek isterse kendisine dokunulmayacak, Mısır'da kalan aile ve akrabaları da rencide edilmeyecektir.

13. madde. Fransızlar Mısır'da iken onlarla iyi ilişkiler kuran Mısır ahalisinden herhangi bir kimse kanun ve kurallara uyduğu sürece bu tavrından dolayı rencide edilmeyecek, canına ve malına dokunulmayacaktır.

14. madde. Seyahat edemeyecek derecede hasta olan Fransız askerleri bir miktar Fransız doktorla Mısır'daki hastanede kalacak, iyileşen hastalar doktorlarıyla

beraber memleketlerine gönderilecektir. Müttefik devletler Mısır'da kalan hastalar için bir harcama yapacak olursa Fransızlar daha sonra bu miktarı ödeyecektir.

15. madde. Fransızlar kale ve palankaları tahliye ederken kale ve burçlardaki büyük toplar, havan, gülle, savaş evrakı, cephane, mahzenler, resimler ve çeşitli kamu malları da görevliler nezaretinde müttefik kuvvetlere teslim edilecektir.

16. madde. Fransızlara tahliye haberini vermek amacıyla Toulon'a gidecek subay ve komiser için müttefikler tarafından bir mektup gemisi temin edilecektir.

17. madde. Sözleşmenin uygulanması sırasında bazı sorunlar ortaya çıkarsa her iki tarafın görevli memurları barışçıl yollardan sorunu çözecektir.

18. madde. Sözleşmenin onaylanmasından sonra her iki tarafın elinde bulunan esirler serbest bırakılacaktır.

19. madde. Sadrazamın, kaptan Paşa'nın ve İngiliz generalinin birer adamı rehin olarak Fransızlara, Fransız generali Belliard'ın üç adamı da müttefiklere rehin olarak verilecektir. Aynı rütbede olan bu rehinelere Fransız askeri memleketine ulaştığı anda karşılıklı olarak serbest bırakılacaktır.

20. madde. Bu sözleşme şartları bir Fransız subay tarafından İskenderiye'de bulunan Fransız başkomutanı General Menou'ya götürülecek, Menou bu şartları maiyetindeki askerler için de kabul ederse sözleşme şartları eline ulaştığı tarihten on gün sonra bu durumu İskenderiye dışındaki İngiliz generaline haber verecektir.

21. madde. Sözleşme imzalandıktan 24 saat sonra müttefiklerin üç komutanı (sadrızam, kaptan paşa, İngiliz generali Hutchinson) tarafından tasdik olunacaktır¹³¹.

Böylece Mısır, yaklaşık olarak 3 yıl Fransız işgali altında kaldıktan sonra kurtarılmış ve Osmanlı topraklarına yeniden dâhil edilmiştir¹³².

Ancak Mısır'ın Fransızlar tarafından ele geçirilmesi, Osmanlı yöneticilerine Batı'nın yardımını olmadan daha fazla yaşayamayacağını göstermiştir. Bu nedenle onlarla ilişkilerini geliştirmek için çabalarını artırmışlardır. Osmanlı Devleti, bu şekilde kendi bütünlüğünü tehdit eden olaylar karşısında 19.yüzyıl boyunca takip edeceği denge politikasını da başlatmış olmaktadır. Bu seferin en önemli sonucu Osmanlı-Fransız ilişkilerinin kopması ve Fransa'nın düşmanları Rusya ve Büyük Britanya ile bir dostluk anlaşması imzalanması olmuştur. Ayrıca İhtilal Savaşları

¹³¹ Çolak, *a.g.m.*, s. 165-167.

¹³² Şahin, *a.g.m.*, s. 292.

böylece Osmanlı coğrafyasına da sıçramıştır. Yine Osmanlı topraklarındaki Fransız ticari mallarına, mülklerine el konulmuş ve böylece Fransa yüzyıllar boyunca kurabildiği Ön Asya'daki durumundan mahrum kalmıştır¹³³. Napolyon'un Mısır seferi Osmanlı dış siyasetinde "Denge Politikası" kavramını yerleştirmiştir. Daha sonraki gelişmelerde ittifak yapılan ülkeler farklı olsalar da Osmanlı Devleti varlığını devam ettirmek için çıkarları çatışan ülkelerle ittifaklar kurmuştur¹³⁴.

4.Osmanlı Fransız Barış Antlaşması

Mısır'ın boşaltılmış olmasına rağmen Napolyon Bonapart'ın bu ülkeyi işgal etmesiyle bozulan Osmanlı-Fransız siyasi ilişkileri iki devlet arasında bir barış antlaşması yapılmadığından henüz düzelmemiştir. Aslında 9 Ekim 1801'de Paris'te bir Osmanlı-Fransız Barış Antlaşması imzalanmıştır. Ancak bu antlaşma, Osmanlı Devletinin müttefikleri Büyük Britanya ve Rusya tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Onların tepkisi ve baskısıyla Osmanlı Devleti bu antlaşmayı onaylamamıştır. Dolayısıyla antlaşma geçersiz olmuştur. Yeni ve geçerli olan antlaşma ise Büyük Britanya ile Fransa arasında yapılan Koalisyon Savaşlarından sonra 25 Haziran 1802 tarihinde Paris'te Osmanlı Devleti adına Galip Efendi, Fransa adına da Talleyrand tarafından imzalanmıştır. 10 madde, 1 sonuç ve 1 gizli maddeden oluşan bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti ile Fransa cumhuriyeti arasında daimi barış ve dostluk olacak, düşmanlık tamamen sona erecektir. İki devlet arasındaki bütün kapitülasyon sözleşmeleri yenilenmiştir. Fransa, Mısır'ın geri verilmesi ile Yedi Ada Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Birbirlerinin toprak bütünlüklerini garanti etmişlerdir. Karşılıklı olarak ele geçirilen malların ve esirlerin geri verilmesi kararlaştırılmıştır. Antlaşma 80 gün içinde onaylanacaktır¹³⁵. Böylece Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki düşmanlık sona ermiş, aynı zamanda iki devlet arasında yeniden dostluk ve ittifak dönemi başlamıştır.

Mısır seferi, Avrupa'nın genel siyasetinde olduğu gibi bu sefere giren devletlerin siyasetlerinde de önemli tesirler yapmıştır. Napolyon ordusunun Mısır topraklarına ayak basmasıyla Avrupa'yı ilgilendiren büyük problemler arasına

¹³³ Şahin, *a.g.m.*, s. 292-293.

¹³⁴ Bilinir, *a.g.t.*, s. 53.

¹³⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 90-91.

Akdeniz problemi de girmiş oldu. Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere'nin Fransa'yı Mısır ile Doğu Akdeniz'den uzaklaştırmak amacıyla yaptıkları savaşlar, Avrupa siyasetinin ağırlık noktasını üç yıl için Akdeniz'e kaydırmıştır¹³⁶. Bu sonucu ne Mısırlılar ne de Türk egemenleri sağlamışlardır. Mücadele Fransız ve İngiliz güçleri arasındaydı. Yerel unsurlar, onlara kıyasla küçük bir rol oynamışlardır. Fransızların Mısır'a gelişi Batılı bir devletin küçük bir ordusunun bile Ortadoğu'nun önemli topraklarından birine girip kolaylıkla işgal edebileceğini göstermiştir. Bu olay, Fransızları sadece bir başka batılı gücün çıkarabileceğini de gözler önüne sermiştir. Bu ilerde çok vahim sonuçlar doğurabilecek bir duruma işaret eden çifte bir derstir¹³⁷.

Mısır seferi, Fransa'dan çok İngiltere'ye yaramıştır. İngilizler, Doğu imparatorlukları üzerine çöken Napolyon tehlikesini ortadan kaldırmıştır. Bu sefer esnasında Malta'ya yerleşmekle Cebeli Tarık'tan sonra Akdeniz'in strateji bakımından en önemli bir yerine sahip olmuştur. Fransız donanmasını Ebukır'da yakmakla Akdeniz'de bir dereceye kadar üstünlük sağlamıştır¹³⁸. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin Mısır'a kavuşması da hemen mümkün olmamıştır. Zira şimdi Büyük Britanya, Hindistan yolu üzerinde bulunan Mısır'ın kendisi için arz ettiği önemi anlamış ve buradan çıkmak istememiştir. Büyük Britanya, Mısır'da Kölemenleri tutarak Mısır'a yerleşmeye niyetlenmiştir. Bundan dolayı Mısır'ın Napolyon'dan kurtarılmasından sonra Osmanlı-İngiliz münasebetleri bozulmuştur. Osmanlı Devleti 2 yıl kadar uğraştıktan sonra nihayet 1803 yılında İngilizlerin de Mısır'dan çekilmesini sağlayabilmiştir¹³⁹.

Rusya, seferden moral bakımından kazanç sağlamıştır. Fransa'ya karşı Türklere yardım etmekle Osmanlı Devleti'ni himayesi altına almanın mümkün olabileceğini düşünmüştür. Bu düşünce ile imzaladığı 1799 antlaşması, Rus harp gemilerine Boğazlardan her iki istikamette, savaş süresince geçme hakkını tanımıştır. Rus gemileri, ilk defa olarak Boğazları, Mısır seferi esnasında geçmişlerdir. Osmanlı Devleti ise Mısır seferi sırasında zayıflığının derecesini anlamıştır. Yüzbinlerden kurulan orduları, Napolyon'un 25.000 kişilik ordusuna defalarca yenilmiştir.

¹³⁶ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 42.

¹³⁷ Şahin, *a.g.m.*, s. 292.

¹³⁸ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 42.

¹³⁹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 87-88.

Osmanlı bundan böyle topraklarının güvenliğini tek başına sağlayamayacağını anladığı için denge politikasını bütün sonuçlarıyla kabul etmiştir. Rusya ve İngiltere ile imzaladığı antlaşmalar bu hareketinin açık işaretleridir¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 42-43.

II. BÖLÜM

MISIR MESELESİ (1833-1841)

1.Mehmet Ali Paşa ve Mısır Valiliği

Mehmet Ali Paşa, İbrahim (Hasan) Ağa isminde bir bekçi başının oğlu olarak 1769'da Kavala'da doğmuştur. Arnavut olduğu yolundaki görüş yanlıştır. Zira Mehmet Ali Paşa, yüzlerce yıl önce Konya'dan Kavala'ya gidip yerleşmiş bir Türk ailesine mensuptur¹⁴¹. Küçük yaşta babasını kaybeden Mehmet Ali, amcası Tosun Ağa'nın yanında bir müddet postacılık ve simsarlık yapmıştır. Bir süre sonra amcası da hükümet kararıyla idam edilince kimsesiz kalmıştır. Bu sebeple büyük sıkıntılar çekmiş ve bu durum amcasını idam ettiren Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir kin beslemesine neden olmuştur¹⁴². Hamisiz kalan Mehmet Ali Paşa, Leon isminde bir Fransız tüccarının yanında çalışmaya başlamıştır. Bu tüccardan iyi muamele ve menfaat gördüğü söylenir¹⁴³. Mehmet Ali, 1787'de evlenmiş, bu evlilik neticesinde beş oğlu olmuştur. Oğullarından özellikle İbrahim¹⁴⁴, Tosun ve İsmail sonradan Mısır'da oldukça şöhret kazanmışlardır¹⁴⁵.

Osmanlı Devleti 1798-1799'da Napolyon'u Mısır'dan çıkarmak için Sadrazam Ziya Paşa kumandasında Mısır'a bir ordu göndermiştir¹⁴⁶. Bu orduya Kavala hâkiminin hazırladığı ücretli askerler de katılmışlardır ki askerlerin başında Kavala hâkiminin oğlu Ali Ağa¹⁴⁷ ve Mehmet Ali de yer almıştır. Mehmet Ali, bu müfrezenin zabıt vekili olarak yer almıştır¹⁴⁸. Mehmet Ali, bu savaşta oldukça

¹⁴¹ Şinasi Altundağ, "Mehmet Ali Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 566.

¹⁴² Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831-1841)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 22.

¹⁴³ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 156.

¹⁴⁴ Altundağ, *a.g.e.*, s.35. (İbrahim Paşa'nın doğum tarihi olarak 1786 ve 1789 olmak üzere iki farklı tarih gösterilmektedir. Mehmet Ali 1787 tarihinde dul bir kadınla evlendiğinden, İbrahim Paşa'nın, Mehmet Ali'nin hakiki oğlu olup olmadığını katiyetle söylemek ancak doğum tarihi olarak gösterilen bu iki tarihten hangisinin doğru olduğunu ispat etmekle mümkün olabilir. Eldeki kaynaklar çerçevesinde Şinasi Altundağ'ın yaptığı değerlendirmeye göre İbrahim Paşa, Mehmet Ali'nin manevi oğludur.)

¹⁴⁵ Eren, *a.g.t.*, s. 5.

¹⁴⁶ Rasim, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁴⁷ Özkaya Duman, *a.g.m.*, s. 533.

¹⁴⁸ Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.1, S. 2, Ankara, 1943, s. 33. Osmanlı kuvvetleri Mısır'a hâkim olduktan sonra özellikle Rumeli ve Arnavutluk'tan gönderilen askerlerin çoğunluğu Mısır'da kaldığı için Mehmet Ali de dönmemiştir. Mehmet Ali daha sonra Mısır'da kalan başıbozuk askerlerin başına getirilmiş, okuma yazması olmadığı halde gözü pekliği, becerikliliği ve yönetimdeki yeteneği

faydalı işlerde bulunmuştur. Askeri hiyerarşide yükselmiş, ardından Mısır'da isyanlara ve hilelere başlamıştır.

Mısır'ın Fransızlar tarafından boşaltılmasından sonra 1802'de Hüsrev Paşa, Mısır valiliğine atanmıştır. Hüsrev Paşa, Mısır'ı sükûnete kavuşturmak adına girişimlere başlamıştır. Bu bağlamda gönüllü askerlerin artık memleketlerine dönmelerini emretmiştir. Bu emire karşılık altı aydan beri ulufe almadıklarını söyleyen askerler Mehmet Ali Paşa'nın teşviki ile isyan etmişlerdir. Hüsrev Paşa kendi kumandanlarından Tahir Paşa'yı Mısır'a vekil bırakarak İstanbul'a kaçmıştır. Tahir Paşa valiliğini tasdik ettirmek için İstanbul'a gelmiş ise de valiliği onaylanmamış ve yerine Cezayirli Ali Paşa Mısır valiliğine tayin edilmiştir. Fakat bunu da Kölemen beyleri beğenmemişlerdir. Daha sonra Hurşit Paşa Mısır'a vali olarak tayin edilmiştir. Hurşit Paşa Mısır'a gelince olayların Mehmet Ali'nin başının altından çıktığını öğrenmiştir. Bu nedenle onu Mısır'dan bir bahane ile atmak için gizlice Bab-ı Aliye müracaat ederek vezirlik rütbesi ile Cidde valiliğine tayin ettirmiştir. Vezirlik rütbesi ile "Paşa" unvanına kavuşan Mehmet Ali Paşa, Mısır'dan hiç ayrılmak istememiş ve Hurşit Paşa aleyhine bir isyan başlatmıştır. Denilebilir ki Bab-ı Ali iki sene içerisinde Mısır'a dört vali tayin etmiş fakat hiç birisi tutunamamıştır. Böyle bir ortamda Mısır'da güçlü bir idarenin ancak kuvvetli bir şahsiyet olduğu anlaşılan Mehmet Ali Bey tarafından temin edileceğine inanılarak¹⁴⁹ Mayıs-Haziran 1805'te Onu Mısır valisi tayin etmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a vali olmasıyla gerek Mısır'a gerekse Osmanlı tarihine etkisi bakımından yeni bir devir başlamıştır¹⁵⁰.

Mehmet Ali Paşa, vali olduktan sonra ilk iş olarak, iç huzursuzlukları ve siyasal kargaşalıkları ortadan kaldırmayı planlamıştır. Bu doğrultuda Kölemen Beyleri ile mücadeleye girişmiştir¹⁵¹. Bu sırada 1807 yılında 17 savaş ve 25 nakliye gemisinden oluşan İngiliz donanması İskenderiye'ye gelmiştir. İngilizlerin bu

sebebiyle bütün başıbozuk askeri kıtaların başkanı olan ser çeşmelik unvanını elde etmiştir. Sebahattin Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1995, s. 19.

¹⁴⁹ Ahmet Gündüz, "XIX. Yüzyılda Ortaya Çıkan Mısır Meselesi ve Kadı Kıran Olayı", *The Journal of Academic Social Studies (JASSS)*, C. 5, S. 6, Aralık 2012, s. 222.

¹⁵⁰ Süleyman Kızıltoprak, *Mehmed Ali Paşa'dan II. Abbas Hilmi Paşa'ya Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, İstanbul, 2010, s. 10.

¹⁵¹ Gabor Agoston, *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, Çev.: Yavuz Alogan, Editör: Jeremy Black, Kitap Yayınları, İstanbul, 2003, s. 149.

hareketi karşısında Mehmet Ali Paşa, Kölemen Beyleri ile ateşkes imzalayarak İngilizler üzerine yürümüş ve onları yenilgiye uğratmıştır¹⁵².

Fransızların Mısır'dan çekilmesinden sonra Osmanlı Devleti, İngilizlerin Mısır'da yerleşmek niyetinde olduklarına dair bilgi edinmiştir. Rusların da Yedi Yunan adalarında ve temasta buldukları Rumlar arasında milliyetçilik propagandası yaptıkları artık bir sır olmaktan çıkmıştı. Bu itibarla Fransız tehlikesi bittiği andan itibaren Osmanlı Devleti için Rus ve İngiliz siyasi ihtirasları tehlikeli bir karakter almış olmaktadır. İşte III. Selim, her ihtimale karşı tekrar Fransa tarafına geçmenin faydalı olabileceğini düşünmüştür. Nitekim Napolyon'un imparatorluk unvanını tanımaya karar veren Osmanlı Devleti bu iş için Ahmet Muhip Efendi'yi elçi olarak Napolyon'un yanına göndermiş, Napolyon da General Sebastiyani'yi İstanbul'a yollamıştır. İşte bu olay karşısında Osmanlı Devleti ile Fransa'nın bir ittifak kurabileceklerini düşünen Büyük Britanya ve Rusya telaşa düştü. Bu telaşın neticesi olarak Osmanlı Devleti'ne önce diplomatik sonra da silahlı baskı yapmaya başlamışlardır¹⁵³. İşte yukarıda bahsedilen İngilizlerin İskenderiye önlerine donanma göndermelerinin sebebi budur.

Ardından Kölemen Beyleri ile mücadeleye devam eden Mehmet Ali Paşa, 1 Mart 1811 tarihinde Mısır'daki bütün Kölemen beylerini ziyafete çağırmıştır. Ziyafete gelen Kölemen Beyleri kılıçtan geçirilmiştir. Ziyafete katılmayan beyler ise takip ettirilerek öldürülmüştür. Böylece 1811'de Mısır'ın tek hâkimi haline gelmiştir¹⁵⁴. Bu suretle Mısır'a sahip olan Mehmet Ali Paşa, bundan sonra çevre topraklarda nüfuzunu yaymaya çalışmıştır. Bu arada 1812'de Osmanlı Devleti'nin bir türlü sonuçlandıramadığı Hicaz'daki Vehhabi isyanını bastırmaya memur edilmiştir. Bunun üzerine oğulları komutasında isyancıların üzerine gönderdiği ordu ile¹⁵⁵ 1818'de Hicaz'daki Vehhabi ayaklanmasını bastırmıştır. Bu başarısı nedeniyle Paşa'ya gazilik unvanı verilmiştir. Artık Mehmet Ali Paşa unvanların en şerefliyle taçlanmış, Müslümanlara hac yolunu açmış olmaktadır¹⁵⁶. Hicaz seferi ordu için aynı

¹⁵² Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 28.

¹⁵³ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 47-50.

¹⁵⁴ Altundağ, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁵⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁵⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. 3-4, Hazırlayan: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s. 265-267.

zamanda bir eğitim alanı olurken, Paşa'nın kendisini rahatsız eden *başıbozuk* birliklerinden kurtulmasına da vesile olmuştur. Böylece güç ve kudretini iyice arttırdığı gibi İslam dünyasında da giderek saygınlık kazanmıştır. Bu gelişme üzerine, Osmanlı Devleti'nce kendisine Hicaz ve Habeş valilikleri de verilmiştir.1822'de Sudan'ı tamamen ele geçiren Mehmet Ali Paşa, hızla güçlü bir Mısır devleti kurmaya başlamıştır¹⁵⁷.

Mehmet Ali Paşa'nın bu gücü Mısır'da yaptığı hızlı yenilik ve gelişmelerden kaynaklanmıştır. Denilebilir ki valiliğinin ilk yirmi beş yılı boyunca Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nde yapılan reformlarının çok daha fazlasını gerçekleştirmiş ve Mısır'ı çağdaşlaşma yoluna sokmuştur¹⁵⁸. Örneğin Osmanlı ordusu III. Selim zamanında Fransız örneğine göre modernleşmekteydi, Mehmet Ali Paşa da aynı yolu izlemiştir. İstanbul'dan gelen İbrahim Ağa'nın denetiminde 1815'te "nizam-ı cedit" (*Nouvel Ordre*) askerleri oluşturulmuştur. Yani Mısır'daki batılılaşma Osmanlı bağlamı içinde yorumlanırsa daha doğru olur; dolayısıyla Mehmet Ali Paşa Osmanlıdan kopuk bir öncü değildir¹⁵⁹. İlk harbiye mektebi açıldığında Fransız subaylardan faydalanılmıştır¹⁶⁰. Dolayısıyla Mehmet Ali Paşa'nın yeni ordusunun oluşturulmasında ve eğitiminde Fransız subaylar başrolü oynamışlardır¹⁶¹. Fransa bu suretle Mehmet Ali Mısır'ı üzerinde etkisini ve nüfuzunu oluşturmaya başlamıştır.

Mehmet Ali Paşa Mısır donanması için de öncelikle Marsilya ve Trieste tersanelerine gemiler ısmarlamıştır. Aynı zamanda Fransız ve İtalyan bahriye subayları getirterek onları talim ve terbiye işiyle görevlendirmiştir. Yine Besson isminde bir Fransız bahriye subayı, İskenderiye tersanesini ıslah ve ikmale başlamıştır. Cerisy adında tanınmış bir Fransız mühendisi bu tersaneyi 3 yıl içinde modern bir hale getirmiştir¹⁶². Görüldüğü üzere Fransız etkisi yavaş yavaş artmaya başlamıştır.

¹⁵⁷ Mehmet Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)", *OTAM*, S. 6, Ankara, 1995, s. 196.

¹⁵⁸ Robert Mantran, "19. yüzyılın Başlarından Yıkılışa Doğu Sorununun Başlangıçları (1774-1839)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 2, Çeviren: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 32.

¹⁵⁹ Mustafa Ergün, "Mehmet Ali Paşa Zamanında Mısır'da Eğitimin Batılılaşması", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, C.16, S. 3, 2015, s. 279.

¹⁶⁰ Altundağ, "Mehmed Ali Paşa...", s. 574.

¹⁶¹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner Günen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 59.

¹⁶² Altundağ, "Mehmed Ali Paşa...", s. 574.

Mehmet Ali Paşa toprak düzenini yeni baştan ele almaya teşebbüs etmiştir. Zira mevcut toprak düzeni, vergi kaynağı olduğu kadar aynı zamanda kendisine boyun eğmeyen Kölemen ocaklarının ve ulemanın da nüfuz kaynağıydı. Asırlardan beri tımandan iltizama dönen ve denetimsizlikten dolayı işlemez hale gelen toprak düzenini ele almış, iltizamları kaldırarak veya kendi onayına tabi hale getirerek bir anlamda tek mültezim kendisi olmuştur. Çeşitli sebeplerle vakfedilen, gelirleri ulema ve şeyhler tarafından kullanılan vakıf arazilerinin gelirlerine de el koymuştur. Bu durum onun yerini bütün muhaliflerine karşı perçinlemiştir¹⁶³. Başka bir deyişle Mısır'daki tüm toprakları devletleştirmiştir¹⁶⁴.

Mehmet Ali Paşa sulama kanallarını düzenlemek için Avrupa'ya öğrenciler göndermiştir. Napolyon seferine katılan Edme F. Jomard ve daha sonra gelen Girard, M.de Chabrol, Le Père, Martin gibi mühendislerden yararlanmış. Çivit otu, tütün, dayanıklı pamuk ("Jumel pamukları") gibi yeni ürünler yetiştirilmiştir. Bir sanayileşme hareketi başlatmıştır. 1825'te Fransa ve Büyük Britanya'ya silah yapımı öğrenimi için öğrenciler göndermiştir. Bunlar dönünce Kahire ve İskenderiye'de silah ve mühimmat fabrikaları kurmuştur. Top imali tesisleri ve İskenderiye'de bir tersane kurulmuştur. Mehmet Ali Paşa bir askeri makine yaratmıştır¹⁶⁵.

Eğitime de son derece önem veren Mehmet Ali Paşa, üç dereceli öğretim sistemini kabul ettikten başka, Avrupa'ya yüzlerce öğrenci göndermiştir¹⁶⁶. Bu gençler ticaret ve ekonomik başarıların sırlarını öğrenmek üzere batı ülkelerine ve özellikle Fransa'ya eğitime gönderilmiştir¹⁶⁷. İlk öğrencileri İtalya'ya göndermiştir. Bu cümleden olmak üzere 1809'da ilk öğrenci Osman Nurettin Efendi İtalya'ya gönderilmiştir. Daha sonra Roma, Floransa, Milan gibi kentlere mühendislik, asker, eğitim, gemi yapımı, matbaacılık gibi amaçlarla başka gençler de gönderilmiştir¹⁶⁸. İlk büyük öğrenci kafilesinin ise 44 öğrenci olarak 1826'da Fransa'ya gönderildiği

¹⁶³ Gilbert Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, Çeviren: Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2004, s. 105-110.

¹⁶⁴ Özkaya Duman, *a.g.m.*, s. 534.

¹⁶⁵ Ergün, *a.g.m.*, s. 280.

¹⁶⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 88.

¹⁶⁷ Özkaya Duman, *a.g.m.*, s. 534. Fransa'ya giden ilk öğrenci grubu bir Fransız askeri gemisiyle 13 Nisan 1826 tarihinde giden 44 sivil Mısırlı gençtir.- Uçarol, *a.g.e.*, s.169.

¹⁶⁸ Ergün, *a.g.m.*, s. 280.

söylenbilir¹⁶⁹. Ayrıca Mısır'da Mekteb-i Harbiye, Darü'l-Hendese, Müzik, Süvari, Topçuluk, Piyade, Denizcilik gibi askeri okullar açmıştır. Bunun yanında Tıp, Eczacılık, Ebelik, Madencilik, Veteriner, Mühendis, Uygulamalı Kimya, Mülkiye, Hukuk, Sanayi, Sulama ve Ziraat gibi sivil okullar açılmıştır¹⁷⁰. Okullara Fransız hocalar getirilmiş, dersler Fransızca verilip Arapça'ya tercüme edilme şeklinde verilmiştir¹⁷¹. Bulak'ta 400 kişinin çalıştığı ve Avrupa eserlerini Arapça ve Türkçe basan bir matbaa kurmuştur¹⁷². 1828'de ise Vakayi-i Mısriye adında Türkçe-Arapça gazete yayınlanmaya başlamıştır¹⁷³. Denilebilir ki eğitim konusunda da Mehmet Ali ve Mısır üzerinde Fransa etkisi bariz bir şekilde görülmektedir.

Ülkenin en büyük çiftçisi olan Mehmet Ali Paşa, tarımı yeni üretim teknikleri ve imkânlarıyla destekleyerek hem çeşitlendirmiş hem de üretimi artırmıştır. Pamuk, tütün, pirinç, kenevir ve daha birçok sanayi bitkisinin üretimini, ipek üretimi ve ipekli dokuma sanayisini, şeker kamışı ve şeker üretimini desteklemiştir. Sağlanan istikrar ve açılan kanallarla zirai üretim eski yıllarla kıyaslanmayacak ölçüde artmıştır. Mehmet Ali Paşa, ticareti de ele alarak ülkenin en büyük tüccarı olmuştur. Buğday ticareti ve at satışından büyük kârlar elde etmiştir. Yurt dışında ticari temsilcilikler açmıştır. Bütün bunları yaparken de merkezi hükûmetten izin almaya gerek görmeksizin, bağımsız bir yönetici gibi karar vermiştir. Çünkü bu sıralarda devletin merkezinde İstanbul'da da en az Kahire'deki kadar karışıklıklar olmaktadır. İstanbul'un bu durumu, dış tehditlere karşı Mehmet Ali Paşa'ya sağladığı himaye görevinde zaaf meydana getiriyorsa da onun elini tamamen serbest bırakmaktaydı. O ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için silah ve mühimmat üretimine hız vermiştir. İstanbul'a büyük bakır kazanlar ısmarlamış, Bulak'ta bir tersane kurarak Anadolu'dan getirttiği tomrukları işlemeye başlamıştır. Süveyş'te malzeme ve erzak için depolar inşa ettirmiştir. Bir yandan Sudan'a ve Yukarı Nil Havzası'na müdahale ederken, diğer yandan modern bir ordu için gerekli yatırımlara teşebbüs etmiştir. Bu yatırımlar yalnızca silah ve mühimmat alanında değildi. Aynı zamanda orduya komuta edecek subayları, hastalarını tedavi edecek tabipleri ve hayvanları için

¹⁶⁹ Altundağ, "Mehmed Ali Paşa...", s. 575.

¹⁷⁰ Ergün, *a.g.m.*, s. 281-287.

¹⁷¹ Altundağ, "Mehmed Ali Paşa...", s. 575.

¹⁷² Karal, *a.g.e.*, C. VI, s. 88.

¹⁷³ Nesimi Yazıcı, "Vakayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi (OTAM)*, S. 2, Ankara, 1991, s. 267.

baytarları yetiştirmek maksadıyla çeşitli okullar açtırmıştır. Bütün eğitim sistemini bu ihtiyaca cevap verebilecek şekilde düzenlemiştir¹⁷⁴.

Eski sadrazamlardan Yusuf Kâmil Paşa, Mehmet Ali Paşa'dan duyduğunu şöyle anlatmıştır: “*Mısır Eyaletini, on üç bin kese gelir ile bulup, bu gelir ikinci yılda on sekiz bin keseye yükselmiş, üçüncü yılda on bin keseye düşmüş. Galiba bunun nedeni, İngilizlerin İskenderiye'yi ve Reşid kasabasını ele geçirmeleri olayı olmuştur. Dördüncü yılda Mısır'ın geliri otuz beş bin keseye çıkmış. Daha sonraları, bu gelir yüксеle yüксеle, Mehmet Ali Paşa yönetiminin son günlerinde, Suriye bölgesi(Berr üş Şam) hariç, dört yüz bin keseyi aştığı gerçektir*¹⁷⁵.”

Mehmet Ali Paşa, bir taraftan dâhilde geniş bir islahat hareketi ile meşgul olurken, bir taraftan da Mısır haricinde kazandığı başarılarla, hem kamuoyunun dikkat nazarını celp etmiş, hem de başta padişah olduğu halde, devlet ricalinin kıskançlığını ve şüphesini arttırmıştır. Vali olduktan sonra, yani 1804-1830'a kadar Mısır'da yaptığı zirai, iktisadi, sınai, askeri, hatta idari ve içtimai islahat ile mühim bir kalkınma yapmıştır¹⁷⁶. Orduda, maliyede, tarım ve sanayide Mehmet Ali Paşa, II. Mahmut'tan önce başarılı reformlara girişmiştir. Sanılır ki Mehmet Ali Paşa, modern bir Arap devletinin temelini atacaktır¹⁷⁷. Hâlbuki o, ailesinin yönetiminde Mısır'da yeni bir Türk hanedan devleti kurmak istemiştir. Zira en üst düzey sivil ve asker devlet adamlarının hemen hepsi Türk'tür. Hatta yüksek ücretler vererek Osmanlı'dan birçok komutan da buraya gelmiştir. Mehmet Ali Paşa yaptıklarıyla Doğu Akdeniz'de önemli rol oynayabilecek bir duruma gelmiştir¹⁷⁸. Burada şu noktayı da vurgulamak gerekir ki Mehmet Ali Paşa'nın reformları sayesinde Fransa'nın Mısır üzerinde artan bir nüfuzu ve etkisi söz konusu olmuştur.

2. Yunan İsyanına Mehmet Ali Paşa'nın Yardımı

Osmanlı Devleti'nin geniş toprakları üzerinde yaşayan çeşitli Hıristiyan toplumlardan biri de Rumlardır. Rumlar, yoğun olarak Mora, Teselya ve Ege adalarında bulunmaktaydılar. Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılın başlarında

¹⁷⁴Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 265-267.

¹⁷⁵Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s.268.

¹⁷⁶ Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları: İlk Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, İmge Yayınevi, Ankara, 1998, s. 133.

¹⁷⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 1995, s. 45.

¹⁷⁸ Uçarol, *a.g.e.*, s. 169.

zayıflamaya başlamasını, içte ve dışta büyük sorunlarla karşı karşıya kalmasını fırsat bilen Rumlar, yabancı devletlerin de yardımıyla Osmanlı Devleti'ne karşı derhal harekete geçerek isyan etmişlerdir¹⁷⁹. Öyle ki Napolyon, Yedi Ada'ya yerleştikten sonra, özellikle Yunanlara ve Balkanlara yönelen milliyetçilik tahriklerini oldukça hızlandırmıştır. Mısır seferini kolaylaştırmak için Osmanlı Devleti'nin başına bir Mora ayaklanması çıkarmak istemiş ve bu hususta komutanlarına gerekli talimatı vermeyi de ihmal etmemiştir¹⁸⁰.

Yunan ayaklanmasının genel başkanı Aleksandır İpsilanti'nin (Fener ailelerinden birine mensuptur ve Rus ordusunda generaldir) kardeşi Dimitri'nin yönlendirmesiyle 6 Nisan 1821 tarihinde Mora'da Rumlar ayaklanmışlardır. Ayaklanma Ege Adalarına da yayılmıştır. Bu sıralarda Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması hükümlerini ileri sürerek Osmanlı Devleti'nden Ortodoks uyruklar hakkında güvence istemiştir¹⁸¹. Rusya'nın inisiyatifi ele almaya çalışması Yunan ayaklanması konusunda Büyük Britanya'yı korkutan husus olmuştur. Zira isyan sebebiyle Akdeniz'deki İngiliz ticaretinin büyük zarara uğrayacağı düşünülmüştür¹⁸². Osmanlı Devleti, Rusya'nın isteğini reddetmiştir. Örgütlenmeye çalışan Rum asiler 1 Ocak 1822'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu suretle başlayan Yunan ayaklanmasının amacı yalnızca eski Yunanistan'ı ihya değil, başkenti İstanbul olmak üzere Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktır¹⁸³. İsyân başladığı dönemde Osmanlı güçleri Tepedelenli Ali Paşa üzerine yürümüş ve Mora savunmasız kalmıştır. Bu yüzden isyanı bir türlü bastıramayan Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiştir¹⁸⁴. Aslında bu ana kadar sadece Osmanlı Devleti ile Yunanlar çarpışmaktaydı. Büyük devletler isyan karşısında kesin bir tarafsızlık göstermişlerdir. Metternich'in büyük devletler arasında var olmasını istediği kutsal birlik zihniyeti devam etmektedir. Bu görünüşte birliğe rağmen Yunan isyanları karşısında görüş ayrılığı olduğu da bir vakiadır¹⁸⁵.

¹⁷⁹ Uçarol, *a.g.e.*, s. 135-136.

¹⁸⁰ Şahin, *a.g.m.*, s. 291.

¹⁸¹ Uçarol, *a.g.e.*, s. 140-141.

¹⁸² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev., Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 39.

¹⁸³ Işık, *a.g.m.*, s. 51.

¹⁸⁴ Uçarol, *a.g.e.*, s. 141-142.

¹⁸⁵ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 114.

Avrupalı uzmanlarca yetiştirilmiş bir düzenli ordusu ve güçlü bir donanması olan Mehmet Ali Paşa¹⁸⁶, Mora ve Girit valilikleri karşılığında yardım edeceğini bildirmiştir. İsteğinin yerine getirileceği bildirilince de oğlu İbrahim Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirmiştir. İbrahim Paşa komutasındaki Mısır kuvvetleri 26 Şubat 1825'te Mora'ya çıkmıştır. Bu andan itibaren isyanın askeri gelişmeleri Osmanlı Devleti lehine dönmeye başlamıştır. Çarpışmaların en şiddetlisi asilerin yoğun olduğu Missolonghi'de olmuştur. 15 ay direnen asiler Nisan 1826'da teslim olmuşlardır. Diğer yerlerde de İbrahim Paşa kuvvetleri asileri yenmeyi başarmıştır¹⁸⁷. İbrahim Paşa'nın elindeki modern kara ve deniz kuvvetleriyle Osmanlı Devleti'nin bastıramadığı isyanı kısa sürede bastırmaya muvaffak olması karşısında Avrupa devletleri de işe karışmaya başlayacaktır. İşte bu noktada isyan yeni bir boyut kazanmıştır. Aslında Yunan isyanının başlaması Batı Avrupa'da önemli ölçüde Yunan dostu duyguların uyanmasına yol açmıştır. Hıristiyan bir halkın Müslümanların kötü yönetimine! Karşı mücadelesine duyulan dini sempati, Yunanların temsil ettiği inanan milliyetçilik, 19. Yüzyıldaki Yunanların varisi olduğu varsayılan Klasik Yunan kültürüne duyulan saygı, tüm bu inançlar bu hisleri güçlendirmeye katkıda bulunmuştur. Birçok Avrupa kentinde Yunanlar için para toplayan ve onların adına propaganda yapan Yunan dostu komiteler türemiştir¹⁸⁸.

Yunan isyanlarına karışma düşüncesinin öncüsü Rusya olmuştur. 1 Aralık 1825 tarihinde Çar Alensandr ölmüş ve yerine bir Rus milliyetçisi olan I. Nikola geçmiştir. Viyana'da kurulmuş olan kutsal birliğe düşman olan Nikola, Yunan asileri için ise sempati duymaktaydı. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'nın Doğu Akdeniz'e yerleşmesini kendi menfaatlerine aykırı bulmaktaydı. Avusturya'yı da Yunanlılar için değil fakat icap ederse Rusya'nın çıkarları için Türklerle savaş yapacağı hususunda ikna etmiştir¹⁸⁹. Rusya'nın Yakındoğu politikasını İngiliz kontrolüne vermeyi arzulamayan Nikola, her şeyin ötesinde Kafkasya konusunda Büyük Britanya'nın müdahalesinden bağımsız hareket edebilmeyi düşünmüştür. Ancak uygun koşullar altında Yunan sorunu konusunda Büyük Britanya ile işbirliği yapmaya da istekli olabilirdi¹⁹⁰. Böyle bir ortamda Rusya, Babıali'ye 17 Mart 1826'da bir ultiatom

¹⁸⁶ Kocaoğlu, *a.g.m.*, s. 198.

¹⁸⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 174.

¹⁸⁸ Anderson, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁸⁹ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 116.

¹⁹⁰ Anderson, *a.g.e.*, s. 83.

göndermiş¹⁹¹ ve Tuna Prenslüklerinin ayrıcalıklarının iade edilmesini, Bükreş Antlaşması'nın özellikle Sırbistan'ın özerkliğine ilişkin bölümlerine uyulması gerektiğini, bu talepler altı hafta içinde yerine getirilmezse bir savaşın çıkabileceği bildirilmiştir¹⁹². Bu arada kamuoyunun gittikçe artan baskısı, Mehmet Ali Paşa'nın Mora ve Girit'e yerleşmesi ve nihayet Rusya'nın Akdeniz'de kurulacak bir Yunanistan vasıtası ile nüfuz kazanması ihtimali, Büyük Britanya'yı harekete geçirmiştir. Zaten bu sırada Rusya da Yunanlılar lehine olarak Büyük Britanya ile anlaşmak istemekteydi. Dolayısıyla Büyük Britanya, Rusya'nın anlaşma önerisini kabul etmiş ve iki devlet 4 Nisan 1826 tarihli St. Petersburg Protokolü ile özerk Yunanistan konusunda anlaşmışlardır¹⁹³.

Babıali isyanın bastırıldığı bir sırada yabancı bir müdahaleye vesile olmamak için yukarıda bahsedilen ve 6 hafta süreli olan 17 Mart tarihli Rus ultimatomenin kabul etmek zorunda kalmış ve Rusya ile görüşmelere başlamıştır¹⁹⁴. Bu görüşmeler neticesinde Akkerman Sözleşmesi imzalanmıştır (7 Ekim 1826)¹⁹⁵. Anlaşmayla Eflak ve Buğdan beylerinin İstanbul'dan değil mahalli meclisler tarafından tayin edilmesi, Rusya'nın izni olmadan azledilmemeleri ve Osmanlı limanlarında Rus gemilerine bazı ticari imtiyazları tanınması bu anlaşmayla kabul edilmiştir. Akkerman Sözleşmesi'nin Rum sorunuyla bir ilgisi yoktur. Rusya, Osmanlı Devleti'nin güç durumundan yararlanarak büyük avantajlar sağlamıştır. Bu yolla Osmanlı Devleti'ne karşı diplomatik bir zafer elde etmiştir. Rusya'nın Doğu Akdeniz'de kuvvetlenmesi Büyük Britanya'nın işine gelmemiştir. Mora ve Girit valilikleri verilen Mehmet Ali Paşa'nın bile kuvvetli bir şekilde Doğu Akdeniz'de yerleşmesi İngiliz çıkarlarına ters gelmekteydi. Büyük Britanya için bölgede Rusya veya Mehmet Ali Paşa yerine zayıf bir Osmanlı Devleti ve küçük bir Yunanistan işlerine daha uygun gelebilirdi¹⁹⁶. Ne var ki 1826'nın son ve 1827'nin ilk ayları Rusya ve diğer Büyük Güçler arasındaki işbirliği sorunlarına gerçek bir çözüm getirmemiştir. 1826'nın sonunda Büyük Britanya ve Rusya, Avusturya, Fransa ve Prusya'ya Yunanistan'da barışı sağlamak

¹⁹¹ Muharrem Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, S. 1, Haziran 2001, s. 82.

¹⁹² Anderson, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁹³ Uçarol, *a.g.e.*, s. 144-145.

¹⁹⁴ Dördüncü, *a.g.m.*, s. 82.

¹⁹⁵ Stephen Pierce, Hayden Duggan, *The Eastern Question A Study in Diplomacy*, Pasifik Üniversitesi Yayınları, Hawaii, 2002, s. 71.

¹⁹⁶ Dördüncü, *a.g.m.*, s. 82-83.

için kendi paylarına düşeni yapmalarını talep etmiştir. Avusturya Başbakanı Metternich, Osmanlıların zorlanması fikrini düşünmeyi bile reddetmiştir. Prusya hükümeti de Avusturya imzalamadığı takdirde hiçbir antlaşmayı imzalamayı düşünmemekteydi¹⁹⁷. Ayrıca Avusturya, bu işin gerçekleşmesi, milliyetçilik cereyanlarının zaferi ve Rusya'nın bir başarısı olacağı için reddetmiştir. Fransa ise 1815'te kendisine karşı kurulmuş olan kutsal birliği parçalamak düşüncesiyle Büyük Britanya ile işbirliği içerisinde girebileceğini belirtmiştir¹⁹⁸.

Neticede Batılı devletlerin Doğu Akdeniz üzerinde kendi menfaatleri doğrultusunda yaptıkları politikalar neticesinde 6 Temmuz 1827'de Londra'da Büyük Britanya, Rusya ve Fransa arasında görüşmeler başlamış ve sonunda Londra Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu görüşmelerde Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir Yunanistan kurulmasına karar vermişlerdir¹⁹⁹. Ayrıca savaşan taraflardan birisi ateşkese uymayı reddederse üç ülke ateşkese sağlama amacıyla hep birlikte tüm güçlerini kullanacaklardır şeklinde bir madde dikkati çekmiştir. Bu arada Rusya, Osmanlı Devleti'ne boyun eğdirmek için önlemler alınmazsa Rusya'nın tek başına harekete geçeceği tehdidini savurmuştur. Rus baskısı altında İngiliz ve Fransız hükümetleri Akdeniz'deki donanma komutanlarına Babıali savaşa son vermeyi reddederse Mısır'dan gelen takviye erzak ve kuvvetleri kesme ve Çanakkale Boğazı'nı kuşatma emri vermişlerdir²⁰⁰. Nitekim Osmanlı Devleti, protokole karşı çıkınca Avrupa büyük devletleri Rum sorununda Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmişlerdir²⁰¹.

2.1.Navarin Hadisesi ve Sonraki Olaylar

Yunan geçici hükümetini resmen tanımış olan Büyük Britanya, Osmanlı Hükümetine bir nota vererek, Yunanistan'ın Osmanlı himayesinde ve ona vergi verir, fakat iç işlerinde müstakil bir devlet olmasını teklif etmiş; Fransa ve Rusya da bu teklifi desteklemişlerdir. Fakat Osmanlı Devleti, bunu iç işlerine bir müdahale

¹⁹⁷ Anderson, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁹⁸ Karal, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁹⁹ Dördüncü, *a.g.m.*, s. 82-83.

²⁰⁰ Anderson, *a.g.e.*, s. 86.

²⁰¹ Uçarol, *a.g.e.*, s. 144-145.

sayarak reddetmiştir²⁰². Kararlar reddedilince Büyük Britanya, Rusya ve Fransa, söz konusu kararlarını silah zoruyla kabul ettirmek üzere harekete geçmişlerdir²⁰³.

Bu devletlere ait filolar, Amiral Codrington kumandasında Navarin kıyısına gelmişler ve İbrahim Paşa'dan Yunanistan'ı terk etmesini istemişlerdir²⁰⁴. İbrahim Paşa, Osmanlı Devleti'nden yetki ve izin isteyeceğini bildirince 20 Ekim 1827'de Osmanlı-Mısır donanmasına saldırarak her iki donanmayı da tamamen imha etmişlerdir. Denizcilik tarihimizde "Navarin Faciası" adıyla anılan bu haksız ve hukuksuz saldırı, Osmanlı Devleti tarafından protesto edilmiştir. Daha sonra, 9 Kasım'da Avusturya elçisi aracılığıyla Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'ya bir nota verilerek, bu devletlerin özür dilemesi ve tazminat vermeleri istenmiştir. Buna karşılık müttefik devletler ise, olaya Osmanlı donanmasının neden olduğunu ve bundan kendilerinin de zarar gördüklerini ileri sürmüşlerdir. Üstelik Yunanistan hakkındaki tekliflerinin kabul edilmesi için Osmanlı hükümetine baskı yapmaya başlamış ve arzularına ulaşamayınca da elçilerini geri çekmişlerdir²⁰⁵. Navarin Olayı, üç kıtada toprakları ve yaklaşık 16.000 mil kıyısı bulunan Osmanlı Devleti'ni aniden donanmasız bir deniz imparatorluğu haline düşürmüştür²⁰⁶. Metternich, bu olay karşısında Dörtlü İttifak'ın ve Müdahale Sistemi'nin yıkıldığını "Navarin ile tarihte yeni bir dönem başlıyor" sözleriyle üzüntü ile izlemiştir²⁰⁷.

Navarin olayından sonra Avrupa Devletleri ile çatışmak istemeyen Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nden izin almadan Mora'daki askerlerini geri çekmiştir. Mora isyanından sonra bölgede bağımsız bir devlet kurulduğu için Mehmet Ali Paşa'ya vaat edilen Mora valiliği yerine Girit valiliği verilmiştir. Fakat Mehmet Ali Paşa Mora'ya karşılık Suriye valiliğini istemekteydi²⁰⁸.

Navarin Faciasından sonra Büyük Britanya ve Fransa, Osmanlı Devleti ile bir savaş yapmak niyetinde değillerdi. Fakat Rusya, Londra Antlaşması'nı kabul ettirmek için Osmanlı Devleti'ne 26 Nisan 1828'de savaş ilan etmiştir. Rusya ile

²⁰² Şahin, *a.g.m.*, s. 296.

²⁰³ Uçarol, *a.g.e.*, s. 146.

²⁰⁴ Pierce, Duggan, *a.g.e.*, s. 74.

²⁰⁵ Şahin, *a.g.m.*, s. 297.

²⁰⁶ Uçarol, *a.g.e.*, s. 146-147.

²⁰⁷ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 180.

²⁰⁸ Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 329.

savaş Tuna cephesi ve Kafkas cephesi olarak iki cephede cereyan etmiştir²⁰⁹. Oldukça uzun süren savaşın sonlarına doğru Ruslar kendilerini toparlamış ve 20 Ağustos 1829 tarihinde Edirne'yi ele geçirmiştir. Rusların Edirne'yi işgal etmesiyle 14 Eylül 1829 tarihinde "Edirne Antlaşması" imza edilmiştir²¹⁰. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, İngiltere ile Rusya arasında imzalanmış olan St. Petersburg protokolünü tanımayı kabul etmiştir. Başka bir deyişle Yunanistan'ın özerkliğini tanımıştır. Nihayet Osmanlı Devleti, Edirne antlaşmasıyla toprak verişinden başka artık Rusya'yı yenmek ve onu zararsız duruma sokmak için beslediği bütün ümitlerini de kesin bir şekilde kaybetmiştir. Bundan böyle Osmanlı Devleti'nin devamı kendi kuvvetinden çok Doğu Sorunu çerçevesinde büyük devletler arasındaki denge prensibinin yürürlük değerine bağlı olacaktır²¹¹.

Savaş sonunda imzalanan "Edirne Antlaşması" ile Rus ticaret gemilerinin İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçişlerine ve taşıdıkları eşyaya hiçbir şekilde müdahale edilmeyeceği belirtilmiştir. Bu antlaşma ile Babıali barış halinde bulunan bütün devletlerin ticaret gemilerine Boğazları açmayı taahhüt etmiş ve böylece, Boğazların ticaret gemilerine de kapalı olduğuna dair ulusal kural tarihe karışmıştır. Bu karar ile Boğazların barış zamanında yabancı devletlerin ticaret gemilerine açıklığı, ilk kez olarak bu antlaşma ile uluslararası bir yükümlülük haline gelmiş olmaktadır. Rusların savaş sonunda Edirne'yi işgal etmelerine rağmen Rus ordusu perişan bir hale gelmiştir. Bu sebeple Çar I. Nikola'nın Babıali'ye karşı takip edeceği siyasetinde de bir değişiklik olmuştur²¹².

Çar'a sunulan bir rapor bu noktada öne çıkmaktadır. Zira Edirne Savaşı'nın sonlarına doğru Nikola, Kont V. P. Koçubey başkanlığında altı devlet adamı ve memurdan oluşan özel bir komite oluşturarak Rusya'nın gelecekte Osmanlı Devleti'ne karşı izleyeceği politikayı belirlemelerini istemiştir. Komite de 16 Eylül'de raporunu sunmuştur. Komitenin tartışmaları sırasında komitenin önde gelen üyelerinden ve Çar'ın danışmanlarından biri olan D. V. Dashkov Rusya'nın Boğazları ve İstanbul'u ele geçirmesi halinde bu durumun Osmanlı Devleti'nin dağılmasına ve büyük bir Avrupa savaşına yol açacağını savunmuştur. Böyle bir

²⁰⁹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s.182.

²¹⁰ Dördüncü, *a.g.m.*, s. 83.

²¹¹ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 121-122.

²¹² Dördüncü, *a.g.m.*, s. 83-84.

durumda Avusturya Bosna ve Hersek, Sırbistan ve Arnavutluk'a, Büyük Britanya Girit ve kimi Yunan adalarına, Fransa Mısır'a el koyacaktı. Rus Başbakan yardımcısı ve Dış İşleri Bakanı Kont Karl Robert Nesselrode'un Osmanlı Devleti parçalanırsa bir daha kendini toplayamayacağını vurgulayan memorandumu da Dashkov'un uyarısıyla aynı çizgideydi. Nesselrode Osmanlı Devleti'nin çökmesi halinde devletin barışçı yollarla paylaşılması için St. Petersburg'da bir kongre düzenlenmesini savunmaktaydı. Komite Capodistrias'ın 1828 yılının Nisan ayında hazırladığı Balkanların beş bağımsız devletten (Daçya, Sırbistan, Makedonya, Epir ve Yunanistan) oluşan bir konfederasyon olarak yeniden düzenlenmesi, İstanbul'un da bağımsız bir kente dönüştürülmesi önerisini değerlendirmiş ancak reddetmiştir. Komite raporunda Osmanlı Devleti'nin korunmasının sağladığı avantajların, dezavantajlardan fazla olduğunu, ancak Osmanlı'nın yıkılışı kaçınılmaz bir hale gelirse Rusya'nın Karadeniz'den çıkışının başka bir ülkenin denetimine geçmemesini güvenceye almak için gereken tüm tedbirleri alması gerektiğini yazmıştır. Yaklaşık 20 yıldan uzun bir süre uygulanacak olan Rus politikasının tavrını belirleyen bu raporun tavrı ılımlı ve uyanık olma ilkesine dayanmıştır. Rus devlet adamlarının çoğu Osmanlı Devleti'nin uzun süre dayanamayacağına inanmıştır. Ama Osmanlı'nın varlığı, Rusya'nın güney sınırının korunması ve Avrupa barışının kolayca sona ermeyeceğinin de garantisi olmuştur²¹³. Söz konusu bu rapor doğrultusunda Çar I. Nikola, Rus politikasını 1830 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyarak, bu topraklar üzerinde yeni ve güçlü bir devletin kurulmasına engel olmak şeklinde değiştirmiştir²¹⁴.

Yunan ayaklanması, Osmanlı Devleti'nin ülkede çıkan bir isyanı bastıramayacak duruma geldiğini ve bu nedenle bir valisinden ona ödünler vererek yardım isteyecek kadar güçsüz olduğunu göstermiştir²¹⁵. Dolayısıyla Yunan ayaklanması aslında en az onun kadar önemli olan yeni bir sorunun daha doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu sorun şüphesiz Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyan etmesidir²¹⁶.

²¹³ Anderson, *a.g.e.*, s. 89-90.

²¹⁴ Dördüncü, *a.g.m.*, s. 83-84.

²¹⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 154.

²¹⁶ Işık, *a.g.m.*, s. 53.

3.Mehmet Ali Paşa İsyânının I. Aşaması

Mehmet Ali Paşa İsyânının ne suretle başladığına değinmeden önce ifade edilmelidir ki isyan, Osmanlı Devleti'nde ulusçuluk değil fakat modern merkezîyetçi devlet aşamasına geçiş açısından önemlidir²¹⁷. Navarin faciasından sonra Avrupa Devletleri ile çatışmak istemeyen Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nden izin almadan ve İngiliz donanmasının yardımıyla Mora'daki askerlerini geri çekmiştir. Bundan dolayı da kendisine Mora valiliği yerine Girit valiliği verilmiş fakat Mehmet Ali Paşa, Suriye valiliğini istemiştir²¹⁸. Ancak Avrupa devletlerinin Yunan ayaklanmasına müdahale etmeleri Mehmet Ali Paşa'nın yardımında istenen neticeyi vermemiştir. Padişahın izninin alınmadan Mısır kuvvetlerinin Mora'dan çekilmesi Padişahı çok kızdırmıştır. Üstelik 1829-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ne hiç yardım etmemiştir. Padişah'ı bu durum büsbütün kızdırmıştır. Yenilginin suçlusu olarak Mehmet Ali Paşa'yı görmüştür. Bununla birlikte bu savaş sırasında Mehmet Ali Paşa, kendisi için Anadolu Seraskerliğini, oğlu İbrahim Paşa için de Rumeli Seraskerliğini istemiştir. Böyle bir atmosfer içinde Edirne Barışı'ndan sonra Mehmet Ali Paşa'nın kendisine vaat edilen Girit, Trablus-Şam ve Suriye valiliklerini istemesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Bu sebeple Mehmet Ali Paşa'nın istekleri reddedilmiştir²¹⁹. Ayrıca II. Mahmut, onu Mısır valiliğinden atmak için çareler aramaya başlamıştır. Bunu öğrenen Mehmet Ali Paşa da buna fırsat vermemek için çıkacak bir bahaneyi beklemeye başlamıştır. Ona bu fırsatı da 1830'larda Suriye'nin içinde bulunduğu karışık durum çok geçmeden vermiştir²²⁰. Zira Mısır'ı çok sert yönetmesinden dolayı 6000 kadar Mısırlı ülkeden kaçarak Suriye'ye sığınmışlardır. Mehmet Ali Paşa, Akka Valisi Abdullah Paşa'dan bunları istemiştir. Abdullah Paşa ise sığınmacıları vermemiştir. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa komutasında 24.000 kişilik bir kuvveti Suriye üzerine yollamıştır²²¹. Osmanlı Devleti, iki valisi arasında baş gösteren anlaşmazlığı barış yoluyla çözümlenmeye çalışmıştır. Ancak sözünü her iki valiye de dinletememiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni dinlemeden Suriye üzerine harekete geçmesi ise Padişah ile arasını açmıştır²²².

²¹⁷ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 45.

²¹⁸ Kış, *a.g.m.*, s. 147.

²¹⁹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 197-198.

²²⁰ Uçarol, *a.g.e.*, s. 169.

²²¹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 198.

²²² Uçarol, *a.g.e.*, s.170.

Bu suretle başlayacak Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın, Suriye valiliğini ele geçirmek de dâhil olmak üzere nedenleri Mısır'ı, komşuları olan Sudan ve tüm Arabistan'da en üstün güç haline getirmek, İstanbul'dan bağımsız hareket edebilmek, Mısır valiliğini bir hanedanlık biçiminde babadan oğula geçirmek, Suriye'yi Anadolu'yu ve belki de tüm Osmanlı Devleti'ni ele geçirmektir²²³.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın komuta ettiği Mısır ordusu 15 Haziran 1832 tarihinde Şam'ı ele geçirerek Humus'a doğru harekete geçmiştir²²⁴. İbrahim Paşa'nın Mısır'dan oldukça uzak olan bölgelere çok da zorlanmadan ulaşmasının en önemli sebebi, ordusuyla birlikte girdiği bölge halkının kendisine olan teveccühüydü. Kötü yönetimden usanan insanlar, onu muzaffer İslam kumandanı ve kurtarıcı olarak görüyorlardı. Bu nedenle Suriye ve Lübnan bölgelerinde bir kısım ahali mütesellimlerini kovarak İbrahim Paşa'ya tabi olmuştur²²⁵. Ayrıca Mısır ordusu Filistin bölgesini neredeyse kurşun sıkmadan kolaylıkla ele geçirmiştir²²⁶. Bu durum karşısında II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'yı asi ilan ederek üzerine Mısır valiliğine atadığı Hüseyin Paşa komutasında bir ordu göndermiştir. Ancak İbrahim Paşa, 29 Temmuz 1832 tarihinde Antakya ile İskenderun arasındaki Beylan'da Osmanlı ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştır²²⁷. Yenilen Osmanlı ordusu Antakya'ya çekilmek zorunda kalmıştır²²⁸.

3.1. Anadolu Harekâtı

Mısır kuvvetleri ilerlemelerine devam ederek İskenderun, Antakya, Adana, Tarsus, Gülek Boğazı, Ulukışla ve Ereğli'yi ele geçirmiştir²²⁹. Bu arada Mehmet Ali Paşa hala Osmanlı Devleti'ne sadık olduğunu ve yalnızca Suriye'de hakkı olanı elde etmeye çalıştığını söylemekteydi²³⁰. Nitekim II. Mahmut'a haber göndererek kendisine Suriye Valiliği verildiği takdirde askerini geri çekeceğini bildirmiştir. II.

²²³ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü. Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 119.

²²⁴ Kış, *a.g.m.*, s. 148.

²²⁵ BOA, HAT, 356/19977

²²⁶ BOA, HAT, 351/19839

²²⁷ Uçarol, *a.g.e.*, s. 170.

²²⁸ *Takvim-i Vekayi*, Sayı 34, 5 Rebiülevvel 1248, (2 Ağustos 1832), s. 1-3. Gazetenin orijinal nüshası için bkz. Ek-3 ve Ek-4.

²²⁹ Kış, *a.g.m.*, s. 148.

²³⁰ M. Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, XXII, Ankara, 2002, s. 651.

Mahmut bu teklifi de reddetmiştir²³¹. Ardından Serdar-ı Ekrem Ağa Hüseyin Paşa başarısızlıklarından dolayı görevden alınarak, Reşit Mehmet Paşa, yeni bir ordu kurma görevi ile Serdar-ı Ekremlik makamına atanmıştır. Serdar-ı Ekrem Resit Mehmet Paşa komutasında Anadolu'dan ve Rumeli'den toplanan ordu, Karahisar'a çekilen Osmanlı birlikleri ile birleşmiştir. Yeni toplanan ve geri çekilen orduların birleşimi ile Osmanlı birliklerinin mevcudu 65.000 kişi olmuştur. Reşit Mehmet Paşa, Osmanlı ordusunu Karahisar'dan ileri yürüterek 7 Aralık 1832 tarihinde Akşehir'e getirmiştir²³². Serdar-ı Ekrem Reşit Mehmet Paşa, Akşehir'i üs yapıp ilkbahara kadar orduyu burada dinlendirmek, hafif süvari birlikleri ile Konya ve çevresini kuşatıp Mısır ordusunun ikmal yollarını kesmek niyetindeydi. Böylelikle Akşehir'e kadar gelmiş ve yorulmuş olan ordu dinlendirilecek ve savaş talimleri yaptırılarak muharebeye hazır hale getirilecekti. Osmanlı Sultanı II. Mahmut ise ordunun Akşehir'de dinlendirilmesi düşüncesine şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü II. Mahmut, Osmanlı ordusunun Humus ve Belen'de²³³ uğradığı ağır mağlubiyetlere bir an evvel karşılık verilmesini istemekteydi. Onun için de ordunun hemen harekete geçilerek Mısır ordusuna hücum etmesini emretmiştir. Akşehir'de hazırlıklarını tamamlayamayan Osmanlı ordusu, 10 Aralık 1832'de Konya'ya doğru yürüyüşe geçmiştir. Reşit Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 20 Aralık 1832 tarihinde Konya önlerine gelmiştir²³⁴.

Zira Osmanlı Devleti, Mısır kuvvetlerini Konya'da durdurmak niyetindeydi. Mısır ordusu da, 13 Kasım 1832 tarihinde Ereğli'den çıkıp, 18 Kasım 1832 tarihinde Konya'ya girmiştir. Üstelik Mısır ordusu hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Konya'yı ele geçirmiştir. Konya halkı da Mısır kuvvetlerine bir tepki göstermemiştir. Mısır ordusu Konya'da bazı tedbirler almak ihtiyacı hissetmiştir. Konya'yı çevreleyen surların alçak olmasından dolayı şehrin savunulmasını güçleştirdiğinden şehrin savunulmasından vazgeçilmiştir. Bu nedenle savaş alanı için şehrin dışında bir yerin araştırılmasına karar verilmiştir. Mısır ordusu, Konya'nın dışında, şehrin kuzey

²³¹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 199.

²³² Kış, *a.g.m.*, s. 149.

²³³ Osmanlı ordusu Belen'de ağır bir yenilgiye uğramasına rağmen Takvim-i Vekayi gazetesinde durum tam tersi gibi gösterilerek Osmanlı ordusunun adeta bir zafer kazandığı vurgusu yapılmıştır. *Takvim-i Vekayi*, Sayı 35, 16 Rebiülevvel 1248 (13 Ağustos 1832), s. 1. Gazete için bkz. Ek-1 ve Ek-2.

²³⁴ Kış, *a.g.m.*, s. 150.

ve doğusunu kaplayan Aslım bataklığı civarının savaş alanı olmasını kararlaştırmıştır²³⁵.

Böyle bir ortamda Osmanlı süvarisi 21 Aralık sabahı 08.30'da Mısır savunma hatlarına doğru taarruza kalkmıştır. Fakat Osmanlı atlısı, Mısır savunma hatlarını aşamamıştır. Osmanlı ordusunda toplardan sonra süvarilerinde yeterli etkiyi gösterememesi nedeniyle devreye piyadeler girmiştir. Sayısal üstünlüğü elinde bulduran Osmanlı piyadeleri hızla hücumla kalkarak Mısır ordusunun sol kanadına büyük bir darbe indirmiştir. Mısır ordusu, muharebe tüm şiddeti ile devam ederken savunma hatlarını terk ederek, Konya'nın dışındaki Araplar mahallesindeki Çingene Höyüğü'ne kadar çekilmiştir. Osmanlı Serdar-ı Ekremi Reşit Mehmet Paşa, Mısır ordusunun Araplar mahallesine kadar çekilmesi üzerine, ileri bir harekâta bulunarak ordusunu Konya şehrine sevk etmiştir²³⁶. Osmanlı ordusunun ataklarını sıklaştırması karşısında Mısır kuvvetlerin de yorgunluğunda etkisiyle büyük bir endişe oluşmuştur. Yorgunluk ve endişe Mısır ordusu içinde bozulmalar şeklinde kendisini göstermiştir. Mısır ordusundaki bozulmadan yararlanmak isteyen Reşit Mehmet Paşa, savaşın seyrini değiştiren büyük bir hata yapmıştır. Hava oldukça sisli olduğundan ordunun ön saflarında savaşan sadrazam, kendi askeri sandığı düşman kuvvetlerinin içine girmiştir²³⁷. Bir anda karşılarında Osmanlı kumandanını gören Fellahlar, hemen etrafını çevirerek esir almışlardır. Serdar-ı Ekrem'in esir düştüğünden haberi olmayan Osmanlı ordusu, gece yarısına kadar savaşa devam etmiştir. Havanın iyice kararması ve tarafların birbirlerine karşı üstünlük sağlayamamalarından dolayı her iki ordu da geri çekilerek savaşı ertesi güne bırakmıştır. Osmanlı ordusu, toplanma noktası olan Dokuzun Hanı'na gelince Serdar-ı Ekrem Reşit Mehmet Paşa'nın esir düştüğü haberini almıştır. Haber ordu içinde kısa sürede yayılarak paniğe neden olmuştur. Rumeli'den toplanan Arnavut ve Boşnak 10.000 paralı asker, ordudan firar etmiştir. Firarın önünü almak isteyen Osmanlı Kurmayları, orduyu Dokuzun Hanı'ndan Akşehir'e çekme kararı almıştır. Bu kararla Osmanlı ordusu Konya Muharebesini kaybetmiştir²³⁸. Böylece İbrahim Paşa'nın önünde artık İstanbul'a yürümek için hiçbir engel kalmamıştır²³⁹.

²³⁵ Kış, *a.g.m.*, s. 148.

²³⁶ Kış, *a.g.m.*, s. 152.

²³⁷ BOA, *HAT*, Dosya No: 377, Gömlek No: 20489-A, Tarih: 31 Aralık 1832.

²³⁸ Kış, *a.g.m.*, s. 153-154.

²³⁹ BOA, *HAT*, 377/20489

Mısır kuvvetleri olumsuz hava şartları yüzünden Osmanlı ordusunun geri çekildiğinden ancak ertesi gün haberdar olmuştur. Dolayısıyla da Osmanlı kuvvetlerini takip etmeyip, Konya'da kalmışlardır. Takibe uğramayan Osmanlı ordusu toplanma noktası olarak tespit edilen Akşehir'e 22 Aralık 1832 tarihinde ulaşmıştır. Savaş ağırlıkları ve yaralılar önce Ilgın'a daha sonra da Akşehir'e nakledilmiştir. Buradan da kademeli olarak Bursa'ya kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır²⁴⁰.

Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'nin ardından Anadolu'ya girmesi ve özellikle Konya'da kazandığı zaferle İstanbul'u ve Osmanlı hanedanını tehlikeye düşürmesi üzerine, başlangıçta Osmanlı Devleti'nde sıklıkla görülen isyanlardan biri sanılan meselenin mahiyeti birden değişmiş ve bütün Avrupa devletlerini ilgilendiren mühim bir siyasi hadise haline gelmiştir²⁴¹.

3.2. Avrupa Devletlerinin Müdahalesi

Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanarak Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmesi Avrupa devletlerini de hareketlendirmiştir. Çünkü bir defa Mısır, Büyük Britanya ve Fransa'nın ilgi alanıydı. Osmanlı Devleti ise Büyük Britanya ve Rusya'nın mücadele ettikleri bir nüfuz alanıydı. Ancak burada en önemli faktör Mehmet Ali Paşa'nın gücü olmuştur. Mısır ordusu zamanın en çağdaş bir askeri gücüydü. Keza donanması da öyleydi. Kısacası sorun Mehmet Ali Paşa sorunu değil, Doğu sorunu çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve bundan doğacak çeşitli ve kritik sorunlardır. Avrupa devletlerinin büyük bir telaş ile Mısır sorununa el atmalarının bir sebebi de budur²⁴². Bununla birlikte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu her ne kadar Osmanlı Devleti'ne isyan eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı bir isyancı olarak görüyorsa da Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyi düşünmemiştir. Çünkü kuvvetli bir donanması yoktur. Yine dış siyasette Osmanlı Devleti'ni bir yere kadar destekleyebileceği aşikârdır. Çünkü kozmopolit bir yapıya sahiptir. Zira kendi

²⁴⁰ Kış, *a.g.m.*, s.155.

²⁴¹ Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Esnasında Namık Paşa'nın Yardım Talep Etmek Üzere 1832 Senesinde Memuriyet-i Mahsusa ile Londra'ya Gönderilmesi", *Belleten*, C. 6, S. 23-24, 1942, s. 41.

²⁴² Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 200.

içinden çıkabilecek bağımsızlık hareketlerine karşı baskıcı bir politika izlemekten başka çıkar yol görmemektedir. Bu bağlamda 1789 Fransız İhtilali'nden en fazla etkilenen devletlerin başında gelen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, ilk başlarda Osmanlı Devleti'nde baş gösteren Mısır sorununun bir iç mesele olduğunu düşünerek fazla önemsememiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin Mehmet Ali Paşa'ya yani kendi valisine Konya'da yenilmesi üzerine olayı yakından takip etmeye başlamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti de çok uluslu bir yapıya sahiptir²⁴³. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı bu problem ile kendisinin de karşılaşabileceğini düşünmüştür. Yine Büyük Britanya, Mehmet Ali Paşa'nın Hicaz, Yemen ve Basra Körfezi istikametindeki ilerleyişini Hindistan yolunu tehlikeye sokacak bir gelişme olarak değerlendirirken, Rusya ise Boğazlara yönelik bir tehdit olarak yorumlamış ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır²⁴⁴.

Fransa için ise Mısır, büyük önem arz etmektedir. Çünkü Büyük Britanya'nın önünü burada keserek Doğu Akdeniz'de hâkim konuma gelecek, dolayısıyla Hindistan yolunu denetim altına almış olacaktır. Bu konu hakkında Fransa Dışişleri bakanı Charles Maurice de Talleyrand, hükümetine şöyle bir rapor sunmuştur: “Mısır, gerek Hindistan, gerek diğer yerlerin ticareti bakımından bize sınırsız yararlar sunmaktadır. Girit ve Limni adaları ise bize, Ege Denizi'ne ve Çanakkale Boğazı'na egemenlik sağlar. Böylece Fransa, okyanuslarda Büyük Britanya'ya kaptırılan üstünlüğü Akdeniz'i ele geçirerek bir kara devleti olmaktan kurtulmuş olacaktır²⁴⁵”. Yine Fransa Mehmet Ali Paşa'nın çabaları sonucu meydana gelen Mısır'ın bir Fransız eseri olduğunu düşünmüştür. Zira Napolyon'un Mısır seferi sonrasında Mısır'ın kalkınmasında ve gelişmesindeki bütün aşamalarda Fransızların büyük çabaları ve emekleri olmuştur²⁴⁶. Teknisyenlerden doktorlara, subaylardan sanatçılara kadar bir medeniyeti medeniyet yapan her kesimden Fransız'ın Mısır'da büyük emeği olmuştur. Fransa bu sebeple Mehmet Ali Paşa'ya büyük destek vermeyi zihninden geçirmiştir²⁴⁷. Yani Fransa, Mısır sorununda doğrudan taraf olmuştur. İstanbul'a yürümesi için Mehmet Ali Paşa'ya destek vermiştir²⁴⁸.

²⁴³ Karal, **a.g.e.**, s. 132.

²⁴⁴ Tuncer Topur, *Dipsiz Kuyu Orta Doğu ve Türkiye*, IQ Yayınları, İstanbul, 2004, s. 54-55.

²⁴⁵ Dördüncü, *a.g.m.*, s. 78-79.

²⁴⁶ İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 149.

²⁴⁷ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 200.

²⁴⁸ Altundağ, “*Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Esnasında...*”, s. 229.

Yine Cezayir'in alınmasından sonra Fransa bütün Kuzey Afrika'ya göz dikmiştir. Bu sırada Fransa'nın, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile yakın ilişkiler kurmuş olması da gözden kaçmamıştır. Hele Fransa'nın, Cezayir'in işgali için Mehmet Ali Paşa'yı kullanmak istemesi daha da ilginçtir. Mehmet Ali Paşa da Kuzey Afrika konusunda Fransa'dan aşağı kalmamış ve bu da ikisi arasında bir yakınlığı daha da arttırmıştır. Bütün bu gelişmeleri Büyük Britanya hoş karşılamamaktaydı. Her ne kadar Fransa ile Büyük Britanya arasında da bir yakınlık gözlenmekteyse de bu yakınlık görünüşten öteye gitmemiştir²⁴⁹. Bu doğrultuda Büyük Britanya önceleri Mehmet Ali Paşa isyanını Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne karşı bir tecavüz olarak görmemiştir. Fakat isyanın gelişerek Suriye'den Konya'ya kadar uzanması Büyük Britanya'da kuşku uyandırmaya başlamıştır. Ve nihayet Büyük Britanya, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da bağımsız bir devlet kurma hayalini fark etmiştir. Bu durum ise Büyük Britanya'nın Kızıldeniz vasıtasıyla yapmakta olduğu Hindistan ticaretinin sonu anlamına geleceğini düşündürmüştür. Suriye'nin ele geçirilmesi de Dicle, Fırat, Basra yolunun kontrol altına alındığını gösterir ki bu noktada Büyük Britanya menfaatlerinin tehlikede olduğunu farz etmeye başlamıştır. Yine de olaya derhal müdahale etmeyip beklemeyi tercih etmiştir²⁵⁰.

Rusya, Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürecek bütün iç isyanları kendi çıkarına görmüştür. Fakat Mehmet Ali Paşa'nın beklenmeyen başarıları Rusya'da büyük kuşku uyandırmıştır. Çünkü Paşa'nın İstanbul'u ele geçirip Osmanlı Devleti'ni yıkması Rusya'nın hiç işine gelmemektedir. Zayıf Osmanlı Devleti yerine güçlü ve diri bir devletin boğazları kontrol etmesi Rusya'nın yüzyıllardır takip ettiği çıkarlara ters düşmektedir. Buradan hareketle Rusya, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü kabul ettiğini açıklamıştır. Hatta doğrudan yardıma teşebbüs ederek bizzat Rus Çarı tarafından General Muravyef, yardım teklifi için İstanbul'a gönderilmiştir²⁵¹.

²⁴⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1914-1980)*, Ankara, 1980, s. 193,194.

²⁵⁰ Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı...*, s. 81.

²⁵¹ Şinasi Altundağ, "Rus Generali Muravyef'in Hususi Elçi Olarak Çar'ın, Mısır Meselesine Bir Son Verilmesi Hususundaki Talebini Mehmet Ali'ye Tebliğ Etmek Üzere İskenderiye'ye Gönderilmesi", *Tarih Vesikaları*, C. I, S.2, İstanbul, 1958, s. 196.

Büyük Britanya'nın Hindistan'da kalabilmesi için gerekli husus, Hindistan'a giden gerek kara, gerekse deniz yollarına hâkim olmak mecburiyetidir. Yani; Akdeniz ve hatta Akdeniz'in doğu havzası ve Akdeniz'in diğer denizlere bağlı olduğu noktalar ticaret gemilerinin uğramaya mecbur olduğu liman ve bölgeler, İngilizlerin imparatorluk menfaatleri için ellerinde bulunmalıdır. Cebelitarık, Malta, Süveyş Kanalı, Kıbrıs, Mısır, Arabistan, Irak tamamen İngilizlerin olmalı yahut İngiliz ticaret imparatorluğuna zarar vermeyecek kadar zayıf, Büyük Britanya'nın arzularına bağlı bir veya birkaç devletin idaresi altında bulunmalıdır. Bu husus, Büyük Britanya'nın şark siyasetinde değişmeyen bir prensiptir ve İngiliz siyasetinin en önemli kurallarından sayılır. Bu basit kural ile doğuda meydana gelen bütün olayların sebep ve niteliği anlaşılabilir²⁵².

Bu şartlar altında Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin Beylan savaşını kazanmaları üzerine Osmanlı Devleti, Büyük Britanya'dan yardım istemek üzere harekete geçmiştir. Kasım 1832'de Namık Paşa, özel elçi olarak Londra'ya doğru yola çıkmıştır. Kendisine verilen talimat, Büyük Britanya'dan 15 parça savaş gemisi istemesi ve Büyük Britanya buna razı olmazsa hiç değilse aylıklı subay, topçu ve deniz eri temin edilmesi yer almıştır. Namık Paşa, Büyük Britanya Kralı tarafından üç gün süre ile Windsor Şatosu'nda misafir edilmiştir. Kralın Padişaha 20 top hediye etmesine, Fransa'nın Mehmet Ali Paşa'nın fesadına ortak olduğunu ve Büyük Britanya'nın Hint ülkesine yol bulmak için türlü türlü desiselere müracaat eden Rusya'nın Büyük Britanya'ya tabii bir düşman olduğunu söylemesine rağmen²⁵³ fiili bir yardım temin edememiştir. Namık Paşa “Şimdilik bazı meseleler yüzünden -ki 1831'de Büyük Britanya'da 30 ihtilalleri gibi bazı demokratik olaylar vardı. Avrupa da bu olaylarla ilgilenmekteydi- bazı yardımlar yapılamayacaktır. Lakin Bab-ı Ali'nin Mehmet Ali Paşa ile yaptığı temastan bir netice çıkmaz ve paşa taarruzunda devam ederse, Osmanlı Devleti'nin mülki tamamiyetini isteyen Büyük Britanya yardımında gecikmeyecektir.” Mealindeki üç mektup ile geri dönmüştür. Mektuplar Kralın, vekilin ve Hariciye Nazırının idi. Yani Büyük Britanya kuru bir vaatte bulunmuştur²⁵⁴.

²⁵² Karadağ, *a.g.e.*, s. 99-100.

²⁵³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi...*, s. 201-202.

²⁵⁴ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s. 260.

Rusya, Mehmet Ali Paşa isyanının, Balkanlara, Boğazlara hâkim olan Osmanlı İmparatorluğunu tamamen zayıf düşüreceğini, bundan böyle arzularının daha kolay tahakkuk edeceğini düşünerek lakayt kalmıştır²⁵⁵. Ancak olayın gelişmelerinden telaşlanmış ve Osmanlı Devleti'ne yardım etmekte acele etmiştir. Zira Çar I. Petro'dan beri, Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek, İstanbul ve Boğazları ele geçirmek, Akdeniz'e inmek isteyen Rusya, epeyce mesafe kat etmişti. Oysa zayıf bir Osmanlı Devleti yerine, güçlü bir Mehmet Ali Paşa yönetimi iş başına geçerse, bu emel gerçekleşmeyebilirdi²⁵⁶. İşte Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a doğru ilerlemeye başlaması, Rusya'nın düşüncelerini değiştirmesine sebep olmuştur. Onlar, Boğazlara hâkim olan devlet, daha çok zayıflayacaktır diye düşünürken Boğazlar daha genç ve zinde o nispette kuvvetli bir gücün eline geçmek üzereydi. Bu ihtimal tahakkuk ederse, 200 seneden beri tahakkukuna çalıştıkları fetih siyasetlerine elveda demeleri icap ederdi²⁵⁷. Hatta Rusya için tehdit oluşturabilecek yeni bir komşu edinebilirdi. Bu nedenlerle Rusya, zayıf Osmanlı yönetimini Mehmet Ali Paşa kuvvetlerine karşı destekleyerek, hem kendisini hem de gelecekteki emellerini garanti altına almak istemiştir²⁵⁸.

Babıâli'nin Mehmet Ali Paşa'nın ordusuna karşı direnemeyeceğini öngören Ruslar, ihtiyaç duyulması halinde hem karadan hem de denizden asker sevki için hazırlıklar yapmışlardır. Denizden sevk edilmesi planlanan birlikler Hocabey'de hazır bekletilmiştir. Ayrıca Eflak ve Buğdan'da General Kisilof kumandasında bulunan bir ordu Rus elçisinin işaretiyle İstanbul'a doğru hareket etmeye hazır hale getirilmiştir²⁵⁹. Buradaki Rus kuvveti; süvari ve piyade otuz bin asker ile yüz on toptan müteşekkildir²⁶⁰. Yine Konya yenilgisinden birkaç gün önce Rus elçisi Boutenev, Babıali'ye gelerek Padişah arzu ettiği takdirde 5 büyük savaş gemisi ile 4 firkateynden ibaret olan 9 parçalık bir Rus filosunun Sivastopol'dan İstanbul'a harekete hazır olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan Rusya, Mehmet Ali Paşa'ya

²⁵⁵ Ünal, *a.g.e.*, s. 260.

²⁵⁶ Kocaoğlu, *a.g.m.*, s. 201.

²⁵⁷ Ünal, *a.g.e.*, s. 260.

²⁵⁸ Kocaoğlu, *a.g.m.*, s. 201.

²⁵⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) *Hatt-ı Hümayûn Kalemi (HAT)*, Dosya No: 1137, Gömlek No: 45273-A, Tarih: 19 Mayıs 1833.

²⁶⁰ BOA, *HAT*, Dosya No: 365, Gömlek No: 20180, Tarih: 19 Mayıs 1833.

baskı yaparak Osmanlı Devleti'yle uzlaşmasını sağlamak üzere 1833 Ocak ayında General Muravyef'i İskenderiye'ye yollamıştır²⁶¹.

O halde ilerleyen Mehmet Ali Paşa tehlikesi karşısında ya Mehmet Ali Paşa'nın her isteğini kabul etmek lazımdır ya da Rus yardımını kabul etmek icap etmiştir. Rusya Konya Meydan Muharebesi'nin kaybedildiği gün, yaptığı yardım teklifini bir kere daha tekrar etmiştir²⁶². Bu sırada Büyük Britanya Kralı'nın bazı mühim meselelerden dolayı askeri yardım yapılamayacağını bildiren mektubu İstanbul'a ulaşmıştır. Ancak kral, diplomasi yoluyla Osmanlı'nın yanında olduğunu göstermek için Kolonel Campbell'i İskenderiye'ye göndereceğini ifade etmekteydi. Campbell, Mısır Valisi'nin müzakereleri kesip, düşmanca davranışlarda bulunması halinde Büyük Britanya Kralı'nın Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına asla müsaade etmeyeceğini sert bir şekilde Mehmet Ali Paşa'ya iletmekle görevlendirilmiştir²⁶³. Büyük Britanya'nın Babıâli ile dayanışma içerisinde olduğunu gösteren bu girişiminin, Sultan II. Mahmut'u tatmin etmesi imkânsızdır. Sadece diplomasi yoluyla yardımın Mehmet Ali Paşa'ya geri adım attırmayacağını bilen padişah²⁶⁴, İbrahim Paşa'nın Anadolu'yu istilaya devam etmesi ve Mehmet Ali Paşa'nın uzlaşmaz tavrı karşısında, krizden çıkışın en iyi yolunun Rus kuvvetlerinin derhal İstanbul'a gelmesi olduğuna karar vermiştir. Rus Elçisi Boutenev Babıâli'ye davet edilerek kendisinden İstanbul'u savunmak üzere filo ve ordu gönderilmesi ricasını Çar'a iletmesi istenmiştir (3 Şubat 1833). Bundan dört gün sonra da (7 Şubat) Reisülküttap Akif Efendi, Padişah adına Rus elçisinden deniz kuvvetleri yardımını resmen talep etmiştir²⁶⁵. Bu cümleden olmak üzere Akif Efendi, Rus elçisi Boutenev'den Hocabey'de bulunan 10.000 askerin 5.000'inin derhal İstanbul'a getirtilmesini²⁶⁶ ve geri kalan 5.000 askerin ise yine daha sonra sevk edilmek üzere hazır halde bekletilmesini istemiştir²⁶⁷. Rus elçisi, General Kisilof komutasında Prenslikler'de bulunan askerin yeterli sayıda gemi olmadığı için ancak 40 güne kadar İstanbul'a ulaşabileceğini söylemiştir. Ayrıca Hocabey'de bekletilen 10.000 kişilik

²⁶¹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 203.

²⁶² Ünal, *a.g.e.*, s. 260.

²⁶³ BOA, *HAT*, Dosya No: 372, Gömlek No: 20392-B, Tarih: 19 Mayıs 1833.

²⁶⁴ BOA, *HAT*, Dosya No: 366, Gömlek No: 20244, Tarih: 19 Mayıs 1833.

²⁶⁵ Mustafa Aydın, "Rus Filosu İstanbul'da (20 Şubat-10 Temmuz 1833)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 32, İstanbul, 2008, s. 327.

²⁶⁶ BOA, *HAT*, 365/20180

²⁶⁷ BOA, *HAT*, Dosya No: 346, Gömlek No: 19711, Tarih: 29 Mayıs 1833.

birliğin yarısının nakli için gemiler hazırlandığını, bunların da İstanbul'a ulaşmasının 20 günü bulacağını ifade etmiştir²⁶⁸.

Bu sırada Akif Efendi, İngiliz büyükelçisi Mandeville ile de görüşmüştür. İngiliz diplomat, İbrahim Paşa'nın oldukça yakında olduğunu, Mısır ordusuna mukavemet edecek yeterli sayıda Rus askerinin gelişinin uzun zaman alacağını ifade ederek, Rus yardımının savaşı İstanbul'a davet etmek demek olacağı konusunda uyarıda bulunmuştur. Reis Efendi Mehmet Ali Paşa'nın istedikleri yerlerin tamamının verilmesinin son derece sakıncalı olduğunu ifade ettikten sonra dost devletlerden yardım beklediklerini, özellikle Büyük Britanya'dan daha fazla yardım beklemeye haklarını olduğunu söylemiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Babıâli'yi bu derece sıkıştırmışken Büyük Britanya'nın hiçbir şey olmamış gibi hareketsiz, olaylara seyirci kalması Osmanlı yetkililerini hayal kırıklığına uğratmıştır. Reis Efendi, İngiliz hükümetinin bu tutumunu eleştirerek, mevcut durumun Babıâli'nin Rusya'dan başka dostu olmadığını gösterdiğini İngiliz diplomata iletmiştir²⁶⁹. Mandeville yine diplomatik yardımdan ötesini vaat edememiştir. İbrahim Paşa'ya hitaben bir mektup kaleme alarak ondan Babıâli ile uzlaşmasını istemiştir²⁷⁰.

Rusya'nın Mehmet Ali Paşa'nın karşısına çıkması Fransa'yı telaşlandırmıştır²⁷¹. 17 Şubat 1833'te Fransa'nın yeni büyükelçisi Amiral Roussin'in İstanbul'a ulaşmasıyla, Fransa Rus yardımına daha güçlü bir şekilde karşı koymaya başlamıştır. Bu konuda yoğun bir çaba harcayan Roussin, Reis Efendi'yi Rus yardımının muhtemel tehlikeleri hakkında uyarmıştır. Reis Efendi; Mehmet Ali Paşa'nın isteklerinin Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit ettiğini ve bu nedenle Rus yardımını kabule mecbur olacaklarını ifade etmiştir. Buna karşı Roussin; Hocabey'deki Rus askerinin sayısının İbrahim Paşa'yı durdurmaya yeterli olmadığını, Rusların kâfi miktarda asker sevk etmeleri için en az iki aya ihtiyaçları olduğunu dile getirmiştir. Roussin'e göre İbrahim Paşa'nın İstanbul'a girmesini engelleyecek bir güç yoktur. Bu nedenle Mehmet Ali Paşa'nın taleplerinin yerine getirilmesi yapılabilecek en mantıklı harekettir. Roussin'in sarf etmiş olduğu cümleler Babıâli'de büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Görüşmelerden haberdar

²⁶⁸BOA, *HAT*, Dosya No: 366, Gömlek No: 20244, Tarih: 19 Mayıs 1833.

²⁶⁹BOA, *HAT*, Dosya No: 365, Gömlek No: 20181, Tarih: 19 Mayıs 1833.

²⁷⁰BOA, *HAT*, Dosya No: 365, Gömlek No: 20180, Tarih: 19 Mayıs 1833.

²⁷¹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 203.

olan Sultan Mahmut, bu tarihten sonra Fransızların Mehmet Ali'yi koruduklarına tam olarak kanaat getirmişti²⁷². Aslında Fransa'nın doğu siyaseti Osmanlı için elverişli ve Rusya için elverişsiz olmuştur. Fakat Edirne antlaşmasından sonra Fransa, açıkça Mehmet Ali Paşa'dan yana olduğunu belirtmeye başlamıştır. Fransa halkı, Yunan ayaklanmasının kahramanları için göstermiş olduğu hayranlığı Mehmet Ali Paşa için de göstermeye ve zaferlerini alkışlamaya koyulmuştur. Düşünceden çok duyguya dayanan bu gösterinin manası şuydu: Mısır, Fransızlara yabancı bir memleket değildi. Mehmet Ali, Mısır'ı Fransız mühendis ve teknik adamlarının yardımı ile değerlendirmiş, Mısır ordu ve donanması da Fransız subaylarının yardımıyla kurulmuştu. Yine Mehmet Ali Paşa'nın siyaseti, Fransa'nın Mısır'da manevi varlığını anlatmaktaydı. Mehmet Ali Paşa, aynı zamanda Akdeniz'de İngiliz ihtiraslarını sınırlandırmak bakımından da Fransa'nın değerli bir dostu idi²⁷³. Sözün özü Fransa, Mehmet Ali ne kadar ilerlerse ve kazanırsa Fransız çıkarlarının o nispette ilerleyeceğini ve kazanacağını düşünmektedir. Bir anlamda Fransa vekâlet mücadelesi içerisinde olmuştur.

Rusya'nın işin içine girmesiyle beraber Fransız ve İngiliz diplomatlarının yoğun çabaları sonrasında Babıâli, Rus askerlerinin İstanbul'a sevkini bir süreliğine daha ertelemeye karar vermiştir. Ardından Rus donanmasının hareket etmemesini haber vermek için hemen bir gemi yola çıkarılmıştır. Rus askerinin gelişinin ertelendiğine dair Büyük Britanya ve Fransa elçiliklerine de bir not yazılmıştır. Bu notta elçilerin vermiş oldukları teminata güvenilerek Rus yardımından bir süreliğine de olsa vazgeçildiği ifade edilmiştir. Ancak İbrahim Paşa'nın Kütahya'da bekliyor olmasına rağmen, atadığı mütesellimler ile Anadolu'nun yönetimini doğrudan kendi eline aldığı da hatırlatılmıştır. Teminatlarının geçerli olabilmesi için İbrahim Paşa'nın Kütahya'dan çekilmesinin elzem olduğu söylendikten sonra, Mısır birliklerinin buldukları yerlerde kalması halinde Rus yardımından vazgeçilmesinin mümkün olmadığı da tekrarlanmıştır²⁷⁴.

²⁷²BOA, *HAT*, Dosya No: 366, Gömlek No: 20246, Tarih: 29 Mayıs 1833.

²⁷³Karal, *a.g.e.*, s. 132.

²⁷⁴BOA, *HAT*, Dosya No: 367, Gömlek No: 20289, Tarih: 29 Mayıs 1833.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yardımın şekli, miktarı daha saptanmadan ve bunların görüşmeleri yapılırken²⁷⁵ Rus filosu 20 Şubat'ta Amiral Lazarev komutasında olarak sabah vakti Boğaza gelmiş ve Rus elçiliğinin Büyükdere'deki yazlık ikametgâhı karşısına demirlemiştir²⁷⁶. Fransız büyükelçisi Roussin, Rus donanmasının 20 Şubat'ta Büyükdere önlerinde demirlediğini görünce ertesi gün Osmanlı Devleti ile uzlaşılacağına dair senet imzalamıştır. Antlaşmaya göre Mehmet Ali'ye Akka, Trablusşam, Kudüs ve Nablus verilmekteydi. Roussin bu şartları Mehmet Ali'ye gerektiğinde silah zoruyla kabul ettirmeyi taahhüt etmiştir²⁷⁷. Eğer uzlaşma olursa, anlaşmaya göre Osmanlı Devleti de Rus donanmasının çıkıp gitmesini istemeyi kabul etmiştir²⁷⁸. Görüldüğü gibi Osmanlı üzerinde diplomatik bir nüfuz mücadelesi yaşanmıştır. Bunun nedeni Osmanlı'ya yardım ederek onu borçlu kılma ve etki kazanma rekabetidir.

Fransa elçisinin Rus askerini boğazdan çıkarma gayretlerini boşa çıkarmak isteyen Rusya, imparatorun şanı ve onuru gerekçesini ileri sürerek Rus askerinin uzaklaştırılmasını engellemek için harekete geçmiştir. Bunun için kaleme alınan resmi bir yazı Boutenev tarafından 26 Mart 1833'te Babıâli'ye sunulmuştur. Bu yazıda; Mehmet Ali Paşa'nın müzakereleri uzatması ve İbrahim Paşa'nın Anadolu'da güçlü bir konum elde etmesinin Mısırlıların lehine olduğu uyarısında bulunulmuştur. Öte yandan Rus askerinin boğazlarda bulunmasının Devlet-i Aliye'nin konumunu oldukça güçlendirdiği hatırlatılarak, bu aşamadan sonra Rus askerinin İstanbul'dan ayrılmasının Osmanlı Devleti'nin isteğiyle olmayacağı da şu cümlelerle vurgulanmıştır. *“Yardım için gönderilen Rus askeri, İbrahim Paşa Toros Dağları'nın öte tarafına çekilmedikçe ve Mısır Valisi Babıâli'nin şartlarını kabul etmedikçe buldukları yerlerden ayrılmayacaklardır... Rus İmparatorunun itibarını korumak için bu karar alınmıştır. Mısır askerleri çekildiği anda imparatorun açıkça ilan ettiği üzere Rus askeri derhal çekilecektir”*²⁷⁹.

Rus askerinin İstanbul'a gelmesi, batılı devletlerin tehdit ve baskıları Mehmet Ali Paşa'nın yine geri adım atmasına yetmemiştir. Bunun üzerine durum

²⁷⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 172.

²⁷⁶ Aydın, *a.g.m.*, s. 330.

²⁷⁷ Altundağ, *a.g.e.*, s. 123.

²⁷⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 204.

²⁷⁹ BOA, *HAT*, Dosya No: 382, Gömlek No: 20602-B, Tarih: 19 Mayıs 1833.

değerlendirmesi yapılması amacıyla İstanbul'da geniş katılımlı bir meclis toplanmıştır. Meclise katılanların tavsiyesiyle Sultan Mahmut, Şam ve Halep'in de Mehmet Ali Paşa'ya verilmesine karar vermiştir. Amedci Reşit Bey, bu öneri ile Kütahya'ya gidip İbrahim Paşa ile pazarlık yapacak ve verilen yerler karşılığında İçil, Alaiye ve Adana'nın boşaltılmasını sağlamaya çalışacaktır. İbrahim Paşa anlaşmaya yanaşmazsa Reşit Bey durumu bu tarafa bildirip onu olabildiğince oyalamaya çalışacaktır. Bu zaman zarfında İstanbul'daki yetkililer asker sayısını çoğaltıp bir yandan da Avrupalı devletlerin Mehmet Ali Paşa'ya karşı cephe almasını sağlamaya çalışacaklardır²⁸⁰.

Denilebilir ki Fransa, Mehmet Ali Paşa'yı feda etmeden ve Osmanlı Devleti'ni tavize zorlayarak uzlaşma sağlamak istemiştir. Rus donanmasının İstanbul'a gelmesi bile Büyük Britanya'yı yerinden oynatamamıştır. Padişah için ise tehlike kapıya gelip dayanmıştır. Bu durum karşısında Sultan II. Mahmut, Rusya'dan kara kuvveti istenmesine de karar vermiştir²⁸¹. Rusya, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz sahibi olarak ve ekonomik çıkarlarını daha iyi koruyabilmek düşüncesiyle, II. Mahmut'un buyardım çağrısına olumlu cevap vermiştir. II. Mahmut'un, Rus Çarı I. Nikola'nın yardım talebini kabul etmesi üzerine bir Rus filosu Boğaz'a girerek Beykoz'a asker çıkartmıştır (5 Nisan 1833). Ancak Rusya'nın işe karışması, Büyük Britanya ve Fransa'yı harekete geçirmiştir²⁸². Doğu Akdeniz'de giderek güçlenen Mehmet Ali Paşa, İngiliz çıkarlarını baltalayan bir unsur olabilirdi. Onun Büyük Britanya'nın Doğudaki çıkarlarının koruyucusu ve sigortası pozisyonunda bulunan Sultan'ı ve Osmanlı topraklarının bütünlüğünü tehdit ediyor olması tedbir alınması gereken ciddi bir sorundur. Osmanlı Devleti, Büyük Britanya için Rusya'nın dizginlenmesi ve doğuda ticari ve ekonomik çıkarlarının sürdürülmesi anlamlarına gelmekteydi. Bu nedenle Büyük Britanya'nın Mısır sorununda tavrı ve tarafı nettir. Ne pahasına olursa olsun Osmanlı Devleti korunmalı ve yoluna devam etmeliydi²⁸³. Nitekim Büyük Petro'nun Azak denizini Rusya'ya kazandırdığı günden beri Rus politikasının başlıca hedefi, Karadeniz'i Rus gölü yapmak, İstanbul'u ve Boğazları Rusya'ya kazandırmak ve böylece Akdeniz'e varmaktır²⁸⁴. İşte Rusya'nın bu hedeflerini bilen,

²⁸⁰BOA, *HAT*, Dosya No: 368, Gömlek No: 20435, Tarih: 19 Mayıs 1833.

²⁸¹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 205.

²⁸² Dördüncü, *a.g.m.*, s. 84.

²⁸³ Işık, *a.g.m.*, s. 53.

²⁸⁴ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 133.

ayrıca Yakınoğu'da Rus yayılcılığından korkan²⁸⁵ ve fakat o zamana kadar bocalayıp duran Avusturya da Rus filosunun İstanbul boğazına gelmesiyle artık bir şeyler yapmak gerektiğini anlamıştır. Neticede Büyük Britanya, Avusturya ve Fransa cephe birliğine karar vermişlerdir. Bu üç devlete göre Rus donanma ve askerlerini İstanbul'dan uzaklaştırmanın çaresi, Sultan II. Mahmut ile Mehmet Ali Paşa'yı uzlaştırmaktır. Bunun için de Sultan II. Mahmut'un taviz vermesi gerektiğine inanarak baskı yaptılar. Bir İngiliz ve Fransız ortak donanması İskenderiye önlerine gönderilirken bazı İngiliz savaş gemileri de Rusya'nın Boğazlara karşı herhangi bir hareketine mukabil Çanakkale Boğazı önlerine gelmiştir. Sonuç olarak II. Mahmut'un 6 Mayıs 1833 tarihli bir Hattı şerifi ile²⁸⁶ Mehmet Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Suriye, oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğine ek olarak Adana muhasıllığı yani oranın vergilerini toplama hakkı verilmiştir. Sultan II. Mahmut'un bu Hattı şerifi, Osmanlı Devleti ile İbrahim Paşa arasında 14 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya'da imzalanan bir anlaşma haline getirilmiřtir²⁸⁷. Kütahya Antlaşması ile ayrıca Anadolu'da Mehmet Ali Paşa'ya taraf olanlar için bir genel af çıkarılması kabul edilmiştir. Buna karşılık Mehmet Ali Paşa da eskiden olduğu gibi devlete vergi vermeyi ve ordusunu Anadolu'dan çekmeyi garanti etmiştir. Kütahya Antlaşması bu şekliyle hukuk yönünden birbirine eşit iki taraf arasında imzalanmış ve karşılıklı alınıp verilmiş bir antlaşma değildir. Sadece Padişahın normal olarak fermanla valilerine verdiği yetki ve görevlerini bildirmesinden ibarettir²⁸⁸. Ayrıca bu antlaşma neticesinde İngiliz siyasetini meşgul eden iki mesele ortaya çıkmıştır. Birincisi Osmanlı Devleti'ni Rusya'dan uzaklaştırmak, ikincisi ise Mehmet Ali Paşa sorununun halledilmesi yanında Boğazlar üzerindeki Rusya nüfuzunu ortadan kaldırmak²⁸⁹.

3.3.Hünkâr İskelesi Antlaşması

Kütahya Antlaşması, Mısır Sorununun ancak birinci aşamasını sona erdirmiştir. Zira söz konusu antlaşma ne II. Mahmut'u ne de Mehmet Ali Paşa'yı tatmin

²⁸⁵ Anderson, *a.g.e.*, s. 103.

²⁸⁶ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 205.

²⁸⁷ İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", *Belleten*, C. 15, 1983, s. 183. Kütahya'da Mehmet Ali Paşa için verilen affı şahane ile ilgili olarak bkz. *Takvim-i Vekayi*, "Umur-ı Dâhiliye", Sayı 58, 29 Zilhicce (Z) 1248 (19 Mayıs 1833), s. 1.

²⁸⁸ Uçarol, *a.g.e.*, s. 173.

²⁸⁹ Işık, *a.g.m.*, s. 54.

etmiştir²⁹⁰. Mehmet Ali Paşa'nın bu savaştan beklediği Mısır'ı Osmanlı Devleti'nden ayırarak bağımsız bir duruma getirmek ve hatta II. Mahmut'u devirerek padişahlığını ilan etmek niyetinde olduğu söylenmiştir. Hâlbuki Kütahya barışı, padişahın valisine haklar tanıyan bir fermanı ile sağlanmıştı. Devletlerarası bir anlaşma olmayan bir ferman, verildiği gibi geri de alınabilirdi²⁹¹. Bu yüzden Mehmet Ali, anlaşmadan tatmin olmamıştır. Ancak yine de anlaşma gereği Mehmet Ali Paşa kuvvetleri derhal Anadolu'yu boşaltarak Torosların güneyine çekilmeye başlamıştır. Dolayısıyla Rus askerinin ve donanmasının da İstanbul'dan çekilip gitme zamanı gelmiştir. Rusya'nın İstanbul Fevkalade büyükelçisi Kont Alexi Orlov yaptığı ilk açıklamada Mısır askeri Anadolu'yu terk ettikten hemen sonra Rus askerinin çekileceğini, Rusya'nın savaş istemediği gibi asla topraklarını genişletmek arzusu da bulunmadığını ilan etmiştir. Bu sırada İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin boğazlara girme ihtimali de bulunmaktaydı. Orlov, Osmanlı yetkililerinden söz konusu devletlerin donanmalarının boğazlara girişine izin verilmemesini istemiştir. Zira kendisi İstanbul'a padişahın izni ile girmiştir. Ayrılırken yine padişahın izin belgesi alıp bu belgeyi boğazların çevresindeki kalelere gösterdikten sonra hareket edeceğini duyurmuştur. Böylece Rusya'nın boğazların savaş gemilerine kapalılığı ilkesine saygılı olduğunu batılı devletlere göstermek niyetini taşımıştır²⁹².

Orlov'un açıklamalarına rağmen Mehmet Ali Paşa ile olan sorun halledildikten sonra Büyük Britanya ve Fransa, Rusların boğazlardan çekilmesi için baskılarını arttırmıştır. Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti de batılı devletleri tatmin etmeyi düşünerek en az 300 Rus askerinin geri gönderilmesini istemiştir. Orlov bu isteği geri çevirmiştir. Çünkü daha önce ilan edildiği üzere Mısır ordusu Torosları geçmeden Rusların çekilmesi söz konusu bile olamazdı²⁹³. Bu bağlamda Orlov, Mısır ordusunun çekilişini takip için Baron Siven'i görevlendirerek ondan gelecek haberi beklemeye başlamıştır²⁹⁴. Babıâli de İbrahim Paşa'nın hareketini takip için Lağımçı Miralayı Hafız Bey'i tayin etmiştir²⁹⁵. Avrupa devletleri, Rusya'nın İstanbul'dan çekilmekte hiç acele etmediğini endişe ile gözlemişlerdir²⁹⁶.

²⁹⁰ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 205.

²⁹¹ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 130, 136.

²⁹² BOA, *HAT*, Dosya No: 909, Gömlek No: 39798-A, Tarih: 19 Mayıs 1833.

²⁹³ BOA, *HAT*, Dosya No: 909, Gömlek No: 39798-A, Tarih: 19 Mayıs 1833.

²⁹⁴ BOA, *HAT*, Dosya No: 361, Gömlek No: 20096-A, Tarih: 19 Mayıs 1833.

²⁹⁵ BOA, *HAT*, Dosya No: 367, Gömlek No: 20289-A, Tarih: 19 Mayıs 1833.

²⁹⁶ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 206.

Kütahya Anlaşması kalıcı bir barış sağlayabilmekten ve tarafları tatmin etmekten çok uzaktır. Bundan sonraki günlerde II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'yla hesaplaşmanın planlarını yapmaya başlamıştır²⁹⁷. Yine II. Mahmut, Kütahya Antlaşması'nın yapılmış olmasına rağmen ilerisini güven altına almak istemekteydi. Bu hususta Büyük Britanya ve Fransa'ya güvenemediğinden Mısır sorununun başlarından beri kendiliğinden bir kurtarıcı gibi ortaya çıkmış bulunan Rusya'nın desteğinin devam etmesini istemiştir. Rusya ise Boğazlar ve genel olarak Osmanlı Devleti üzerinde elde ettiği üstün durumun devamını sağlayacak bir formülün peşindeydi. Bu amaçla da Babıali'ye baskı yapmaktaydı²⁹⁸.

Bu nedenlerden ötürü Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir antlaşma imzalanması meselesi gündeme gelmiş ve bu konuda görüşmeler başlamıştır. Sonuçta heyetler arasındaki müzakereler neticesinde iki devlet arasında yapılacak olan ittifak antlaşmasının müsveddeleri hazırlanıp padişahın onayına sunulmuştur. Sultan II. Mahmut taslak metni beğenip hemen temize çekilerek resmen arz ve takdim edilmesini istemiştir²⁹⁹. Osmanlı-Rus ittifak antlaşması metni hazırlandıktan sonra antlaşmayı imzalamaya kimlerin yetkili olacağına karar verilmesi gerekmektedir. Bu cümleden olmak üzere Sultan II. Mahmut, Vezir Hüsrev Mehmet Paşa, Asakir-i Hassa Müşiri Fevzi Ahmet Paşa ve Reisülküttap Mehmet Akif Efendi'yi antlaşmayı imzalamaya yetkili murahhaslar olarak tayin etmiştir. Rus tarafı ise fevkalade büyükelçi Kont Aleksî Orlov ile Boutenev'i görevlendirmiştir. Böylece 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskeleyi Antlaşması olarak bilinen Osmanlı-Rus İttifak Antlaşması imzalanmıştır³⁰⁰.

Adını Rus kuvvetlerinin karargâh kurduğu yer olan Beykoz Hünkâr İskeleyi'nden alan bu savunma antlaşmasının³⁰¹ 1. Maddesinde Osmanlı Devleti ile

²⁹⁷ Ahmet Dönmez, "Babıâli'de Hizip Çatışmaları: Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı Donanmasını Mısır Valisine Teslimi Olayı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, S. 40, Güz 2016, s. 44-45.

²⁹⁸ Uçarol, *a.g.e.*, s. 174.

²⁹⁹ BOA, *HAT*, Dosya No: 1297, Gömlek No: 50424, Tarih: 19 Mayıs 1833.

³⁰⁰ BOA, *HAT*, Dosya No: 1045, Gömlek No: 43186, Tarih: 8 Temmuz 1833. BOA, *HAT*, Dosya No: 1297, Gömlek No: 50424, Tarih: 19 Mayıs 1833. Hünkâr İskeleyi hakkında bilgi için bkz. Takvim-i Vekayi, "Umur-ı Dâhiliye", S. 57, 18 Zilhicce 1248 (8 Mayıs 1833), s. 1. Gazetenin orijinal nüshası için bkz. Ek-5.

³⁰¹ Kemal Beydilli, "Hünkâr İskeleyi Antlaşması", *D.İ.A.*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 488-490

Rusya'nın yakın dost olduğu vurgulanmış, devletler dış tehdide karşı birbirlerine yardım edeceklerini vaat etmişlerdir. 2.Maddede 1829 Edirne, 1830 Petersburg ve 1832 İstanbul Antlaşmalarının maddeleri onaylanmıştır. 3. Maddede bu antlaşmanın esasını oluşturan karşılıklı yardım ilkesi gereğince Rusya, Osmanlı Devleti'nin istikrar ve istiklalini temin etmek arzusunda olduğunu ifade etmiş ve Osmanlı Devleti yardım talebinde bulunursa istediği miktarda kara ve deniz gücü gönderme taahhüdünde bulunmuştur. 4. Maddede yardım isteyen devletin, yardım sağlayacak devletin bütün masraflarını karşılayacağı belirtilmiştir. 5. Madde ile antlaşmanın 8 yıl süreli olduğu kayıt altına alınmıştır. 6. Madde ile de antlaşmanın iki ay içerisinde onaylanması, onaylanmış nüshaların da İstanbul'da mübadele edileceği bildirilmiştir. Gizli Madde ile de Osmanlı Devleti, askeri yardım yapmak yerine gerektiğinde Rusya lehine Çanakkale Boğazı'nı kapatmayı ve her ne sebeple olursa olsun yabancı savaş gemilerinin boğaza girmesine müsaade etmemeyi taahhüt etmiřtir³⁰². Böylece Rusya kendisine Akdeniz'den gelebilecek tehlikeleri Boğazların kapatılması ile önlemiş ve Boğazlar üzerinde diğer devletlerden daha çok söz sahibi olmuřtur³⁰³.

Bu durum, Büyük Britanya'nın Batı Kafkasya'daki Çerkez kabilelerine Rus istilasını engellemek için verdikleri uzun mücadelede etkin yardım vermesini zorlaştırmıştır. Yine antlaşma, Avrupa'da Rusya'ya özel bir statü tanındığı ve Osmanlı Devleti'nin Rus sömürgesi veya Rusya'ya tâbi ülkelerden biri oluyor hissini uyandırmıştır. Çünkü böyle olduğu takdirde Rusya, Doğu sorununun hâkimi olmayı başarmış olacaktı. Aslında Hünkâr İskelesi Antlaşması, başlangıçta İngiliz basını ve parlamentosunda beklenen ölçüde tepki ve ilgi uyandırmamıştır. Ancak 1833 yazından sonra İngiliz gazetecilerinin Rusya'yı Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına ve varlığına karşı bir tehdit olarak ilan etmesi sıradan bir olay haline gelmiştir. Çünkü artık bu tür yazıların hitap edebileceği Rus karşıtı duygu birikimi oluşmuştur. Rusya uzak, garip ve az bilinen bir ülkeydi. Başka Avrupa devletlerinin olmayacağı bir biçimde korkutucuydu. Rusya'ya karşı duyulan düşmanlıkla birlikte Mehmet Ali'ye karşı da bir düşmanlık gelişmekteydi. Çünkü Mehmet Ali Paşa, hırsıyla Rus ordusunun Boğazlara gelmesine ve İstanbul'un Rus himayesi altına girmesine yol açan bir kişi olarak algılanmaktaydı. İşte bu andan itibaren Doğu Sorunu, Büyük

³⁰²BOA, *HAT*, Dosya No: 1169, Gömlek No: 46234-A, Tarih: 11 Eylül 1833.

³⁰³ Dördüncü, *a.g.m.*, s. 84-85.

Britanya'nın Rusya'dan duyduğu derin şüphe ve Mehmet Ali Paşa'ya duyulan düşmanlık çerçevesinde belirlenecektir³⁰⁴.

4.Mehmet Ali Paşa İsyanının II. Aşaması

Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan iki gün sonra Rus askerleri İstanbul'u terk etmiştir. Ancak yapılan antlaşmayı Avrupa devletleri büyük bir şaşkınlık içinde öğrenmişlerdir³⁰⁵. Ve Büyük Britanya, bu antlaşmayla birlikte Mısır Sorununda izlediği siyasetin yanlışlığına karar vermiştir. Zira Rusya Osmanlı üzerindeki nüfuzunu arttırmış ve boğazlar üzerinde önemli bir hâkimiyet sağlamıştır³⁰⁶. Bunun üzerine Büyük Britanya büyük bir gürültü koparmıştır. Ardından Fransa ile işbirliğine sevk etmiştir. Büyük Britanya, Fransa'ya ortak bir donanma ile Sivastopol'daki Rus donanmasını yakmayı teklif etmiştir. Daha sonra İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale Boğazı önünde dolaşmaya başlamışlardır. İki devletle Rusya arasında bir savaş her an patlayacak duruma gelmiştir. Fakat Fransa, Fransa'nın iç durumu, Rusya'nın Prusya ve Avusturya'yı yanına alması ihtimali dolayısıyla bir savaşı göze alamamıştır³⁰⁷. Bununla beraber Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Palmerston, 26 Ağustos 1833'te Babiali'ye bir nota vermiş ve verdiği protesto notasında, Rusya'nın bu antlaşmaya dayanarak Osmanlı içişlerine silahlı bir müdahalede bulunduğu takdirde Büyük Britanya'nın sanki böyle bir antlaşma yokmuş gibi çıkarlarının gerektirdiği bir biçimde serbestçe hareket edeceği belirtilmiştir³⁰⁸. Büyük Britanya, bu antlaşma dolayısıyla Fransa ile birlikte Rusya nezdinde de protestoda bulunmuştur. Ancak Rusya, Büyük Britanya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın Osmanlı toprak bütünlüğüne zarar vereceği, uluslararası dengeleri alt üst edeceği yolundaki girişimlerine sert tepki göstermiştir. Rus Çarı 21 Eylül 1833'te İngiliz Dışişlerine verilmek üzere bir mektup yazmış ve mektubunda Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zafiyetin esas sorumlusunun Büyük Britanya olduğunu ileri sürmüştür. Devamla Rus siyasetinin Osmanlı Devleti'nin bekasını

³⁰⁴ Anderson, *a.g.e.*, s. 102-104.

³⁰⁵ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 206.

³⁰⁶ Kaymakçı, *a.g.t.*, s. 69.

³⁰⁷ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 206, 208. Mısır Meselesinin çözülmesi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 317-387.

³⁰⁸ Dördüncü, *a.g.m.*, s. 85.

istediğini Büyük Britanya'nın Rusya'yı protesto edeceğine Rusya ile birlikte çalışması ve onu kontrol etmesi icap eder demiştir³⁰⁹.

Yaşanan olaylarla birlikte Büyük Britanya, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın gizli maddesine bir türlü akıl erdirememiş ve ilk fırsatta bu antlaşmayı ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Büyük Britanya ve Fransa'nın Rusya'ya karşı daha fazla sertlik gösterememelerinde Avusturya'nın ve Metternich'in tutumu büyük rol oynamıştır. Zira 1830 İhtilallerinden beri Avusturya, Rusya'nın desteğine dayanmaktaydı. Bundan dolayı Büyük Britanya ve Fransa'nın yaptığı protestoların hiçbirisine katılmamıştır. Mamafih Avusturya'nın tutumunda Rusya'nın Avusturya nezdinde yaptığı bazı teşebbüslerin de rol oynadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Çar I. Nikola, 1833 yılı Şubat ayı ortalarında Avusturya ile "Osmanlı Devleti artık ölmüştür. Fakat ben bu ölüyü diriltmek gücüne sahip değilim. Biz belki bu bunalımı (Mehmet Ali İsyanını) durdurabileceğiz. Fakat bu köhne vücudun ömrü artık uzayamaz. Bu vücut her tarafından çözülmeye ve çürümeye başlamıştır. Er veya geç parçalanacaktır. İmparator Franz ile bu hususta anlaşmalıyız." Düşüncelerini paylaşmıştır. Hatta bu doğrultuda Avusturya ile Rusya, 18 Eylül 1833 tarihinde Prusya'nın da katıldığı bir anlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin yıkılması kaçınılmaz olursa Avrupa dengesinin bozulmaması için büyük devletlerin hep birlikte hareket etmesi ilkesi kabul edilmiştir. Böylece Metternich, Rusya'nın Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile kazanmış olduğu avantajlı durumu bir dereceye kadar frenlemiştir³¹⁰.

4.1. Nizip Savaşı, Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ve Tanzimat Fermanı

Kütahya Anlaşması ne II. Mahmut ve ne de Mehmet Ali Paşa tarafından devamlı bir anlaşma olarak kabul edilmemiştir. Mehmet Ali Paşa, Mısır'ın bağımsızlığını sağlamak için diplomatik faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Bununla yetinmeyip Mekke ve Medine'yi elinde tuttuğu için Hilafeti İstanbul'dan tekrar Kahire'ye getirmeyi dahi tasarlamıştır. Buna karşılık II. Mahmut da Osmanlı ordusunu yeniden düzenlemek üzere henüz 25-26 yaşlarında genç bir Prusyalı Teğmen Moltke ile bazı Prusyalı subayları İstanbul'a çağırmıştır. Bu arada 1834

³⁰⁹ Altundağ, *a.g.e.*, s. 165.

³¹⁰ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 208-210.

yazında Suriye’de İbrahim Paşa’ya karşı ayaklanmalar çıkmıştır. İbrahim Paşa da gelir sağlamak üzere her şeye el koymuştur. Suriye halkını zorla askere almıştır. II. Mahmut bu ayaklanmayı fırsat bilip tam harekete geçeceği sırada Arnavutluk’ta bir isyan çıkmıştır. Bunun üzerine II. Mahmut harekete geçmekten vazgeçmiştir. Böylece iki taraf arasında barış bir 4-5 yıl kadar daha sürmüştür³¹¹.

Bu aşamada Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa isyanı ile zor bir durumun içine düşmüş ve bu durumdan kurtulmanın yollarını araştırmaya başlamıştır. Böyle bir dönemde Büyük Britanya’nın desteğini kazanmak adına bu devletle Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi imzalanmıştır. Aslında 18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti’nin sanayisi gerilemekle birlikte henüz mevcudiyetini yitirmemiştir. Özellikle pamuklu ve ipekli üretiminde ülke kendi ihtiyacını kendisi karşılar durumdaydı³¹². 19. yüzyıl başlarında, kuruluş devirlerinden itibaren Avrupa devletlerine çeşitli tarihlerde verilen ve ‘en çok müsaadeye mazhar millet’ ibaresi dolayısıyla hemen bütün devletlerinkinde aynı şartlar bulunan ahitnameler yürürlükte olup haricî gümrük resimlerinin esasları da bunlara göre düzenlenmiştir. Bu resimlerin oranları başlangıçta her devlet için farklı iken 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı ülkesinin her yerinde ve bütün devletler için % 3 olarak tespit edilmiş, gümrüklerde kolaylığı sağlamak üzere de her millet tüccarı için ayrı ayrı gümrük tarifeleri tanzim edilmeye başlanmıştır. Bu tarifelerin normal süresi on dört yıldır. Nitekim İngilizlerle 1806 tarifesinin yerine geçmek üzere 1820’de yapılan tarifenin müddeti 1834’te dolacağından yenilenmesi gerekmektedir³¹³. Bu arada fiyatlarda görülen sürekli yükseliş dolayısıyla eski fiyatlarla % 3 üzerinden alınan gümrük vergileri, bu miktarın bir hayli aşağısına düşerek % 1-1,5 derecesine inmişti. Hem bu yüzden hem de anlaşmanın yenilenmemesinden doğan zarar Osmanlı hazinesine külfet getirmekteydi. Avrupa devletlerinin yüksek gümrük vergisi uygulamaları yanında mesela Rusya gerekirse belli bir oranın altında vergiyi kabul etmeyebilirken Osmanlı Devleti gümrük tarifelerini ihtiyacına göre tek taraflı olarak artırabilme gücünde değildi. Hâlbuki Osmanlı Devleti birçok sebep yanında özellikle yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adlı ordusunun yetişmesi için ek gelire

³¹¹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 210-211.

³¹² Ayfer Özçelik, *Osmanlı Devleti’nin Çöküşünde Ekonomi-Politik Baskıları Üzerine Bir Deneme (1838-1914)*, Ecdâd Yayınları, Ankara, 1993, s. 10.

³¹³ Mübahat Küttükoğlu, “Baltalimanı Muahedesi”, *D. İ.A.*, C. 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 38.

şiddetle ihtiyaç duymaktaydı. Osmanlı Devleti bu sebeplerle gerek Büyük Britanya ve gerekse Fransa nezdinde gümrük tarifelerinin yenilenmesi için 1834'te eski anlaşmanın bitiminden itibaren teşebbüse geçmiş fakat Büyük Britanya'nın tarifelerin yenilenmesine yanaşmaması, oyalama siyaseti gütmesi yüzünden bu mesele uzunca bir süre sürüncemede kalmıştır. Bu durumda Osmanlı Devleti bir yandan teşebbüslerini sürdürürken diğer yandan ülke dışına çıkarma yasağı koyduğu bazı malların yeni bazı vergilerle belirli miktarda ihracına izin vermekte böylece doğrudan doğruya artıramadığı gelirlerindeki kaybı kapatmaya çalışmaktaydı. İşte Osmanlı Devleti'nin vergilerin günün şartlarına göre yeniden ayarlanması müracaatları, İngilizlerin ise yeni menfaatler elde edebilmek amacıyla oyalama siyasetleri sürüp giderken Mehmet Ali Paşa isyanı yeniden gündeme gelmiştir³¹⁴.

Yine Osmanlı Devleti, Rusya ile ilişkilerinden dolayı İngilizlerle kötü giden ilişkileri düzeltmek için fırsat beklemekteydi. Ayrıca Mısır sorununda Rusya'dan başka destek bulamayan Sultan II. Mahmut, ileride oluşabilecek bir soruna karşı İngilizleri de yanında görmek istemekteydi. İngilizler ise Koalisyon savaşlarında önemli bir ticari hacme ulaşmışlardı. Bu savaşlarda birçok mal üretilip satılmıştır. Bu savaşlar sırasında Fransa'nın Büyük Britanya'ya koyduğu kıta ambargosundan dolayı İngilizler ürettikleri malı satmak için Uzak Doğu ve Güney Amerika'ya yönelmiştir³¹⁵. Büyük Britanya'nın ekonomik dış politikası bağlamında da İngiliz sanayii için ucuz hammadde bulunması, mamul mallar için pazar olabilecek ülkeler üzerinde önemle durulması dikkate değer unsurlardır. Mısır pamuğu ile Manchester tezgâhlarında dokunmuş kumaşların Mısırlıları giydirmesi de Büyük Britanya'nın politikasında önemli bir etken olmuştur³¹⁶.

Osmanlı Devleti'nin Mehmet Ali Paşa isyanı ile içine düştüğü zor durumu çok iyi değerlendiren İstanbul'daki İngiliz elçisi Ponsonby, Büyük Britanya'nın isyan konusunda alacağı tutumu sık sık koz olarak ileri sürmüş ve hatta istedikleri serbest ticaret anlaşmasını imzalatmak için bu konuyu bir tehdit aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Böylece İngilizlerin bu günlerde Osmanlı Devleti'nden talep ettikleri hususlar netleşmeye başlamıştır. Bu talepler tekel usulünün ve ihraç yasaklarının

³¹⁴ Özçelik, *a.g.e.*, s. 12-13, 15.

³¹⁵ Kaymakçı, *a.g.t.*, s., 69.

³¹⁶ Özçelik, *a.g.e.*, s. 11-12.

ortadan kaldırılması, Osmanlı topraklarında mümkün olan el alt seviyede vergi vererek tamamen serbest ticaret yapabilmektir. Yine perakende ticaret yapabilmek hakkını elde etmek istemişlerdir³¹⁷. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin hem ticari anlayışı hem de sanayi ve hazinesinin durumu bu istekleri kabule müsait değildi. Fakat anlaşmanın imzalanması için Büyük Britanya tarafından Osmanlı Devleti'nin Mısır meselesinde içine düştüğü buhran kullanılarak Sadrazam Reşit Paşa ikna edilmiştir. Zira bu konuda Mısır'a karşı belli şartlarla bir ittifak anlaşması yapabileceği sözü verilmiş, ayrıca Britanya, İngiliz harp gemilerinin Çanakkale Boğazından geçişine izin verilmesi, Osmanlı Devleti'nin bütün askeri ihtiyaçlarının Büyük Britanya'dan temin edilmesi ve 60 milyon Frank borç vermeyi teklif etmiştir³¹⁸. Yine Büyük Britanya için bu antlaşma kısmen Mehmet Ali'nin Mısır'daki durumunu zayıflatmayı amaçlamıştır. Zira Osmanlı topraklarındaki devlet tekelleri kaldırılınca Mehmet Ali Paşa da en önemli gelir kaynağı olan Mısır ürünlerinin satış tekelinden mahrum kalacaktı³¹⁹. Dolayısıyla Paşa'nın ordu ve donanma masrafları için bulduğu kaynak ortadan kalkacak, ordu ve donanması böylece zayıflayacaktı³²⁰. Büyük Britanya'yı hareket etmeye iten en önemli neden Mehmet Ali Paşa'nın 25 Mayıs 1838 tarihinde kendisini bağımsız hükümdar ilan etme arzusunun açıklaması olmuştur. Bu duruma Büyük Britanya hemen karşı çıkmıştır. Zira Yakındoğu'daki statükonun değişmesini istememiştir³²¹.

Nihayet Türk tarafında Hariciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa, Başvekâlet Muavini Kani Bey ve Hariciye Müsteşarı Nuri Efendi, Büyük Britanya tarafında Sir Henry Lytton Bulwer ve Başkonsolos Cartwright tarafından Reşit Paşa'nın Balta Limanı'ndaki yalısında gizli olarak yapılan müzakerelerde görülen yumuşama sonunda 16 Ağustos 1838 tarihli Balta Limanı Muahedesi imzalanmıştır³²². On maddeden oluşan anlaşmanın bazı maddeleri özetle şöyledir: Bundan önceki antlaşmalarda olan ihraç yasakları tarım, vs. maddeler üzerine konan her çeşit “

³¹⁷ Özçelik, *a.g.e.*, s. 16-17. Osmanlı Devleti, İngilizlerin ticarî taleplerini karşılayan Balta Limanı Antlaşması'nı, Mısır valisine karşı Büyük Britanya'nın askeri desteğini alabilmek amacıyla kabul etmiştir. İstanbul'daki İngiliz Elçisi Lord Ponsonby anlaşmanın kabulü durumunda, Büyük Britanya'nın Mısır valisi aleyhine Osmanlı ile bir ittifak anlaşması yapacağına dair güçlü imalarda bulunmuştur. Dönmez, *a.g.m.*, s. 45.

³¹⁸ Özçelik, *a.g.e.*, s. 17-18.

³¹⁹ Anderson, *a.g.e.*, s. 112.

³²⁰ Özçelik, *a.g.e.*, s. 18.

³²¹ Anderson, *a.g.e.*, s. 112.

³²² Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 38.

Tekel” sistemi ile satın alınan malın bir yerden diğer yere nakli için izin belgesi isteme yöntemi kaldırılacaktır. İngiliz tüccarı, “en çok müsaadeye mazhar millet” olma niteliğini kazanmakla birlikte ülke dâhilindeki her türlü ticarete en çok müsaadeye mazhar yerli tüccarla da eşit haklara sahip olacaktır. İngiliz tüccarlarının % 3 resmi haricinde çeşitli adlarla alınmakta olan dâhili resimlerin hepsinin yerine geçmek üzere ihracatta % 9, ithalatta ise % 2 ödemesi kabul edilecekti; böylece ihraç mallarında ödeyecek resim $\% 9 + \% 3 = \% 12$, ithal mallarında ise $\% 3 + 2 = \% 5$ oranında belirlenmiş olacaktır. İngiliz tüccarı diğer ülkelerden getirilen malların da serbestçe ticaretini yapma hak ve ayrıcalığına sahip olacaktır³²³.

Büyük Britanya’nın ticari etkinliğini pekiştiren³²⁴ Balta Limanı Antlaşması’nın İngiliz tacirler lehine çok önemli hükümler getirdiği görülmektedir. Antlaşma gereğince Osmanlı Devleti, belki kendi lehine gümrük vergilerini yükseltmeyi başarmıştır, ancak ülkesindeki tüm tekellerin kaldırılmasına, daha doğrusu İngilizlere verilmesine de razı olmuştur. Bu hüküm Osmanlı ekonomisi için tam bir yıkım teşkil etmiştir; çünkü İngiliz tacirler Osmanlı üreticisinden son derece düşük fiyata aldıkları malları işleyerek, istedikleri fiyattan satabilme hakkını kazanmışlardır³²⁵. Denilebilir ki antlaşma sonrasında Yakındoğu’da İngiliz ticareti önemli bir artış göstermiştir³²⁶.

Ancak Fransa, bu antlaşmadan memnun kalmamıştır. Bu nedenle antlaşmanın uygulanmasını engelleyebilmek için Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’a egemen olmasına ve bağımsızlığını ilan etmesine özellikle de ekonomik bakımdan güçlenmesine taraftar olmuştur. Fakat bir süre sonra Fransa siyasetini değiştirmeye başlamış ve Büyük Britanya’nın Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu antlaşmayı ilk kabul eden devlet olmuştur. Arkasından 25 Kasım 1838 tarihinde kendisi de aynı koşullarla Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, ikinci büyük devletin de siyasi desteğini sağlamıştır³²⁷.

³²³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1838-1850)*, C. 2, İstanbul, 1976, s. 5-6.

³²⁴ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 47.

³²⁵ Aybars Pamir, “Kapitülasyon Kavramı Ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 51, S. 2, 2002, s. 103.

³²⁶ Anderson, *a.g.e.*, s. 111-112.

³²⁷ Uçarol, *a.g.e.*, s. 176.

Geçen süre zarfında Osmanlı devletinin askeri hazırlıkları ve diplomatik girişimleri sonucunda durumun aleyhine dönmeye başladığını gören Mehmet Ali Paşa, İstanbul'dan bazı isteklerde bulunmuştur. Bunların reddedilmesi üzerine de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu gelişme üzerine, uzun zamandır hazırlıklar yapan II. Mahmut, Hafız Paşa komutasındaki Osmanlı ordularını 1839'da bir bahane ile Suriye'ye sokarak savaşı başlatmıştır. Osmanlı ordusu ile İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu, 24 Haziran 1839'da Nizip'te karşılaşmışlardır³²⁸. Yalnızca 4 saat süren şiddetli savaşın sonunda İbrahim Paşa galip gelmiştir. Mısır ordusu 3000, Osmanlı ordusu 4000 kişi kayıp vermiştir. 12000 askeri de esir düşmüştür³²⁹. Bu arada Sultan II. Mahmut, büyük felaket haberi İstanbul'a ulaşmadan önce 1 Temmuz 1839 tarihinde vefat etmiştir. Yerine henüz 16 yaşında bulunan en büyük oğlu Abdülmecid tahta geçmiştir³³⁰. Bu arada Kaptan-ı Derya Fevzi Paşa, II. Mahmut'un vefatından kısa bir süre önce Osmanlı donanmasının başında Akdeniz'e hareket etmişti. Taht değişimi yaşandığı sırada donanma Çanakkale Boğazı'nda idi. Çok geçmeden Osmanlı donanmasının Mehmet Ali Paşa'ya hem de Fevzi Paşa tarafından teslim edildiği haberi, önce İstanbul'a ve ardından Avrupa başkentlerine ulaşmıştır. Bu haber, tüm çevrelerde adeta bomba etkisi yaratmıştır. Ordusunu ve padişahını kaybetmiş Osmanlı, şimdi hiç savaşmadan donanmasını da kendi valisine kaptırmıştır. Mısır valisi, Nizip Savaşı'nda kazandığı zaferden hemen sonra Osmanlı donanmasını ele geçirerek büyük bir avantaj sağlamıştır. Fevzi Paşa'nın bu davranışı sadece Osmanlı'nın değil, onu valisine karşı savunmayı arzulayan Avrupa devletlerinin de işini zorlaştırmıştır. Doğu Sorunu artık çok önemli bir safhaya gelmiştir³³¹.

Nitekim yeni Sultan, 5 Temmuz'da Mehmet Ali Paşa'ya Mısır'da saltanat kurma hakkını tanımayı önermiştir. Önerisine, aynı ödünlerin Adana ve Suriye için de verilmesi teklifiyle karşılık verilmiştir. Bu aşamada Büyük Güçlerin müdahalesi olmasa Osmanlı Devleti kendini Mehmet Ali'nin taleplerine boyun eğmek zorunda hissedebilirdi. Ama Büyük Güçlerin duruma müdahale edeceklerinin işaretleri de görülmüştür. Büyük Britanya, 25 Haziran'da Akdeniz filosuna Mısır ve Suriye

³²⁸ Kocaoğlu, *a.g.m.*, s. 204.

³²⁹ Samur, *a.g.e.*, s. 93.

³³⁰ Uçarol, *a.g.e.*, s. 176. Ayrıca bkz. Ali Akyıldız, "Sultan II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 4, İstanbul, 2001, s. 49-84.

³³¹ Dönmez, *a.g.m.*, s. 46.

arasındaki deniz iletişimini kesmesi emrini vermiştir. Fransız donanmasının desteğini de arkasına almıştır. Ve krizin ilk haftalarında Büyük Güçler, Yakındoğu konusunda çabucak bir ittifak oluşturmuşlar ve Viyana'nın müzakere merkezi olması konusunda anlaşmışlardır. Bu anlaşmanın ve Büyük Güçlerin hepsinin Yakındoğu'daki statükoda herhangi bir değişiklik olmasından duydukları rahatsızlık sonucunda Osmanlı Devleti'nin felaketten kurtarmak için hızla, etkin bir faaliyet içine girilmiştir. Ardından 27 Temmuz'da beş büyük Avrupa ülkesinin İstanbul elçileri, Osmanlı Devleti'ne son derece önemli bir nota sunarak Büyük Güçlerin Doğu Sorununun konusunda anlaşmaya vardıkları, Osmanlı Devleti'nin Büyük Güçlerin rızası olmadan kesin çözümlerden kaçınması ve bu ülkelerin konuya gösterdikleri ilginin sonuçlarını beklemesi gerektiği vurgulanmıştır. 22 Ağustos'ta Osmanlı Devleti, sadece Suriye'yi Mehmet Ali Paşa'ya bırakmayacağı şartını ileri sürerek Avrupa güçlerinin kendi adına Mehmet Ali Paşa ile anlaşmalarını istemiştir. İşte bu talep bütün durumu değiştirmiştir. Osmanlı-Mısır savaşı artık Avrupa'nın Doğu Sorunu çerçevesindeki çıkarlarının bir nesnesi haline dönüşmüştür³³². Devletlerin bu teşebbüsü, Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında herhangi bir anlaşmayı imkânsız kıldığı gibi Osmanlı Devleti'ni de devletlerin kolektif vesayeti altına sokmuştur³³³.

Bu dönemde Osmanlı Devleti, varlığını kendi kuvvetiyle koruyamayacak dereceye düşmüş olduğundan Avrupa siyasetinde geçen denge politikasından faydalanması gerekliydi. Bunun için de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne taraftar olan Büyük Britanya ve Fransa'ya yaklaşması akla yatkındı. Bu ise Osmanlı Devleti'nin kuvvetlenmesini sağlayacak, devlet kurumlarında onların güvenini kazanmayı gerektirecek bir düzenin kurulmasıyla mümkündü³³⁴. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bakanlarına Britanya'dan yardım istemek üzere her gelişlerinde önce yardıma hak kazanmaları fikri aşılınmıştır. Kraliçenin Osmanlı lehinde nüfuzunu kullanması isteniyorsa bunun için Türklerin gayret göstermeleri gerektiği ileri sürülmüştür. Yani Sultan, devrim ve hoşgörülük yolunda yürümelidir ki Britanya'nın dostluğunu kazansın. Devletin bütünlüğü, bağımsızlığı korunacaksa, Avrupa devletlerinin saygısı, desteği kazanılacaksa tek çare halkı ayaklanmaya

³³² Anderson, *a.g.e.*, s. 114.

³³³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 211-212.

³³⁴ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 169-170.

sürüklemesi muhtemel eşitsizliklerin bir an önce ortadan kaldırılması gereklidir³³⁵. Bu cümleden olmak üzere yeni düzen yani Tanzimat-ı Hayriye, bilinen adıyla Tanzimat Fermanı bir hatt-ı hümayun şeklinde 3 Kasım 1839'da ilan edilmiştir³³⁶. Mısır Meselesinin en buhranlı devrinde ilan edilen Tanzimat Fermanı, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da icra ettiği ıslahatın Osmanlı Devleti hakkında olduğu gibi Avrupa devletleri üzerinde ve bilhassa Fransa'da da bıraktığı iyi tesirlerin Türkiye için de kazanılmasını arzu etmiştir. Bu suretle Avrupa'nın teveccühünden Mısır Sorununun çözümünde istifade etme fikri var olmuştur. Hatta bu konuda Mahmut Celalettin Paşa, Mir'at-ı Hakikat isimli eserinde Osmanlı Devleti'ni ikiye bölmek derecesine gelen Mısır Sorununu ortadan kaldırabilmek ve devletin bekası için bir dış yardım bulmak için Avrupa'ya karşı fiili bir teminat göstermek sözleriyle Tanzimat Fermanı'nın Mısır Sorununu çözmek amacıyla ilan edildiğine işaret etmiştir³³⁷.

4.2.Londra Antlaşması (1840)

Büyük Britanya, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan memnun olmadığı için, buradaki kararların ya yürürlükten kaldırılmasını ya da diğer Avrupalı devletlerin katılmasıyla bu antlaşmanın genişletilmesini istemekteydi. Böylece Boğazlar meselesini uluslararası bir yükümlülük haline getirip, Boğazların, eskiden olduğu gibi kapalılık ilkesine tekrar işlerlik kazandıracaktı. Bununla Rusların tek başına, zayıf bir durumda olan Osmanlı Devleti karşısında -İstanbul ve Boğazlar üzerinde- üstün duruma gelmesi önlenmiş olunacaktı³³⁸.

İngiliz hükümeti her ne kadar 27 Temmuz 1839 tarihinde Rusya ile ortak bir cephede yer alıyorsa da ona karşı duyduğu güvensizliği devam ettirmekteydi. Bu güvensizliğin bir işareti olarak İstanbul'daki elçisine Rusya'nın herhangi bir nedenle Boğazlara girmesi durumunda İngiliz donanmasını derhal Çanakkale'ye çağırmasını emretmiştir. Bu konudan daha önemlisi ise Britanya ve Fransa arasındaki uçurumun giderek büyümesi olmuştur. Fransız hükümeti Mehmet Ali Paşa'nın tam anlamıyla bağımsızlığa kavuşmasını arzulamamaktaydı. Öte yandan Fransız subayları ve

³³⁵ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Çeviren: Can Yücel, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 109.

³³⁶ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 169-170.

³³⁷ Cemil Bilsel, "Tanzimatın Harici Siyaseti", *Tanzimat*, C. II, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s. 669.

³³⁸ Dördüncü, *a.g.m.*, s. 86.

uzmanlarına dayanan Mehmet Ali Paşa'yı da Fransa'nın potansiyel müşterisi olarak görmekten de kendisini alamamaktaydı. Mısır'daki Fransız ticari çıkarları büyümekteydi ve önemliydi. Daha da önemlisi Doğu Akdeniz'de önemli bir tehlike haline gelen İngiliz hâkimiyetine karşı Fransız etkisi altındaki güçlü bir Mısır devleti, Fransa'nın elinde önemli bir silah olacaktı. Mısır, Kuzey Afrika'da Fransa'nın güçlenmesine yardımcı olabilirdi. Bütün bu nedenlerle Fransa açıkça Mısır karşıtı bir tutum almak konusunda isteksiz davranmıştır. Fransız hükümeti 27 Temmuz tarihli ortak notaya da sıcak bakmamakta ve Mehmet Ali Paşa'yı kendisine sığınan gemileri Osmanlı Devleti'ne iade etmeye zorlamak için Fransız donanmasını kullanmayı da reddetmekteydi. Ancak Britanya, Mehmet Ali Paşa'yı Suriye'den çıkarmak konusunda kararlı davranmıştır. Zira Suriye Osmanlı Devleti'ne verilene kadar Mehmet Ali Paşa, Mezopotamya'yı işgal edecek bir konumda olacak ve sadece Süveyş ve Kızıldeniz üzerinden Hindistan yoluna değil aynı zamanda Kuzey Suriye üzerinden İran körfezine giden yolu da kontrol edebiliyor olacaktı. Mısırlıların güney ve kuzeyden Mezopotamya'yı işgal ederek Kafkaslardan bölgeye doğru ilerleyen Ruslarla ittifak kurması bile mümkündü. Ayrıca Suriye, Mısır'ın elinde kaldıkça, Sultan'ın prestiji Boğazlar ve Anadolu'yu elinde tutamayacak kadar azalabilirdi³³⁹.

Bu bağlamda Avrupa devletleri bundan sonra aralarında yaptıkları görüşmelerde Suriye'nin tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlanmasını kararlaştırmışlardır. Bunun gerçekleşmesi için de Mehmet Ali Paşa'ya bir ultiमत verilmesini, bunu reddederse kuvvete başvurulmasını istemişlerdir. Ancak Fransa bu karara karşı çıkmış ve yeniden Mehmet Ali Paşa'nın yanında yer almıştır. Hatta savaş hazırlıklarına başlamıştır³⁴⁰. Dolayısıyla Fransa, Mehmet Ali Paşa'dan yana tavır alınca Büyük Britanya, Mısır sorununu Fransa dışındaki ülkelerle çözmeye karar vermiştir³⁴¹. İşte tam bu sırada Rusya'nın Londra'ya gönderdiği özel elçi Brunnow, Rusya'nın Mehmet Ali Paşa sorununda Büyük Britanya ile birlikte hareket etmeye hazır olduğunu, ayrıca Rusya'nın Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bunun yerine Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının kapalılığının milletlerarası bir antlaşma haline getirilmesi gerektiğini bildirmiştir. Rusya'yı bu

³³⁹ Anderson, *a.g.e.*, s. 115.

³⁴⁰ Uçarol, *a.g.e.*, s. 177.

³⁴¹ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s. 303-305. - Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayınları, İstanbul, 1999, 273.

şekilde harekete sevk eden bazı sebepler vardır. Bir defa Rusya, Hünkâr İskelesi Antlaşması'na yapılan bu kadar itirazdan sonra pratikte bu antlaşmanın bir değeri kalmadığını görmüştür. Bu antlaşmayı uygulama alanına geçirmenin kolay olmayacağını anlamıştır. Zira bütün devletlerle bir savaşı göze almak durumunda kalabilecektir. Bunu da yapamayacağına göre Büyük Britanya tarafına yönelmeli, Mehmet Ali Paşa'ya destek veren Fransa ile Büyük Britanya'nın arasını açmalı ve bu suretle Boğazlar sorununda yapmış olduğu fedakârlık karşısında hiç değilse Batı Bloğunu parçalamalıydı³⁴².

Bu gelişmeler üzerine Büyük Britanya, Rusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin temsilcileri Londra'da şarkın sulhleştirilmesi için 15 Temmuz 1840 tarihinde Londra Antlaşmasını Fransa temsilcisinden gizli olarak imzalamış ve bununla Mısır Sorununu çözmüşlerdir³⁴³. Antlaşmanın esasları şöyledir: 1.Padişah, Mısır valiliğini babadan oğula geçmek üzere ve Güney Suriye ile Akka valiliğini de hayatı boyunca Mehmet Ali Paşa'ya bırakacaktır. 2.Mehmet Ali Paşa bu öneriyi 10 gün içinde kabul etmediği takdirde Akka valiliği, 20 gün içinde kabul etmediği takdirde de Mısır valiliği elinden zorla alınacaktır. 3. Mehmet Ali Paşa en geç 20 gün içinde Mısır'da bulunan Osmanlı donanmasını geri verecektir³⁴⁴. Büyük Britanya'nın diğer Avrupalı devletlere kabul ettirdiği Londra antlaşması sayesinde boğazlar, Avrupalı devletlerin himayesine girmiştir³⁴⁵. Dört devletin Fransa'yı dışarıda bırakan bu kararları Fransa'yı çok kızdırmış ve büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Fransa, Lord Palmerston tarafından dörtlü ittifakın dışında bırakılmıştır. Avrupa'nın iradesi açık bir biçimde Mehmet Ali Paşa'ya, kapalı olarak da Fransa'ya empoze edilmiştir³⁴⁶.

Fransa bu karara karşı çıkararak savaş hazırlıklarına başlamıştır. Mehmet Ali Paşa da Fransa'nın bu tutumuna güvenerek Londra Antlaşması'nda alınan kararların hiçbirisini kabul etmemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa'nın üzerinde bulunan bütün görevleri alarak onu asi ilan etmiştir. Ardından Osmanlı, İngiliz, Avusturya ortak donanması Suriye kıyılarını kuşatmış ve Lübnan'a asker

³⁴² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 212-213.

³⁴³ Bilsel, *a.g.m.*, s. 675.

³⁴⁴ Uçarol, *a.g.e.*, s. 177-178.

³⁴⁵ Dördüncü, *a.g.m.*, s. 86-87.

³⁴⁶ Hüner Tuncer, *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri (1814-1914)*, Ümit Yayınları, Ankara, 2000, s. 36.

çıkarılmıştır. Diğer taraftan kuzeyden ilerleyen Osmanlı ordusu, İbrahim Paşa kuvvetlerini yenerek Suriye'den geri çekilmeye mecbur etmiştir. Fransa ise başlangıçta Mehmet Ali Paşa'nın bu hareketlere karşı koyabileceğini ve kendisine hazırlık için zaman kazandıracağını düşünmüştür. Düşündüğü gerçekleşmeyince Büyük Britanya ile bir savaşı da göze alamadığından diğer devletlere katılarak Mısır sorununda Londra Antlaşması'nı kabul etmiştir³⁴⁷.

Fransa'nın desteğini kaybeden Mehmet Ali Paşa, yalnız kaldığını anlamış ve Avrupa devletlerinin ortak operasyonu ardından aldığı yenilgiler üzerine o sıralarda İskenderiye önlerine gelmiş bulunan İngiliz Donanmasının İkinci Komutanı Charles Napier ile İskenderiye Sözleşmesi'ni (27 Kasım 1840) imzalamıştır. Buna göre Mısır, miras yoluyla kendisinde kalacaktır. Osmanlı donanmasını ve Suriye'yi ise iade edecektir³⁴⁸.

Sonunda, o zamana kadar Osmanlı Devleti'nin sadece bir vilâyeti olan Mısır, Büyük Britanya, Avusturya, Rusya ve Prusya'nın garantisi altında Sultan Abdülmecit'in 24 Mayıs 1841 tarihli bir Hatt-ı Hümayunu ile yarı muhtar bir duruma getirilmiştir. Söz konusu Hatla bir Mehmet Ali Paşa hanedanlığı yaratılmıştır. Hat, Mehmet Ali Paşa'ya hitapla yazılmış ve hangi şartlar altında Mısır'ın babadan evlada geçmek üzere kendisine bırakıldığı burada belirtilmiştir. Şartlara geçilmeden önce de, Mehmet Ali Paşa'nın padişaha bağlılığı ile Osmanlı Devleti için beslediği iyi niyetlere ve duygulara işaret edilmiştir. Şartlar şu şekildedir: Mısır valileri Mehmet Ali Paşa sülalesinden padişah tarafından seçileceklerdir. Valiliğe yalnız erkek çocukların hakkı olacaktır. Valilik boş kaldığında Mehmet Ali sülalesinden en yaşlı erkek, vali olacaktır. Erkek varislerin yokluğu halinde kızların ve çocuklarının valiliğe geçmek hususunda hiçbir hakları olmayacaktır. Mısır valileri rütbe ve kıdem hususunda Osmanlı Devleti'nin diğer vezirleriyle eşit haklara sahip olacaklardır. Yazışmalarda diğer vezirler için kullanılan lakap ve unvanlar, Mısır valileri için de kullanılacaktır. Tanzimat Fermanı'nın prensipleri ve Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle imzalamış olduğu antlaşmalar Mısır için de yürütülecektir. Mısır ahali de padişahın tebaası sayıldığı için, Osmanlı Devleti'nde kabul edilecek nizam ve kanunlar Mısır için de muteber sayılacaktır. Vergiler, padişah adına ve usulüne göre

³⁴⁷ Uçarol, *a.g.e.*, s. 178.

³⁴⁸ Dönmez, *a.g.m.*, s. 53.

toplanacak ve bu vergilerin bir kısmı (80.000 kese) her yıl Babîali'ye gönderilecektir. Para padişah adına bastırılacaktır. Mısır'ın asayişini sağlamak için 18.000 erden başka asker bulundurulmayacaktır. Kara ve deniz subaylarından albaylık rütbesine kadar olanların ataması Mısır valisi tarafından, bundan daha yüksek rütbeli subayların ataması ise yalnızca padişah tarafından yapılacaktır. Padişahın izni olmadıkça savaş gemisi yapılamayacaktır. Bu şartlara saygı gösterilmediği takdirde Mısır'a verilen imtiyazlar hükümsüz sayılacaktır³⁴⁹. 1841 tarihli Ferman ile Mısır valiliğine ayrıcalıklı statülerini öteki valilerden ayırt etmek için bunlara Hidiv denilmeye başlanmıştır³⁵⁰.

Denilebilir ki Büyük Güçler, güç ve imkânları varken neden Mısır'ı Mehmet Ali Paşa'ya bıraktılar. Bu sorunun cevabı Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ve Doğu Sorununa bakış açılarıyla verilebilir. Zira Fransa Başbakanı Adolphe Thiers, Britanya'ya yolladığı bir notada Paşa'nın yerinden edilmesinin Yakındoğu'daki güç dengesini alt üst edeceğini mantıklı bir biçimde savunmuştur. Britanya ve Fransa arasında Mısır konusundaki bu görüş ayrılığı uçurum gibi olunca Britanya-Rusya yakınlaşması söz konusu olmuştur. Ancak Britanya'nın Yakındoğu'daki en önemli muhtemel düşmanı dolayısıyla uzlaşılması gereken en önemli güç de Rusya'ydı³⁵¹. Bu şartlar altında Büyük Güçlerin çıkarları çatışınca Mısır'ın Mehmet Ali Paşa'da kalmasına izin verilmiş fakat yetki ve gücü büyük oranda sınırlandırılmıştır.

1841 fermanına kadar Mısır, Osmanlı Devleti'nde bir eyalet olarak idare edilmişti. 1841 fermanı bu statüyü değiştirmiştir. Bu ferman, Mısır eyaletini umumi hukuk yönünden yarı müstakil bir eyalet haline getirmiştir. Fermanla yazılı şartlar, Mısır'ın bir dereceye kadar anayasasını teşkil etmiştir. Büyük devletler tarafından garanti edilen ferman, padişah ile paşası arasında münasebetleri düzenleyen bir vesika olmaktan çıkarak devletlerarası bir değer kazanmış bulunmaktaydı. Padişahın yalnız kendi isteği ile fermanın esaslı hükümlerini değiştirmesine artık imkân kalmamıştır³⁵². Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da büyük bir güç haline gelmesi ve hatta

³⁴⁹ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 201-202.

³⁵⁰ Altundağ, *a.g.e.*, s. 28.

³⁵¹ Anderson, *a.g.e.*, s. 116, 121.

³⁵² Yahya Bağçeci, "İsyandan İtaate Kavalalı Mehmet Ali Paşa Babîali İlişkileri (1841-1849)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 32, 2014, s. 222.

bağımsızlığını ilan etmeye kalkması Büyük Britanya'yı telaşlandırmıştı. Artık bundan sonra Mehmet Ali, büyük bir devlet kuramaz, Doğu Akdeniz ve Hindistan'ın güvenliğini Britanya açısından tehdit edemezdi³⁵³. Çünkü artık ordusunun büyüklüğü sınırlanmış ve savaş gemileri inşa etmek için Osmanlı Sultanından izin alması gerekmiştir. Yine ferman ile Rusların İstanbul'a hâkim olma çabalarının bir sorumlusu olarak görülen Mehmet Ali meselesi kapanmış ve inisiyatif Britanya'nın eline geçmiştir. Britanya ve Fransa arasında Mehmet Ali Paşa yüzünden açılan uçurum fermanla birlikte biraz daralmıştır. Bunda Britanya'nın kararlılığı ve saldırısı karşısında Fransa'nın geri adım atması ve Mehmet Ali'yi doğrudan desteklemeyi azaltmış olması yatmaktaydı³⁵⁴.

Bu ferdandan sonra daha önce Mısır'a kaçırılmış olan Osmanlı donanması da İstanbul'a geri gelmiştir. Mısır yönetiminden alınıp Osmanlı yönetimine geçen vilayetlere valiler atanmıştır. Mehmet Ali Paşa isyanı, fermanın verildiği güne kadar 9 yıl, 7 ay ve 5 gün sürmüştür. 1841 yılında ise Mısır'ın hayatında yeni bir devir başlamıştır³⁵⁵.

Mehmet Ali Paşa, Mısır'ın uhdesine verilmesinden dolayı Sultan Abdülmecit'e, teşekkürlerini sunduğu bir taahhütname yazısı göndermiştir. Muhib Efendi vasıtasıyla gönderdiği yazıda Mehmet Ali Paşa, kararlaştırılan şartları kusursuz bir şekilde uygulayacağını, iltifat-ı seniyyeye mazhar olduğu müddetçe padişahın hizmetinden ayrılmayacağını ve her türlü emri yerine getireceğini bildirmiştir. Mehmet Ali Paşa ise, Osmanlı Devleti ile olan mücadelesinde Fransa'nın desteğinin amaçlarına ulaşmak için yeterli olmadığını, Büyük Britanya'nın ise Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak müstakil bir devlet haline gelmesine müsaade etmeyeceğini anlamış bulunmaktaydı. İçerisinde bulunduğu şartlar altında 1841 Fermanı'nın sağladığı imtiyazları ve hakları yeter gören Mehmet Ali Paşa, bundan sonraki valiliği sırasında Babîâli ile iyi geçinmeyi temel politika olarak benimsemiş ve fermanın hükümlerine aykırı bir harekette bulunmaktan şiddetle kaçınmıştır. Babîâli, sadakatini sunan Mehmet Ali Paşa'nın bu bağlılığını artırmak amacıyla 1842 yılı yaz sonunda eski vezirlerden olması vesilesiyle kendisine "sadaret-i uzma" rütbesini

³⁵³ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 202.

³⁵⁴ Anderson, *a.g.e.*, s. 121-123.

³⁵⁵ Bağçeci, *a.g.m.*, s. 222.

tevcih ve ihsan etmiştir. Bundan sonra 1914'e kadar Mısır valilerine sadaret rütbesi verilmesi adet olmuştur. Devlet protokolünde Mısır vali veya hıdivleri, aynı rütbeyi taşıyan sadrazamla şeyhülislamlardan sonra -hanedan üyeleri dışında- üçüncü şahsiyet olarak yer almışlardır³⁵⁶.

Bu suretle Mısır sorunu resmen sona ermiştir. Bunun üzerine Büyük Britanya, Rusya, Avusturya ve Prusya, Londra'da toplanarak 10 Temmuz 1841 tarihinde imzaladıkları bir protokol ile Mehmet Ali Paşa sorununun kapanmış olduğunu belirttikten sonra Boğazlarla ilgili kapalılık esaslarına katılmak üzere Fransa'nın da davet edilmesine karar vermişlerdir³⁵⁷.

4.3.Boğazlar Sözleşmesi (1841)

Mısır Sorununu bir Avrupa meselesi haline getiren sebeplerden biri de hiç şüphesiz Boğazlar Meselesidir. Rusya, Boğazlar münasebetiyle II. Mahmut'a yardım etmiş ve onunla boğazları kendi hesabına kapalı tutan Hünkâr İskeleyi mukavelesini imzalamıştır. Boğazlar, hem deniz yolları hem de Hint yolu itibarıyla Büyük Britanya'yı birinde derecede ilgilendirmiş ve Mısır Sorununun çözümünde Büyük Britanya bu sebeple yardımcı olmuştur³⁵⁸.

1841 yılı geldiğinde Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın 8 yıllık süresi bitmiştir. Fransa daha önce Mısır sorunu çözümlenmedikçe Boğazlarla ilgili herhangi bir anlaşmaya imza koymayacağını söylemiştir. Şimdi Mısır sorunu da sonuçlandığına göre devletlerin Boğazlar konusunda milletlerarası bir anlaşma imzalamasına hiçbir engel kalmamıştır³⁵⁹. Burada denilebilir ki Avrupa Devletleri için asıl önemli olan konu, Boğazlar rejimini Osmanlı-Rus ikili antlaşmalarından kurtarıp, bu rejimi milletlerarası bir statüye bağlamaktı. 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması, Fransa ve Büyük Britanya'nın Akdeniz'deki çıkarlarını da olumsuz bir şekilde etkilemiştir³⁶⁰. Sonuçta Mısır sorunu çözüme kavuştuktan sonra Büyük Britanya, Boğazların kapalılık ilkesini de sağlamak için harekete geçmiş ve bunu da uluslararası bir

³⁵⁶ Bağçeci, *a.g.m.*, s. 222-223.

³⁵⁷ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 216.

³⁵⁸ Bilsel, *a.g.m.*, s. 677.

³⁵⁹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 216.

³⁶⁰ Ali Kemal Meram, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, Kıtış Yayınları, İstanbul, 1969, s. 183.

güvenceye bağlamak istemiştir. Büyük Britanya'nın bu isteği karşısında 1841'de Büyük Britanya, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı Devleti arasında Londra Boğazlar sözleşmesi imzalanmıştır³⁶¹.

Aslı 4 madde olan bu antlaşmaya göre 1. Osmanlı Devleti, barış halinde bulunduğu sürece eskiden beri uyguladığı gibi, hiçbir yabancı savaş gemisini Boğazlardan geçirmemeyi kabul etmiştir. Avusturya, Fransa, Büyük Britanya, Prusya ve Rusya devletleri de bu kurala uyacaklarını taahhüt etmişlerdir. 2. Osmanlı Devleti, eskiden olduğu gibi dost devlet elçilerinin hizmetinde bulunan hafif savaş gemilerine Boğazlardan geçmeleri için izin verebilecektir. 3. Padişah, Osmanlı Devleti ile dostluk ilişkileri içinde bulunan bütün devletleri bu antlaşmaya uymaya çağıracaktır. 4. Antlaşma, en geç 2 ay içerisinde onaylanması kararlaştırılmış ve antlaşmada imzası bulunan devletler, saptanan koşulların uygulanmasını taahhüt etmişlerdir³⁶².

Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti yabancı savaş gemilerinin Çanakkale ve Karadeniz boğazlarından girmesi yasağına dair öteden beri hiç değiştirilmeden konulmuş olan eski kaidenin bundan böyle de yürürlükte kalması hususunda kesin kararını ve kendisi barış halinde buldukça hiçbir yabancı savaş gemisini kabul etmeyeceğini ilan ve temin etmiştir. Diğer taraftan da Avrupa'nın beş büyük devleti Babıali'nin bu azim ve kararına saygı göstererek onun bu sözü geçen kaide ve usulüne göre hareket etmeği taahhüt etmişlerdir³⁶³. Bu antlaşma ile Boğazların ticaret gemilerine açık, fakat yabancı savaş gemilerine kapalılığı ilkesi devletlerarası bir statüye dönüşmüştür³⁶⁴, Rusya'nın Hünkâr İskeleyi Antlaşmasıyla Boğazlar ve Osmanlı Devleti üzerinde sağladığı özel durum ve himaye hakkını resmen sona erdirmiştir³⁶⁵. Yine bu antlaşma, Türk Boğazlarından geçiş rejiminin çok taraflı antlaşmalarla düzenlendiği dönemin başlangıcını oluşturması bakımından kayda değerdir³⁶⁶.

³⁶¹ Haluk Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 275.

³⁶² Uçarol, *a.g.e.*, s. 187.

³⁶³ Dördüncü, *a.g.m.*, s. 87.

³⁶⁴ Hüseyin Tosun, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", *Atatürk Yolu*, S. 13, Ankara, 1994, S. 89. S. 87-112.

³⁶⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 188.

³⁶⁶ M. Deniz Vank, "Uluslararası Boğazların Hukuki Statüsü Geçiş Rejimleri ve Türk Boğazları", *Ankara Barosu Dergisi*, 1998/1, S. 97, s. 84-116

Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Boğazlardan geçiş rejimini dilediği gibi belirleme olanağını kaybetmiştir³⁶⁷.

Hülasa böyle bir antlaşma her şeyden önce büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki çıkarları ve bu devlet için besledikleri düşüncelerle ilgili olmuştur. Rusya'nın genişleyici emellerinden korkan devletler kendi çıkarları doğrultusunda buna müsaade etmemişlerdir³⁶⁸. Nihayet Doğu sorunu üzerinde eskiden olduğu gibi statüko korunmuş ve Avrupa devletleri, içlerinden birinin bu statükoyu bozup sivrilmesine müsaade etmemişlerdir. Bu bağlamda Doğu Sorununun en önemli hedeflerinden biri olan Boğazları Avrupa himayesine almışlardır.

³⁶⁷ Ferit Hakan Baykal, "Günümüzde Deniz Ulaşımındaki Gelişmelerin Işığında Türk Boğazları'nın Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi ve Milletlerarası Hukukta Genel Olarak Kabul Görmüş Diğer Boğazlardan Geçiş Rejimleri ile Kıyaslanması", *Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Editör: Bayram Öztürk, Mikdat Kadioğlu, Hüseyin Öztürk, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 30.

³⁶⁸ Karal, *a.g.e.*, C. V, s. 209.

III. BÖLÜM

SÜVEYŞ KANAL PROJESİ

Mehmet Ali Paşa, 1846 yılından itibaren bunama işaretleri göstermeye başlamıştır. Mehmet Ali Paşa'nın oğullarından Tosun Paşa 1816'da bulaşıcı bir hastalıktan vefat etmişti. Bunun üzerine İbrahim Paşa, Mısır valiliğine tayin edilmiştir. Fakat o 3 ay sonra öldüğü için valilik Tosun Paşa'nın oğlu Abbas Paşa'ya geçmiştir. Mısır bundan sonra Abbas Paşa (1848-1854), Sait Paşa (1854-1863) ve İsmail Paşa(1863-1879) tarafından yönetilmiştir³⁶⁹. Aynı değerde olmayan bu üç vali devrinde Mısır'ı ve Osmanlı Devleti'ni iç politika bakımından olduğu kadar Avrupa büyük devletleriyle devam ettirilen münasebetler bakımından da ilgilendiren belli başlı üç mesele vardır. Bunlar, Mısır'a 1841 fermanı ile verilmiş olan imtiyazların genişletilmesi, Süveyş Kanalı'nın kazılması ve Mısır'ın yabancı devletlerden borç para alması. Abbas Paşa'nın valiliği sırasında bu üç meseleden yalnız birincisi meydana gelmiştir. Tosun Paşa'nın oğlu ve Mehmet Ali Paşa'nın torunu olan Abbas Paşa esas itibarıyla Babı Ali ile ilişkilerinde dürüst bir şekilde hareket etmek prensibini kabul etmiştir³⁷⁰.

Abbas Paşa'nın 1854 yılında iki kölesi tarafından öldürülmesi üzerine yerine Sait Paşa vali olmuştur. İyi bir terbiye görmüş olan Sait Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın dördüncü oğludur. Babası gibi Mısır'ın kalkınması hususunda büyük fikirleri vardır. Bu fikirler içinde Akdeniz ile Kızıldeniz'i bir kanal ile birleştirerek Mısır'ı ekonomik ve ticaret bakımından büyük bir yer haline getirmek ön planda yer almaktaydı. Nitekim Süveyş Kanalı meselesi Sait Paşa zamanında gündeme gelmiştir³⁷¹.

1.SÜVEYŞ KANAL PROJELERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1869 yılında 163 km uzunluğunda ve 75-125 m arasında değişen genişlikte açılan kanal adını, Kızıldeniz'in kuzey kıyısında Mısır'ın önemli bir liman şehri olan ve tarihte Kulzüm adıyla bilinen eski şehrin güneyindeki Süveyş'ten almıştır³⁷².

³⁶⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 405.

³⁷⁰ Karal, *a.g.e.*, C. VI, s. 89.

³⁷¹ Karal, *a.g.e.*, C. VI, s. 90.

³⁷² Mustafa L. Bilge, "Süveyş", *D. İ. A.*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 186.

Süveyş şehri, Kahire'nin 130 km güney doğusunda ve Süveyş Kanalı'nın güney girişindeki İbrahim limanının 3 km kuzeyinde bulunmaktadır³⁷³. Asya ile Afrika'yı birbirine bağlayan Süveyş Berzahı, Menzele gölünün güneyindeki Kantara ile Süveyş arasında 120, Süveyş ile Port Said arasında ise 140 km. genişliğindedir³⁷⁴.

Eski çağlarda Süveyş Berzahı Mısır ile Ön Asya arasında bir münakale köprüsü vazifesini gördüğü, Akdeniz ile Hint Okyanusu arasındaki deniz ticareti için bir aktarma yeri rolü oynadığı zamanlarda oldukça kalabalık bir yerleşme sahası olmuştur. Bu sebeple birçok ticaret şehirleri teessüs etmiş ve berzah civarı, yüksek bir kültür seviyesinin sağlayacağı imkânlarla ulaşmıştır. Bilâhare değişen ticaret yolları sebebiyle bu şehirlerde yavaş yavaş dağılmışlardır. Süveyş Kanalı açılmadan evvel Süveyş Berzahı, eski dünyanın ortasında Asya ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan, fakat Kızıldeniz'le Akdeniz'i, dolayısıyla Hint ve Atlas okyanuslarını birbirinden ayıran bir coğrafi hususiyeti haizdir. Böyle bir berzahın tarih boyunca kıymeti, hiç şüphesiz, bağladığı karalar ile ayırdığı denizlerin münakale bakımından ehemmiyetleriyle mütenasip bulunmakta idi. Denizciliğin kara nakliyatı ile rekabet edemeyecek kadar zayıf bulunduğu devirlerde Süveyş Berzahı, jeopolitik önemi yüksek, kıtalar arası bir irtibat köprüsüydü. Bu husustan dolayı Süveyş Berzahı birçok askerî, siyasî ve iktisadi hâdiselere sahne veya sebep olmuştur. Coğrafi mevkii icabı olarak bu berzah, istilâlara çok müsait zemin arz etmektedir. Nitekim bu berzaktan geçerek Mısır'a girmişler, Mısırlılar da bu geçitten Asya topraklarına yayılmışlar, VII. asırda Araplar kuzey Afrika'ya bu tarikle geçmişler, nihayet Türkler Kızıl deniz sahillerine ve Mısır'a yine bu kıtalar arası köprüden geçerek inmişlerdir³⁷⁵.

Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlama fikri İlk çağa kadar inmektedir. Mısır krallarından II. Dhutmes(Milattan evvel 1615-1613) zamanında ticaret ve denizcilik çok inkişaf etmiş ve Pun (güney Arabistan ve Somali) ile Mısır arasında ticaret mübadelesi ehemmiyet kazanmıştır. Mısırlılar, silâh ve ziynet eşyası yollarlar, buna karşılık kıymetli ağaçlar, kereste, kokulu nebatlar, altın, rastık, fildişi, sırtlan ve kaplan derileri, canlı maymun, tazı köpekleri ve esirler ithal ederlerdi. İşte bu geniş

³⁷³ J. Walker, "Süveyş", *İ. A.*, C. 11, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 255.

³⁷⁴ Danyal Bediz, "Süveyş Kanalı'nın Önemi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 3, Ankara, 1951, s. 329.

³⁷⁵ Bediz, *a.g.m.*, s. 330.

ticari faaliyet sebebiyle gemilerin Kızıldeniz'den Nil nehrine geçmeleri için bazı teşebbüsleri teşvik etmişlerdir. Milattan evvel 14. Yüzyılda II. Ramses, Nil nehrinin doğu kolu üzerinde bulunan Bubastis (bugünkü Benha civarı) şehriden Kızıldeniz'e doğru bir kanalın inşası için gereken hazırlıklara başlamışsa da bu teşebbüsü ancak kısmen tahakkuk etmiştir. Fakat Süveyş ile Nil nehri arasında kanal açılması hususunda ilk teşebbüsün 609 senesinde tahta çıkan Nehao tarafından yapıldığına dair bir görüş de vardır. Aslında Milattan evvel 7. Yüzyılda II. Nehao daha önce mevcut olan kanalın inşaatını ilerletmiş ve fakat seyrüsefere açamamıştır. İran kralı Dara da mevcut kanalı bilâhare ikmal ve ıslah etmiştir. Söz konusu kanalın uzunluğu gemi ile dört günlük bir mesafedir ve karşılıklı iki geminin geçebileceği kadar geniştir. Bundan sonra Milattan önce 3. Yüzyılda II. Batlamius, ihmal yüzünden tıkanmış olan kanalı yeniden temizletip açtırmışsa da kanal, çok geçmeden aynı akıbete uğramıştır³⁷⁶. Aynı kanal önce Roma imparatorları Trayan ve Hadrianus'un (117- 138) daha sonra Hz. Ömer'in (634-644) emriyle Amrb. As'ın valiliği döneminde yeniden onarılarak 8. Yüzyıla kadar kullanılmışsa da bilâhare tekrar çamur ve balçıklarla dolduğundan istifade edilmez bir hale gelmiştir³⁷⁷. Amr b. As, Mısır'ı fethettiği zaman Süveyş kanalını açıp Kızıldeniz ile Akdeniz'i birleştirmek istemiştir. Bu konuda Hz. Ömer'den izin istemiştir. Ancak Hz. Ömer, Akdeniz'den Rum gemilerinin Kızıldeniz'e geçip hacılara saldırmaları endişesiyle izin vermemiştir³⁷⁸.

Osmanlı Türklerinin satvet devrinde; Akdeniz'den maada Kızıldeniz'de de bir donanma bulundurulması zarureti hâsıl olmaktadır. Bu maksatla Kızıl Deniz'de gemi inşaat tezgâhlarında hazırlanan donanma, Mısır Donanması adını taşırdı. Sinan Paşa gibi kumandanlar, Piri Reis, Murad Reis gibi şanlı Türk denizcileri bu donanma ile birçok seferler icra etmişlerdir³⁷⁹. Süveyş daha çok o civarda bulunan su kuyuları sebebiyle hacıların deniz yolculuğuna başlamadan önce konakladıkları bir yerdir. Ancak zamanla ticari ve askeri bakımdan da önem kazanmıştır. Asya ve Afrika'dan gemilerle gelen mallar Süveyş limanına iniyor oradan kara yoluyla Akdeniz'deki Dimyat, Reşit ve İskenderiye limanlarına aktarılıyor, buradan Avrupa'ya veya

³⁷⁶ Bilge, *a.g.m.*, s. 186.

³⁷⁷ Bediz, *a.g.m.*, s. 330-331.

³⁷⁸ Mustafa Öztürk, Sevda Özkaya Özer, *Mısır Salnamesi 1871*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2005, s. 23.

³⁷⁹ Bediz, *a.g.m.*, s. 332.

Suriye'ye gönderiliyordu. Gerek ticari önemi dolayısıyla gerekse Portekizlilere ve korsanlara karşı bölgenin deniz güvenliğini sağlamak amacıyla Osmanlılar da Süveyş tersanesini genişletmiştir. Bölgedeki Cidde, İskenderiye, Reşit ve Dimyat gibi limanlara Mısır eyaletinin idari yapısı içinde sancak statüsü verilirken 1560'ta müstakil kaptanlık ihdas edilen Süveyş de sancak haline getirilmiştir. Osmanlılar, Memlukler döneminden beri mevcut olan Süveyş tersanelerinde inşa ettikleri gemilerle Kızıldeniz'e ve açık denizlere çıkma imkânı bulmuşlardır. Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa 1538'de Hindistan seferine çıkarken donanmasına ait gemileri Süveyş Tersanesi'nde inşa ettirmiştir. Ancak Osmanlılar, Süveyş'le Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na bir çıkış yolu bulmakla birlikte Süveyş 'te hazırlanan donanmanın -arada bir kanal bulunmadığı için Akdeniz donanmasından yardım alamaması ve deniz aşırı seferlere yeterli gelmemesi yüzünden istenilen başarıyı sağlayamamışlardır³⁸⁰. Akdeniz donanmasının icabında Kızıl denize geçmesi, bu tarikle o tarihlerde büyük önem kazanan Hint Okyanusu üzerinde müessir olabilmesi ve devletin Arabistan, Sudan ve Habeşistan'ı tam nüfuzu altına alabilmesi gayesiyle Süveyş Kanalı'nı açtırmak üzere faaliyete geçilmiştir. Burada dikkate şayan olan keyfiyet, Timsah gölü ile Nil nehrini bağlayan eski kanal yerine Port Said ile Süveyş arasında, yani bugünkü kanalın işgal ettiği saha üzerinde mühendisler plânlar yaptırılmıştır³⁸¹.

Akdeniz'den Kızıldeniz yoluyla Hint Okyanusu'na açılma amacıyla Süveyş'te bir kanal kazma projesi, Osmanlı'nın gündemine ilk olarak Hint Okyanusu'nda beliren Portekiz tehlikesi nedeniyle gelmiştir³⁸². Zira 15. Yüzyılın son senelerinde Portekizlilerin sarf ettikleri esaslı gayretler neticesinde Afrika'nın güneyinden Hindistan'a giden deniz yolunun bulunması Avrupa ile Hindistan arasındaki ticarete aracı rolü oynayan devletlerin ciddi endişe duymalarına sebep olmuştu. Zira Portekizliler gerek Hint Okyanusunda gerekse Kızıl denizde bahri hâkimiyet kurmak suretiyle bir taraftan Mısır gemilerini imha etmek ve hareket serbestilerine mani olmak diğer taraftan da Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetlerinin ticari faaliyetlerine mühim darbeler indirmek suretiyle Kızıl ve Akdeniz arasında cereyan eden Hint—Avrupa ticaretinin yolunu tedrici fakat devamlı bir surette Atlantik'e intikal

³⁸⁰ Bilge, *a.g.m.*, s. 186.

³⁸¹ Bediz, *a.g.m.*, s. 332.

³⁸² Emine Sonnur Özcan, "Asya'dan Afrika'ya Osmanlı'nın 16. Yüzyıl Kanal Projeleri", *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, 2013, s. 34.

ettirmeye muvaffak olmuşlardır. Bu sebepten Hindistan—Avrupa ticaret yolu üzerinde faaliyette bulunan aracılardan rolü azalmağa ve kervan yollarının ve bu yollar üzerindeki transit merkezlerinin önemi günden güne azalmağa başlamıştı. Osmanlı Devleti 16. Yüzyıl içinde husule gelen bu mühim vakayı gözden uzak tutmamış ve gerekli tedbirleri almış bulunuyordu³⁸³.

Osmanlı devlet kayıtlarına yansıyan bilgiler, Hint Okyanusu'nda devam eden Portekiz-Osmanlı mücadelesinde Akdeniz'deki donanmayı Kızıldeniz'e indirebilmek amacıyla Akdeniz'le Kızıldeniz arasında bir su kanalı açılması hazırlığı olduğuna işaret etmiştir. Bu amaçla Sultan II. Selim, 1568'de Mısır Valisi'ne bir ferman göndererek, ticaret ya da hac amacıyla Hint Okyanusu'nda seyreden tüccarların ve Müslümanların Portekizlilerin saldırılarına maruz kaldığını aktardıktan sonra, Süveyş'le Akdeniz arasında bir kanal açılmasının uygun olup olmadığını araştırıp rapor etmesini istemiştir. Olumlu bir rapor gelmesinin ardından kanal kazılması karara bağlanmış, ancak Saray içinde Sokullu'ya karşı yürütülen muhalefet ve Padişahın 1570'te Kıbrıs seferine ikna edilmesiyle uygulamaya konulamamıştır³⁸⁴. 1580 senesinde "Emir Mehmet b.Emir Hasan tarafından yazılıp bilâhare İbrahim Müteferrikaca basılmış bulunan Hadisi-Nev veyahut Tarih-i-Hind-i-Garbî isimli eserde Avrupalıların Hint Okyanusunda mühim ticaret yollarının geçitlerini ellerine geçirdiklerini ve bu sahada Osmanlı devletinin de harekete geçmesi ve Süveyş kanalının açılması tavsiye edilmiştir³⁸⁵.

Ardından uzun bir süre, I. Napolyon'un Mısır'ı işgali (1798) sırasında başlatmış olduğu kanal açma çalışmalarına kadar Akdeniz'le Kızıldeniz'i birbirine bağlama hususunda kayda değer bir faaliyette bulunulmamıştır³⁸⁶. Verdiği bir emirle mühendisler plânlar üzerinde meşgul olmuşlar fakat iki deniz arasında 9,9 metrelik bir seviye farkı mevcut olduğu mülâhazasıyla ve mevcut siyasi hâdiseler sebebiyle vazgeçilmiştir³⁸⁷. Ancak iki denizi birbirine bağlayan, kayık benzeri deniz

³⁸³ Bediz, *a.g.m.*, s. 332.

³⁸⁴ Özcan, *a.g.m.*, s. 34.

³⁸⁵ Bediz, *a.g.m.*, s. 332.

³⁸⁶ Bilge, *a.g.m.*, s. 186.

³⁸⁷ Bediz, *a.g.m.*, s. 333.

vasıtalarının geçebileceği küçük suyolları daima temiz ve ulaşımına uygun durumda tutulmuştur³⁸⁸.

1830 senesinde Büyük Britanya ile Hindistan arasında Afrika'nın güneyinden işleyen yelkenli gemiler, müsait olmayan havalarda bu seyahati ancak 7 ayda bitirebilmekteydiler. 1845 senesinde posta nakliyatı için ilk defa olarak kara yolundan istifade edilmiştir. Lâkin Bombay-Londra seferi için 30 güne ihtiyaç hâsıl olmuştur. Dolayısıyla Hindistan yolunun bu kadar uzun olması kara ve deniz münakalesinin inkişaf etmesine müessir olduğu gibi Süveyş Berzahı üzerinde bir kanalın açılması zaruretini de yeniden ortaya koymuştur³⁸⁹.

1.1.Ferdinand De Lesseps Raporu

Bu projede Ferdinand de Lesseps'in tercih edilmesi tesadüfî değildir. Diplomat bir ailenin çocuğu olan Ferdinand de Lesseps'in babası Mısır'da Fransa'nın başkonsolosu olarak görev yapmış ve görevi esnasında Mehmet Ali Paşa'nın vali olmasında yardımcı olmuştur. De Lesseps de yıllar sonra konsolos yardımcısı olarak Mısır'da görevlendirilmiştir³⁹⁰. 1831-1838 tarihleri arasında Fransa'nın İskenderiye sefirliğini yapan Ferdinand de Lesseps, 1835'teki müthiş veba salgınında Mısır halkına yaptığı yardımlarla büyük beğeni toplamıştır³⁹¹.

Mısır'da görevliken Akdeniz ve Kızıldeniz'in sularını birleştirme hayaline kapılan Ferdinand de Lesseps, 1852 yılında Arapçaya çevirdiği projesini dönemin Mısır Valisi Abbas Paşa'ya bildirmiş fakat valinin cevabı olumsuz olmuştur. Akdeniz ile Kızıldeniz arasında yabancı bir devletin denetiminde geçiş yolu oluşturulması fikrine sıcak bakmayan Osmanlı Devleti, Sultan Abdülmecid'in 13 Şubat 1840 tarihli fermanında da belirtildiği gibi Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne tâbi ve ona vergi vermekle yükümlü, imtiyazlı bir eyalet ilan edildiğini ve Mısır'ın, Mehmet

³⁸⁸ Bilge, *a.g.m.*, s. 186.

³⁸⁹ Bediz, *a.g.m.*, s. 331.

³⁹⁰ Tuba Çınar, *Süveyş Kanalı'nın Açılması ve Osmanlı Dış Politikasındaki Önemi (1869-1882)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Süleyman Özbek, Ankara, 2008, s. 72. Lesseps, Diplomat, işletmeci, reformcu olarak çok değerli çalışmalara imza atmışsa da, mühendislikle bir alakası yoktur. - Daniel Yergin, *Petrol*, Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 454.

³⁹¹ Edouard Driault, *Şark Meselesi Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, Çeviren: Nafiz, Yayına Hazırlayan: Emine Erdoğan, Berikan Yayınları, Ankara, 2005, s. 491.

Ali Paşa ve onun soyundan gelen valiler tarafından yönetileceği görüşünde ısrar etmiştir. Nitekim bu görüş doğrultusunda Ferdinand de Lesseps'e verilen cevapta da "Bu işte yetki Mısır valisine aittir" denilerek istenilen imtiyaza izin verilmemiş ve Ferdinand de Lesseps İstanbul'dan eli boş dönmüştür³⁹².

Bu olaydan yaklaşık iki yıl sonra Lesseps, gazetelerden sevindirici bir haber öğrenmiştir. Habere göre Abbas Paşa ölmüş ve yerine Sait Paşa Mısır valisi olmuştur³⁹³. Lesseps'in sevinmesi, Sait Paşa'nın İskenderiye'den öğrencilik dönemi arkadaşı olmasından dolayıdır³⁹⁴. Haberi okuyan Ferdinand de Lesseps, Said Paşa'ya bir tebrik mektubu yollamıştır. Valinin de bu mektuba cevabı gecikmemiştir. Daha da ümitlenen Ferdinand de Lesseps Mısır'a hareket etmiş ve İskenderiye'de Vali tarafından karşılanmıştır. Ferdinand de Lesseps'i dinleyen Said Paşa, Süveyş'te bir kanal açılması konusunda verdiği cevapta "anlattıklarından tatmin oldum ve planımı kabul ediyorum ayrıntıları yolculuk boyunca konuşuruz" demiştir³⁹⁵.

15 Kasım 1854 tarihli raporunda Lesseps'in dikkat çektiği konuların başında deniz seviyesinin durumu gelmektedir.1840 yılında Mısır'a ilk kez gelen İngiliz mühendis heyetinin Akdeniz havzası ve Kızıldeniz boğazının aynı su seviyelerine sahip olduğunu tespit etmiş olmaları Kanal inşası için umut vericidir. Bu durum Kanalin açılabilmesi için önemli şartlardan birini oluşturmuştur. Lesseps; raporunda Kanal'ın Mısır'da ve dolaylı olarak bütün doğu dünyasında yaratacağı değişimden bahsetmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun ise bu projeyi onaylayıp hayata geçirilmesine yardımcı olduğu halde, çöküşünü görmek isteyen diğer devletlere yapıcı varlığını kanıtlayarak Dünya medeniyet tarihine parlak bir sayfa daha ekleyeceğini belirtmişti. Kişisel notlarında İstanbul'un dolayısıyla İmparatorluğun yaşadığı tehditlerin çoğunun Akdeniz ve Karadeniz arasında bulunan bağlantı noktası olmasına bağlamakta ve Karadeniz ve Akdeniz yoluna hâkim olabilecek Avrupalı bir devletin bütün halkların korumakla yükümlü olduğu hassas dengeleri yok ederek diğerleri üzerinde de hâkimiyet iddia edeceğini düşündüğünü yazmıştır. Bu konumda en büyük görevin yine Osmanlı İmparatorluğuna düştüğünü belirterek Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte Mısır'ın Dünya ticareti için kavşak noktası haline

³⁹² Çınar, *a.g.t.*, s. 73-74.

³⁹³ Gültekin Yıldız, "Süveyş'te Satranç", *Popüler Tarih Dergisi*, Ekim 2000, S. 5, s. 49.

³⁹⁴ Bilge, *a.g.m.*, s. 186.

³⁹⁵ Yıldız, *a.g.m.*, s. 49.

geleceğinden, bu sebeple Batılı güçlerin asıl korkusunun Doğu medeniyetinde oluşacak bir gücün doğudaki konumlarını koruyabilmeleri için hayati öneme sahip, tarafsız bir Osmanlı devletinden mahrum kalmaları ile sonuçlanacak olması olduğunu ifade eder. Ayrıca yeni açılacak Kanal, Hac yolunda şu anki haliyle uzun ve tehlikeli bir yolculuk yapmak zorunda kalan Müslümanlar için de Mekke'ye güvenli bir geçiş sağlamada faydalı olacaktır. Kanal'ın açılması ile Kızıldeniz ve İran körfezi başta olmak üzere Afrika'nın doğusu, Hindistan, Siyam Krallığı, Çin, Japonya, Filipinler ve Avusturalya Avrupa kıtasına yaklaşık 15.000 kilometre daha yakınlaşacaktır. Bu sayede açılacak yeni pazarlar Avrupa kıtasının dış ticaret hacmini azami surette yükseltecektir. Lesseps'in yapmış olduğu hesaplamalara göre; Avrupalı ve Amerikalı tüccarların Ümit Burunu rotasını kullanarak doğu ile gerçekleştirmiş oldukları ticaret trafiği yıllık 6.000.000 ton civarında seyrederken, Kanal'ın kullanılıp Arabistan körfezi üzerinden gerçekleştirilecek ticaret, yıllık 150.000.000 franklık bir zararı da engelleyecektir. Ayrıca Kanal'ın açılmasının yıllık ticaret tonajı üzerinde büyük bir artışa sebep olacağı kesin olmakla birlikte; mevcut durumda yapılan 3.000.000 tonluk ticari trafik için tonaj başına alınacak 10 franklık Kanal geçiş ve sefer ücreti bile yıllık 30.000.000 franklık bir gelir elde edilmesini sağlayacaktır³⁹⁶.

Yine Kanal Osmanlı Devleti'ni ve hala Said Paşa'nın hükümdarı olan Osmanlı Sultanını güçlendirecektir. Çanakkale Boğazının Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını garanti ettiği gibi Mısır'ın bağımsızlığını garanti edecektir; bütün Avrupa güçleri aynen Akdeniz ile Karadeniz'i bağlayan Çanakkale Boğazına yönelik olduğu gibi Kanala erişmek için de can atacaklardır. Avrupa devletleri, bu hayati suyollarını tek bir gücün kontrol etmesine izin vermeyip yansız bir tarafın güvenliğini garanti edeceklerdir. Bu da Said Paşa'nın hiçbir zaman Avrupa işgalinden korkmasına gerek olmayacağı manasını taşımaktaydı. Kanal, Mısır'ın dünya siyasetinde hala potansiyel bir güç olma kapasitesine sahip olduğunu ve dünya medeniyet tarihine parlak bir sayfa daha eklemek kabiliyetinde olduğunu gösterecektir. Ayrıca teknik engellerin zor olsa da aşılamaz olmadığını, asıl engellerin politik ve ekonomik olduğunu

³⁹⁶ Melikşah Kaçar, *Süveyş Kanal Şirketi'nin Kuruluş Dönemi Faaliyetleri ve Buharlı Kazı Makineleri Teknolojisi (1854-1860)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s. 16-19.

belirten Ferdinand de Lesseps, bunların da aşılabileceği güvencesini verirken, Kanalin Said Paşa'yı diğer hükümdarlardan farklı kılacağını da belirtmiştir³⁹⁷.

1.2.Kanal Projesine Siyasi Yaklaşımlar

Süveyş Kanal Şirketi'nin kuruluşu aşamasında finansman ihtiyacının karşılanması, Osmanlı, Mısır ve çeşitli Avrupa devletlerinin de dâhil olduğu oldukça sıkıntılı bir sürece konu olmuştur. Kanalin finansmanını sağlamak üzere kurulacak şirket konusunda birçok farklı görüş olmakla birlikte, şirketin Avrupa devletleri arasında çıkardığı sorunlar, Mısır'ın politik konumu yüzünden ayrıca önem arz etmekteydi. Özellikle Osmanlı Devleti'nin 1854–1860 tarihleri arasında dış politikasını Süveyş meselesi temelinde oluşturduğunu görmekteyiz³⁹⁸.

30 Kasım 1854 tarihinde Lesseps, Mısır Valisi Sait Paşa tarafından Süveyş Kanalı'nı kazması için bir şirket kurması hususunda yetkili kılınmıştır. Aslında Mısır'ın hıdivliği konusunda 1841 Londra Anlaşması ile kazanmış olduğu özel statü gereğince imtiyaz sözleşmesinin sadece Mısır Valisi tarafından düzenlenebilir olduğu ve Osmanlı hükümetinin projenin aktif işleyişine müdahale edemeyeceği ve daha önemlisi Mısır topraklarında yapılacak bu denli büyük ve uluslararası iştirak gerektiren bir çalışmanın sadece Mısır hükümetini ilgilendireceği fikri Mısır'daki hâkim görüştür. Ancak tekrar hatırlatılmalıdır ki; Osmanlı Devleti'ne göre Ferdinand Lesseps ve Mısır Valisi arasında yapılmış olan bu sözleşme uluslararası bir bağlayıcılığa sahip olmayıp, padişah fermanı ile desteklenmediği sürece Kanal hakkında yapılacak bütün keşif, kazı ve satın alma işlemlerini hukuksuz kılmaktadır. Londra Antlaşması'nın ana metnine bakıldığında Mısır Hükümeti'nin iddiasının aksine halen Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti konumunda bulunan Mısır içinde, uluslararası bir şirket kurulması durumunda İstanbul Hükümeti'nce belirlenmemiş şartları içeren bir protokolün imzalanması ve bu sayede kurulacak bir işletmenin kâr amaçlı olarak yabancı bir tüzel kişiliğe devredilmesi durumu uluslararası hukuka aykırıdır. Yapılabilecek herhangi bir anlaşma metninde padişah iradesinin de mutlaka bulunacak olması hem şekil şartı bakımından hem de Osmanlı devletinin kendi toprağı üzerindeki yetkinliğinin devamı açısından gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte açılacak Kanal için alınması gereken izinler

³⁹⁷ Çınar, *a.g.t.*, s. 75.

³⁹⁸ Kaçar, *a.g.t.*, s. 23-24.

ve takip edilecek prosedür hakkında Lesseps'in bilgi sahibi olmamasına rağmen Mısır valisi Mehmet Sait Paşa tarafından ikna edildiği ve valinin garantörlüğü altında projeye hemen başlanması konusunda fikir beyan ettiği de görülmekteydi³⁹⁹. Osmanlı Devleti, Sait Paşa'nın Lesseps'e Süveyş Kanalını kazması için bir şirket kurması için ruhsat verdiğine dair gazete ilanlarını görünce durumdan rahatsız olmuş ve derhal Mısır valiliğine bir ihtarda bulunmuştur⁴⁰⁰.

Lesseps bu imtiyazdan faydalanabilmek için her şeyden önce imtiyazını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek ve kanal fikrinin Büyük Britanya'da uyandıracığı tepkiyi ortadan kaldırmak zorundaydı. Osmanlı Devleti bu sıralarda Rusya ile savaş halinde bulunmaktaydı. Büyük Britanya da her vasıta ile onu desteklemekteydi. Bu itibarla Büyük Britanya'nın kabul etmeye yanaşmayacağı bir kanal için verilmiş imtiyazları onaylamak bahis konusu olamazdı⁴⁰¹. Nitekim Fransa bu projeyi şiddetle desteklemiştir. O kadar ki Kanalın inşaatını iş edinen İmparator Üçüncü Napolyon, Mehmet Sait Paşa'ya Lejyon don ör nişanının büyük kordonunu vermiştir⁴⁰².

Bu proje, Fransa'nın desteklemesine karşın derhal Büyük Britanya'nın muhalefet etmesiyle karşılaşmıştır. Büyük Britanya, Hindistan yolunun Fransa'nın eline geçme ihtimali karşısında korkmuş ve endişelenmiştir⁴⁰³. Aslında kendi menfaatleri doğrultusunda Büyük Britanya ve Fransa devletlerinin kanal ile ilgili farklı görüşlerinin bulunması da meseleyi uluslararası bir boyuta taşımaktadır. Bu süreçte meseleyi Fransa lehine döndüren olay Kırım Savaşı olmuştur. Çünkü savaşı kazanan esasen Fransız ordusu olacak ve Fransa bu avantajını Osmanlı ve Mısır nezdinde kullanacaktır. Bu gelişmeye neden olan Kırım Savaşı şu şekilde cereyan etmiştir: Rusya, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kurmak için bu defa da, "Ortodoksların koruma hakkını" kullanarak Osmanlı Devleti'nden halkının çoğu Ortodoks olan Eflak ve Buğdan'da bazı reformlar yapmasını, eğer buradaki şartlar düzeltilmezse, bu eyaletleri işgal edeceğini bildirmiştir⁴⁰⁴. Bu durum karşısında Britanya'nın İstanbul Büyükelçisi Lord Stratford Canning, önemli bir adım atarak

³⁹⁹ Kaçar, *a.g.t.*, s. 25-26.

⁴⁰⁰ BOA, *Babı Âli Defterleri Sadaret Amedî Kalemi Defterleri (A.AMD)*, Dosya No: 91, Gömlek No: 43, Belge No: 1.

⁴⁰¹ Karal, *a.g.e.*, C. VI, s. 91.

⁴⁰² Osman Selim Kocahanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, Temel Yayınları, İstanbul, 1999, s. 37.

⁴⁰³ Driault, *a.g.e.*, s. 491.

⁴⁰⁴ Şahin, *a.g.m.*, s. 307.

Fransa, Avusturya ve Prusya büyükelçilerini Britanya Büyükelçiliğine çağırarak durumu kendilerine açıklamıştır. Böylece Doğu Sorununu Avrupa kontrolü altına yani sağlam ve emin bir plana aktarmıştır. Tek taraflı, menfaatlere dayanan müdahalelerden uzak kılınmıştır. Dört temsilci de Rusya'nın tavrı konusunda ağız birliği etmiş ve Osmanlı Devleti'ni desteklediklerini ortaya koymuşlardır. Hatta Canning bu konudaki izlenimlerini şöyle açıklamıştır: “Ruslar her şeye el koymak istediler, onları önlemek gerekti. Bu yenilgilerinin sonuçları ciddi olabilir ama ne olursa olsun Türkleri desteklemek şarttı, bunda da başarı kazandım. Bu davada başka türlü hareket edilemezdi. Fransızlar sağlam bir karara vardılar. Rusya istilaya kalkışırca, Fransa yardıma koşacak gibi görünüyor⁴⁰⁵”. Yine bu dönemde Fransa İmparatoru Louis Napolyon ve Fransız politikasına dair Canning'in izlenimleri ilginçtir. Zira Doğu Sorunundaki bakış açılarını menfaatler açısından ortaya koymaktadır. Bu konuda şunları anlatmaktadır: “Her iki hükümetin Doğu’da birlikte hareket etmesini önleyecek hiçbir sebep bulunmaması ve iki tarafın da Osmanlı Devleti’ni ayakta tutmaya karar vermiş olması karşısında duyduğu memnunluğu belirterek söze başladı. Mısır’dan iki memleket arasında bir anlaşmazlık konusuymuş gibisine söz açtı. Demiryolunu Hindistan’a irtibatı muhafaza etmek amacıyla istediğimizi anladığını ve o memlekette Fransa’nın değil Britanya’nın geniş topraklara sahip olduğunu unutanlara bu ciheti hatırlattığını söyledi. Ve Akdeniz’in bir Fransız gölü değil sadece bir Avrupa gölü haline gelmesi dışında hiçbir emelleri olmadığını belirtti. İmparator hiç değilse şimdilik, bizle iyi geçinmek istediği için İstanbul’da Britanya ile işbirliği etmeye razı. Onun bütün düşüncesi kendi durumunu sağlamlaştırmak olduğuna göre bu uğurda yapmayacağı şey yoktur. Bu bakımdan Doğu’daki işbirliği vaadinin ihtiyatla karşılanması gerekir. Ayrıca iyi niyetine öyle uzun boylu güvenmek saçma olur⁴⁰⁶”.

Rusya, 1853 Yaz mevsiminde halkının çoğu Ortodokslardan oluşan Eflak-Buğdan’ı Osmanlı eyaletini işgal etmiştir. Rusya’nın bu iki eyaleti işgali bir harp nedenidir⁴⁰⁷. Rusya’nın işgal hareketi karşısında Canning, Britanya’nın politikasını şöyle tarif etmiştir: “Ruslar, Osmanlı topraklarına girdiler. Onları anlaşmazlık

⁴⁰⁵ Poole, *a.g.e.*, s. 122-124.

⁴⁰⁶ Poole, *a.g.e.*, s. 115-116.

⁴⁰⁷ Şahin, *a.g.m.*, s. 308. Rusya’nın Eflak-Buğdan’ı işgalini Canning şöyle değerlendirmiştir: “Nikola sırf Britanya’yı kıskandığı için harbe girmişti. Britanya’nın Türkiye’deki üstünlüğünü çekememiş, İngilizlerin ayağını kaydırmak için ne yaptıysa boşa gitmişti. Eyaletlere saldırmasına herşeyden önce bu çekememezlik duygusu yol açmıştı”. Poole, *a.g.e.*, s. 150.

konusu meselede dize gelmeden dışarı atmamız gerek. Harpsiz ya da büyük çapta harbe girmeye zorlanmaksızın bunu başarabiliriz. Müzakere yolu bir daha denenir fakat olmazsa harp⁴⁰⁸”. “En çok tehlikeye açık bölüm Karadeniz kıyılarıdır. Bunun için Müttefiklerin hiç değilse bir filoyu devriye gezmek üzere Karadeniz’e göndermeleri gerekmektedir⁴⁰⁹”. Nitekim Eflak-Buğdan’ı tahliye etme isteği Rusya tarafından reddedilince, Osmanlı Devleti 14 Ekim 1853’te resmen Rusya’ya savaş ilân etmiştir. Osmanlı Devleti artık Balkanlar’da ve Doğu Anadolu’da Ruslarla savaş durumuna girmiştir. Osmanlı donanması da, bir Rus saldırısına karşı Boğazları korumak amacıyla Karadeniz’e açılmış ve kışı geçirmek üzere Sinop limanına demirlemiştir. Fakat burada güçlü bir Rus filosu tarafından aniden saldırıya uğramış ve imha edilmiştir⁴¹⁰.

Bu gelişme üzerine Marmara Denizi’ne giren İngiliz ve Fransız donanmaları, Ocak 1854’te Karadeniz’e açıldıkları gibi, 12 Mart 1854’te Osmanlı Hükümeti’yle bir askeri ittifak antlaşması imzalayarak Osmanlı Devleti’nin yanında savaşa katılmışlardır. 1841 yılından bu yana milletlerarası anlaşmalara taraf olan Osmanlı Devleti, bir Avrupa ittifakı sağlayarak savaştan galip çıkmıştır. Osmanlı Devleti, iki büyük Avrupa devleti olan Fransa ve Büyük Britanya’nın müttefiki olarak Kırım Savaşı’na girerken, Doğu Sorununa son vermeyi ve Rusya’nın tasallutundan kurtulmayı düşünmüştür. Fakat bu savaşta, Rusya devleti, gelecekte saldırısından emniyet hâsıl olacak derecede zayıflatılmadığı gibi, Doğu Sorunu da son bulmamıştır⁴¹¹. Bu konuda da Canning şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Gelecek Rusya’ya karşı gerekli tedbirlerin alınması gerektiği görüşündeyim. Bunun için de Avrupa’daki ve Asya’daki imparatorlukların arasına tarafsız veya bağımsız devlet veya eyaletlerin kurulmasından başka çare yoktur⁴¹²”.

Tekrar konuya dönecek olursak şirketin kuruluş döneminde yaşanan problemleri projenin, tamamlanmış haliyle Büyük Britanya’nın Doğu Hindistan Ticaret yolu üzerindeki egemenliğini tehdit etmesi oluşturmaktaydı. Bu sebeple Büyük Britanya’nın şirket hakkında hem açıkça hem de Osmanlı devleti aracılığıyla

⁴⁰⁸ Poole, *a.g.e.*, s. 126.

⁴⁰⁹ Poole, *a.g.e.*, s. 141.

⁴¹⁰ Şahin, *a.g.m.*, s. 307-308.

⁴¹¹ Şahin, *a.g.m.*, s. 308-309.

⁴¹² Poole, *a.g.e.*, s. 166.

muhafız konumunu kanal inşası süresince sürdürdüğünü görmekteyiz. Buna karşın Fransa'nın da kanal açılışını hızlandırmak ve şirketin karşılaştığı yasal sorunları halledebilmek için hem uluslararası hem de İstanbul ile birçok temasta bulunması da bu döneme denk gelmektedir⁴¹³.

Ferdinand Lesseps'in Kanal projesi için aldığı izin sadece Mısır Valisi Mehmet Sait tarafından verilmiş olması İngiliz parlamentosunda Mısır'ın özerk konumu hakkında tartışmalara sebep olmuştur⁴¹⁴. Hatta Büyük Britanya, Mısır Valisini korkutmak ve verdiği imtiyazı geri aldirtmak amacıyla İskenderiye'ye bir harp filosu göndermiştir⁴¹⁵. Bu arada Süveyş cetvelinde açılacak bir kanaldan ziyade, biri Akdeniz biri de Kızıldeniz yakasında olmak üzere iki adet haliç açılması ve aradaki bağlantının demiryolu ile sağlanması şeklindeki proje İngiliz şirketi tarafından resmi olarak Osmanlı makamlarına bildirilmiştir. Bu alternatif projenin fizibilite çalışması kanal şirketinin kurulduğu dönemde devam etmekteydi. Ferdinand Lesseps ve Büyük Britanya hükümeti arasında daha sonra yaşanacak problemlerin temelini bu iki projenin çakışması oluşturmaktadır. Ayrıca doğu Hindistan yolunun kanal sayesinde daha rahat ulaşılabilir olması da Büyük Britanya için problem teşkil etmekteydi. Bu sebeplerden dolayı proje Lordlar Kamarası'nda ağır bir muhalefetle karşılanmıştır⁴¹⁶.

Kanalın açılma fikrinin yeniden meydana çıkması, Büyük Britanya'da olumsuz anlamda tepki ile karşılanmıştır. Zira dünya deniz ticaretinde söz sahibi olan Büyük Britanya'yı konu çok yakından ilgilendirmekteydi. Bu biraz da itibar meselesi halini almaktaydı. Büyük Britanya'nın elinde bulunan gemilerin niteliği ve bunların sağlayacağı ticari imkânlar, Fransız damgasını taşıyacak kanalın açılması ile tehlikeye düşebilirdi. Fransız başarısı ile açılmış bir kanalın Fransız kontrolü ile kullanılması ve Büyük Britanya için rekabette olduğu Fransa açısından bir kazanımdı⁴¹⁷. Üstelik Doğu sorunu çerçevesinde Britanya'nın Mısır politikası, Mısır'da yabancı bir devletin ve bilhassa Fransa'nın nüfuz sahibi olmasına engel

⁴¹³ Kaçar, *a.g.t.*, s. 23-24.

⁴¹⁴ Kaçar, *a.g.t.*, s. 26-27.

⁴¹⁵ Çınar, *a.g.t.*, s. 77-78.

⁴¹⁶ Kaçar, *a.g.t.*, s. 27-28.

⁴¹⁷ A. Haluk Dursun, *Akabe Meselesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışmanı: Prof. Dr. Cevdet Küçük, İstanbul, 1994, s. 14.

olmaktı⁴¹⁸. Dolayısıyla Fransa'nın Süveyş Kanalı projesi ile Büyük Britanya'nın sömürgeleriyle olan bağlantı yolunu ele geçirmesi Büyük Britanya'yı telaşlandırmıştır. Ayrıca aralarında bir savaş çıkması halinde, Fransa tarafından Süveyş Kanalı'nın kapatılabilecek olması da İngiliz hükümetini endişelendirmiştir⁴¹⁹. Yine İngiliz hükümeti, bu tip bir kanalın ikinci bir boğaz olacağı ve her türden uluslararası sorunlara yol açabileceği, Mısır'ın Fransa tarafından sömürgeleştirilmesine neden olabileceği gibi düşüncelerle projeye şiddetle karşı çıkmıştır. İngilizlerin kanala karşı düşmanca bir tutum takınmaları ise Fransız milliyetçiliğinin kanala destek olmasını sağlamıştır⁴²⁰. Britanya'nın tavrına karşın Avusturya ve İtalya, kanalın açılmasıyla Akdeniz'deki limanların yeni bir kalkınma devresine gireceklerini düşündükleri için kanal tasarısı hakkındaki sempatilerini her fırsatta dile getirmişlerdir⁴²¹. Büyük Britanya bu sebeplerle Süveyş Kanalı'nın Fransa tarafından açılmasına şiddetle karşı çıkmış ve başarısız olması bakımından girişimlerde bulunmuştur.

2.SÜVEYŞ KANAL ŞİRKETİNİN KURULMASI VE KANALIN AÇILMASI

Lesseps'in projesinden çok etkilenen Mehmet Sait Paşa, nihayet 30 Kasım 1854 tarihinde kanal açma imtiyazını vermiştir. İmtiyaz sözleşmesine göre Kanalı inşa etmek üzere Ferdinand de Lesseps başkanlığında uluslararası bir şirket olan "The Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez'in (Süveyş Deniz Kanalı Umumi Kumpanyası) kurulması izni verilmiş ve sermaye çekilmesini kolaylaştırmak amacıyla şirkete birçok ayrıcalık tanınmıştır. Örneğin şirketin müdürü daima Mısır Hükümeti tarafından hissedarlar arasından seçilerek tayin olacaktır. İmtiyaz süresi Kanalı açılmasından itibaren 99 yıl olacak ve bu süre bitiminde Kanalı kontrolü Mısırlılara geçecektir. Kanalı inşaatı için gereken tüm araziler şirkete bedava tahsis edilecek ve kârın % 15'i Mısır idaresine, % 75'i hissedarlara ve % 10'u şirketin kurucularına dağıtılacaktır. Kanalı kullanan tüm uluslara aynı ücret tarifesi uygulanacak ve hiçbir millet bu sahada bir avantaja sahip olmayacaktır. Nil Nehri

⁴¹⁸ Karal, *a.g.e.*, C. VI, s. 91.

⁴¹⁹ Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Büyük Britanya'nın Doğu (Şark) Politikası (1882-1914)", *Akademik Bakış*, S. 14, Kırgızistan, Nisan 2008, s. 5.

⁴²⁰ Anderson, *a.g.e.*, s. 190-191.

⁴²¹ Karal, *a.g.e.*, C. VI, s. 93.

Kanala bağlayacak ve şirket tarafından yapılacak her tatlı su kanalı ve etrafındaki sulanabilir arazi imtiyaz süresince vergisiz olarak şirkete bırakılacaktır. Çok miktarda gemi seferine elverişli bir geçit inşa edilecek, biri Akdeniz’de diğeri Kızıldeniz’de iki münasip mahal istimlâk ve tesis edilecek bir veya iki limanın tesisleri yapılacaktır. Bununla birlikte Sözleşme, Osmanlı Sultanı tarafından onaylamadan önce geçerli olamayacaktır. Dolayısıyla sözleşme, hukuki açıdan bakıldığında Sultanın izni alınıncaya kadar geçersizdir. Bu imtiyaza rağmen inşaat başlayamamıştır⁴²².

Büyük Britanya’nın endişelerini ve bu yüzden projeye engel olabileceğini düşünen Lesseps, harekete geçmiş ve ilk önce Büyük Britanya hükümetini değil fakat İngiliz kamuoyunu projesine ortak yapmak istemiştir. Büyük Britanya’da serbest mübadelecilerin patronu Richard Cobden’e, ticaret odalarına, Hindistan Ticaret Kumpanyasına ve daha sonra Büyük Britanya Parlamentosuna mektuplar yazmıştır⁴²³. Lesseps, Aralık 1854’te Kahire’den Avrupa’ya geçmiştir. Finansman arayışı için birçok ülke parlamentosuna gönderdiği mektupların yanı sıra Avrupa çapında önemli gazetelerin hepsine Ferdinand Lesseps’in başkanlığında Süveyş Kanal Şirketinin “Compagnie Universelle du canal maritime de Suez⁴²⁴” adı altında kurulduğunu belirten ve hisse senetlerinin Londra ve Paris borsasında satışa çıkacağını müjdeleyen bir dizi ilan yayımlattırıştır. Söz konusu mektupların içeriğinde Lesseps’in projelendirme çalışmasının yanı sıra tahmini bütçeler, işgücü giderleri, kanalın açılmasının faydalarından bahseden uzman görüşleri, kanal açıldıktan sonra hissedarlar lehine getireceği kar payı dağılımları ve projenin haritaları bulunmaktaydı. Şirketin finansman arayışının yanında Lesseps’in Avrupa’daki çeşitli elçilik görevleri 11 sırasında tanışmış olduğu dönemin ünlü yazar, haritacı, subay ve coğrafyacıları tarafından Süveyş kanalının önemine dair yazılmış makaleleri Avrupa’nın önemli gazetelerinde yayınlattırmaya başlaması da bu döneme denk gelmektedir. Bu makalelerin ana amacı, yapılacak kanal projesinin sadece Mısır - Fransa ortaklığında kurulacak kâr amaçlı bir teşebbüsten ziyade bütün Avrupa ticaretini ve kültürünü etkileyecek tarihi bir girişim olarak görülmesini

⁴²² Çınar, *a.g.t.*, s. 77-78.

⁴²³ Karal, *a.g.e.*, C. VI, s. 91-92.

⁴²⁴ Çınar, *a.g.t.*, s. 88.

sağlamaktır⁴²⁵. Bir süre sonra bizzat Büyük Britanya'ya giderek 45 gün içinde 48 miting yapmıştır. Bu mitinglerde, Kanalin dünya ticareti açısından sağlayacağı büyük kârlardan bahsetmiştir. İstanbul'a gelerek Sultan Abdülmecit ve Osmanlı Devlet adamlarıyla da müzakerelerde bulunmuş fakat bir netice alamamıştır⁴²⁶.

Ferdinand de Lesseps, Avrupa kamuoyunun desteğini sağlayabilmek için bu sefer farklı bir yol izlemiştir. Kanal Projesinin bir hayal ürünü olmadığını ispat etmek amacıyla Kanalin fizibilite raporunu hazırlamak ve uluslararası kamuoyunun desteğini kazanmak için üyeleri hükümetler tarafından atanan bilim adamlarından oluşan bir komisyon kurmuştur. Bu komisyonun çalışmalarını Mısır valisi finanse etmiştir. Komisyon 1856 yılı başında çalışmalarını tamamlayarak projenin gerçekleştirilebilir olduğuna karar vermiştir. Komisyonun raporu yılsonunda yayınlanmıştır. Bu arada şirketin kurulması için Sait Paşa tarafından Ferdinand de Lesseps'e 5 Ocak 1856 tarihinde ikinci bir imtiyaz verilmiştir. 1856 yılında verilen bu imtiyaz hükümlerine göre Süveyş Kanalı tarafsız bir bölge olacak. Kanal kıyılarına asker çıkarılmayacak. Kanalda tahkimat yapılmayacak. Kanal, hiçbir devlete ekonomik üstünlük sağlamayacak. Kanal, bütün milletlerin barış ve savaş zamanlarında ticaret gemilerine açık bulundurulacak. Kanaldan geçiş hususunda hiçbir millete imtiyazlı muamele yapılmayacak⁴²⁷.

Ferdinand de Lesseps'in, Sait Paşa'dan aldığı bu imtiyazı hayata geçirebilmesi için imtiyazın Osmanlı Devleti tarafından tasdik edilmesi gerekmekteydi. Esasen Osmanlı Devleti, Kanalin gerçekten inşa edilip edilmemesi endişesini taşımamış, sadece siyasi sonuçlarıyla ilgilenmiştir. Zira Osmanlı Devleti, zayıflayan devletin güçlenmesi için faydalı olacaksa Kanalin inşasını destekleyecek, etkilerini zayıflatacak olursa da bu inşaata karşı çıkacaktır. Bu iki tutum da tam tatmin edici değildir. Kanal, Doğu Akdeniz'de ticareti canlandırabilir ve böylece Osmanlı Devleti'ni güçlendirebilirdi. Fakat aynı zamanda Mısır'ı geliştirerek Said Paşa'yı tehlikeli bir rakibe dönüştürebilirdi. Ayrıca kanalı engellemek İngilizleri yatıştırabilecek ve böylece İngilizler Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü savunmaya daha meyilli olacaktı. Fakat karşı çıkılması halinde, güvenilen ve dostluğuna çok

⁴²⁵ Kaçar, *a.g.t.*, s. 26-27.- .

⁴²⁶ Çınar, *a.g.t.*, s. 84-85.

⁴²⁷ Çınar, *a.g.t.*, s. 87, 78-79.

ihtiyaç duyulan Fransızları uzaklaştırılabilecekti. Sultan ve nazırları için kesin belirli olan tek şey; Rusya'nın, İngilizler ve Fransızlar önlemediği takdirde Osmanlı Devleti'ni yok edecek bir düşman olmasıydı⁴²⁸.

Büyük Britanya yine de kanal teşebbüsüne olan muhalefetini korumuştur. Ancak Lesseps, ümitsizliğe kapılmamış, bir taraftan Büyük Britanya hükümetini ve kamuoyunu davasına kazanmak için çalışmalarına devam ederken diğer taraftan da Süveyş Şirketini kurmaya girişmiştir. Şirketi kurmak için dünya sermayedarlarına müracaat etmiştir. Bu doğrultuda şirket sermayesi her biri 500'er Franklık 400.000 adet hisse senedi tedavüle çıkarılmıştır. Bu miktardan Fransa 207.000 adet, Osmanlı Devleti 96.000 adet, İspanya 4.000 adet ve Hollanda 2600 adet hisse senedi istemiştir. Avusturya, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri hisse senedine talip olmamışlardır. Büyük Britanya için ise 85.506 adet hisse senedi ayrılmıştır⁴²⁹. Ardından 18 Kasım 1858 tarihinde Süveyş Kanal Şirketi'nin hisseleri tedavüle çıkarılmıştır⁴³⁰. Büyük Britanya kendisine ayrılan senetleri almayı kabul etmeyince bu senetleri Mısır valisi Sait Paşa satın almıştır⁴³¹.

Şirketin kurulmasına rağmen Büyük Britanya ve Osmanlı Devleti kanal projesine direnmekte devam ettiler. Lesseps, Osmanlı Devleti'nin mukavemetini kırmak için kanalın Osmanlı Devleti'ne sağlayacağı faydaları ortaya koyan bir dilekçe yazmıştır. Dilekçesinde faydaları şöyle anlatmıştır: “Halifelerin halefleri olan padişahların otoritesi, siyasi olduğu kadar dinidir. Padişah İslam dininin en yüksek başkanı ve koruyucusudur. Aynı zamanda imparatorluğu teşkil eden toprakların da hükümdarıdır. Müslümanların kutsal şehirlere verdikleri önem kimsenin meçhulü değildir. Müslümanlar nazarında bu şehirlere sahip olmak padişahın dini ve manevi otoritesinin başlıca şartıdır. Fakat bugün Türkiye ile Arabistan arasında gidiş gelişin

⁴²⁸ Çınar, *a.g.t.*, s. 81-82.

⁴²⁹ Karal, *a.g.e.*, C. VI, s. 92. - Driault, *a.g.e.*, s. 492.

⁴³⁰ Öztürk, *a.g.e.*, s. 24.

⁴³¹ Driault, *a.g.e.*, s. 492. Projeyi hayata geçirecek anonim şirketin kuruluş yeri İskenderiye ve idare merkezi Paris olmak üzere resmen kurulduğu ilan edilmesine rağmen şirket esasen Fransız ve Mısırlı ortaklardan oluştuğundan adıma geçtiği gibi bir “Uluslararası şirket” olmamıştır. Şirket sermayesinin % 53'ü Fransızlar ve % 44'ü Mısır idaresi tarafından satın alınırken tüm diğer devletlere satılan hisse oranı sadece % 3 olmuştur. Büyük Britanya kendisine ayrılan payı almadığı için bu hisseler Mısır Valisi Sait Paşa tarafından satın alınmıştır. Lesseps, beşer yüz franklık 400.000 hisseli iki yüz milyon frank sermayeli bir şirket oluşturmayı planlamıştır. Şirketin 207 bin hissesi Fransızlara, 96 bin hissesi Osmanlılara ait olacaktır. İngilizlerin almadıkları 85 bin hisse Mısır valisinin hesabına geçmiştir.-Kocahanoğlu, *a.g.e.*, s. 37.

güçlükleri ve yavaşlığı bilinmektedir. Adı geçen yerler üzerinde gerekli bir hâkimiyet için gönderilecek kuvvetlerin helak edici sahalara aşması ve çöller geçmesi lazımdır. Süveyş Kanalı'nın açılması bütün bu engelleri ortadan kaldıracaktır. İstanbul ile Arabistan sahilleri arasında gidiş geliş birkaç günde mümkün olacaktır. Avrupa'nın büyük limanlarını Süveyş Kanalı ile Hindistan ve Çin'e en çok yakınlaştıracak olan İstanbul limanıdır. İstanbul bugün o yerlerden en çok uzakta bulunanıdır. Bombay'a olan mesafesi 6000 fersahtır. Kanal açıldıktan sonra bu mesafe 1800 fersaha inecektir. İstanbul bu suretle Şark denizleri ile Karadeniz arasında yapılacak olan ticaretin bir kısmının antreposu haline gelecektir⁴³².”

Lesseps'in Osmanlı Devleti'ni ikna etmek için yazdığı dilekçeye karşılık Osmanlı Devleti hemen tatmin olmamıştır. Çünkü Mısır Valisi Sait Paşa'nın Lesseps'e vermiş olduğu imtiyazda Osmanlı hükümet adamlarının beğenmedikleri noktalar vardı. Bu noktalar şunlardır: Osmanlı hükümeti, Fransa ile Büyük Britanya gibi dost olan iki büyük denizci devlet aralarında anlaşmadıkça kanal hakkında Mısır paşasının vermiş olduğu imtiyazı onaylayamaz. Büyük Britanya ve Fransa anlaşığı takdirde dahi imtiyaz sözleşmesinde Karadeniz ve Akdeniz boğazlarının kapalılığını sağlayan hükümler konmadıkça kanalın açılmasına razı olamaz. Osmanlı Devleti'nde angarya usulü, kanunlarla yasak edilmiş olduğundan kanalın kazılması için imtiyaz sözleşmesinde bir alay angarya usulü kabul edilemez. Tatlı su kanallarıyla bunların etrafında var olan devlete ait arazinin Süveyş şirketine bırakılmasını tanıyamaz. Çünkü bu ciheti tanıdığı takdirde Mısır'da en önemli sayılan yerlerin üyeleri belli olmayan bir şirkete ait olduğunu kabul etmiş olacaktır. Bu ise Mısır'da devlet içinde devlet yaratmak gibi bir durum meydana getirecektir. Osmanlı Devleti'nin beğenmediği bu noktalar üzerinde Sait Paşa'nın dikkati çekilmiştir. Ayrıca kanal işlerini durdurmak için bir komiser görevlendirilerek Mısır'a gönderilmiştir. Bu durumda Mısır Valisi itaat ederek karşı çıkmamış, Lesseps de bir daha başlamış olduğu işi yarım bırakarak İmparator III. Napolyon'a giderek durumu açıklamıştır. Bundan sonra da III. Napolyon ile Büyük Britanya'nın İstanbul'daki elçileri arasında kanal meselesi yüzünden çetin politik ve diplomatik bir düello başlamıştır⁴³³.

⁴³² Karal, *a.g.e.*, C. VI, s. 92-93.

⁴³³ Karal, *a.g.e.*, C. VI, s. 94.

Fransa Osmanlı Devleti'nden resmi izni koparmaya çalışırken Büyük Britanya de Osmanlı'nın bu izni vermemesi için çaba harcamaya başlamıştır. Fransa'da bütün tanınmış devlet adamları Lesseps'in kanal teşebbüsünü desteklemekteydi. Daha da ilginç kanalin açılması ile Akdeniz'deki limanlarının da önem kazanacağına inanan İtalya ve Avusturya da kanal projesini desteklemekteydiler⁴³⁴. Dolayısıyla Abdülmecit devri sonuna kadar Kanal meselesi ihtilafli vaziyetini muhafaza etmiştir⁴³⁵. Ferdinand de Lesseps'in Kanal projesine kamuoyu desteği bulma çabasının sonunda 1858 yılında İngiliz ve Fransız Hükümetleri Osmanlı Devleti üzerinde projeye ilgili baskı yapmama hususunda mutabakata varmışlardır. Bu mutabakattan herkes kazançlı görünmekteydi. Büyük Britanya projeyi gerçekleştirilemez görmekte, Fransa gerçekleşirse kazançlı çıkacağını aksi halde kaybedeceği bir şey olmadığını düşünmekteydi. Böylece Ferdinand de Lesseps de projesini uygulamaya koyma fırsatı bulmuş olmaktadır⁴³⁶. İhtilafli vaziyet durumunu korumasına rağmen Lesseps, Babı Ali'nin müsaadesi alınmasına lüzum görmeden ilk kazma vurma emrini vermiş ve bu suretle 25 Nisan 1859 tarihinde Süveyş Kanalı inşaatı için ilk kazma vurulmuştur⁴³⁷. Bu duruma Osmanlı Devleti tepki göstermiştir. Tepkisini 1 Haziran 1859 tarihinde Mısır Valisine yazdığı yazıda kendisinin izni olmadan ve hukuki bir anlaşma imzalanmadan kesinlikle Süveyş Kanalıyla ilgili herhangi bir şeyin yapılmaması konusuna önem gösterilmesi şeklinde ortaya koymuştur⁴³⁸.

Sait Paşa'dan sonra Mısır valiliği, İbrahim Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa'nın hakkıydı. Fakat Ahmet Paşa, İskenderiye'den Kahire'ye gelirken trenin köprüden suya düşmesi üzerine ölmüştür. Bunun üzerine hak İsmail Paşa'ya geçmiştir. Sait Paşa'nın 18 Ocak 1863 tarihinde ölmesi üzerine de İsmail Paşa Mısır valisi olmuştur. İsmail Paşa bu sıralarda 33 yaşında genç, çalışkan, zeki ve otoriter bir kimseydi. Avrupalı öğretmenlerden ders görmüş, Paris'te Saint Syr askeri okulunda eğitim görmüştür. Mısır için dedesi Mehmet Ali Paşa gibi büyük tasarılar düşünmüştür⁴³⁹. Bu bakımdan İsmail Paşa dönemi, Mehmet Ali Paşa sülalesinin en parlak dönemini

⁴³⁴ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 406.

⁴³⁵ Karal, *a.g.e.*, C. VI, s. 94.

⁴³⁶ Çınar, *a.g.t.*, s. 88.

⁴³⁷ Kocahanoğlu, *a.g.e.*, s. 37-38.

⁴³⁸ BOA, *Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayet Evrakı (A.MKT. UM)*, Dosya No: 351, Gömlek No: 77, Belge No: 1.

⁴³⁹ Karal, *a.g.e.*, C. VII, s. 39.

teşkil etmiştir. İsmail Paşa zamanında Mısır en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Mısır toprakları güneyde Çad gölüne kadar genişlemiş ve doğuda da Osmanlı Devleti Mendep Boğazına kadar olan Kızıldeniz kıyılarını Mısır vilayetine dâhil etmiştir. Mısır'ın toprakları Fransa'nın beş katına çıkmıştır denilebilir⁴⁴⁰.

İsmail Paşa, Mısır'ı Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden büsbütün kurtarmak suretiyle müstakil hale getirmek veya hiç olmazsa geniş muhtariyet haklarına ulaştırmak istemiştir. Fakat emellerine ulaşmak için Mehmet Ali Paşa'dan farklı olarak iki yeni yol bulmuştur. Birincisi Avrupa'nın yardımı ile Mısır'da büyük işler başararak Avrupa kamuoyunu kazanmak, ikincisi de Osmanlı devlet adamlarına menfaatler temin ederek imtiyaz fermanının hudutlarını genişletmektir. Bu doğrultuda vali olur olmaz İstanbul'a gelmiş, devlet adamlarına hediyeler sunmuş, Padişah ile özel olarak konuşmuş, hatta ona buharla işleyen özel yatını hediye etmiştir. Mısır'ı ziyarete davet etmiştir. İyi izlenimler bıraktıktan sonra da Mısır'a dönmüştür⁴⁴¹.

1861 yılında Osmanlı tahtına çıkan Sultan Abdülaziz, halkı Müslüman olan Mısır'ın Osmanlı Devlet'ine olan bağlılığını kuvvetlendirmek ve bu şekilde Büyük Britanya ve Fransa'nın Mısır Valisi İsmail Paşa'yı Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtma politikalarının önüne geçmek için Mısır'a seyahat etmiştir. Bu bakış açısıyla Sadrazam Mısırlı Kamil Paşa ve İsmail Paşa'nın dostu Fuat Paşa, Sultan Abdülaziz'i Mısır seyahatine ikna etmişlerdir. Sultan Aziz'in Mısır'a seyahati 4 Nisan 1863 Cuma günü başlamıştır. Sultan Abdülaziz, Beşiktaş'ta Cuma namazını kıldıktan sonra alay ile saraya dönmüştür. Sultan Abdülaziz, Feyz-i Cihad vapuruyla Mısır'a hareket ederken devlet adamlarıyla payitaht ahalisi tarafından vapurlar ve kayıklarla Marmara açıklarına kadar uğurlanmıştır. Sultan Abdülaziz kafilesinde yedi gemi ve yüzlerce kişi bulunmaktaydı. Geziye şehzade Yusuf İzzeddin, Murad, Abdülhamid ve Reşad Efendiler de katılmıştır. 7 Nisan Salı sabahı İskenderiye limanına varan Sultan Abdülaziz Mısır'da on gün kalmış ve 17 Nisan Cuma günü ayrılmıştır⁴⁴².

⁴⁴⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 407.

⁴⁴¹ Karal, *a.g.e.*, C. VII, s. 39-40.

⁴⁴² Yahya Bağçeci, *Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahati*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2003, s. 28-52.

Sultan Abdülaziz Mısır'da ve Kahire'de azametli törenlerle ve halkın yürekten gelen sevgi tezahürleriyle karşılanmıştır. Padişah bu gösterileri istismar etmemiştir. İsmail Paşa'nın otoritesini zedeleyecek hareketlerden ve sözlerden kaçınmıştır. "Ben burada ancak Mısır valisinin misafiriyim ve öyle kalacağım" demek suretiyle mevcut ferman hükümleri dairesinde Mısır'ın statüsüne padişah ve halife olarak riayet etmek niyetinde olduğunu ifade etmiştir. Bu davranış Osmanlı Devleti ile Mısır arasındaki ilişkileri kuvvetlendirdiği gibi Büyük Britanya ve Fransa'nın da İsmail Paşa'yı Osmanlı Devleti aleyhine tahrik etme ihtiraslarını suya düşürmüştür⁴⁴³.

İsmail Paşa, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini iyi tutmaya ve bu suretle geliştirmeye devam etmiştir. 1864-1865'te Hicaz'da çıkan bir isyanı bastırmak için 4500 kişilik bir kuvvetle Osmanlı Devleti'ne yardım etmiştir. 1866'da Eflak-Buğdan olayları çıkınca padişahın emrine verilmek üzere İstanbul'a 8000 kişilik bir askeri birlik göndermiştir. İsmail Paşa bundan başka Osmanlı Devletinin ileri gelenlerine devamlı olarak para dağıtmıştır. Kapı yoldaşı hediyesi adı altında ceplere indirilen bu hediyelere karşı hediye ile mukabele etmek mümkün değildir. Kapı yoldaşını kaybetmemek için isteklerini dikkate almak gerekmiştir⁴⁴⁴. Tamda bu sırada 1865 yılı Mart ayında, Büyük Britanya ve Fransa'nın, Ferdinand de Lesseps ile İsmail Paşa arasında yeni bir imtiyaz sözleşmesi imzalanması hususunda anlayış birliği sağlamaları üzerine, Büyük Britanya'nın Kanal projesine zımni rızası resmi hale gelmiştir. 19 Mart 1866 tarihli ferman ile Sultan Abdülaziz de bu antlaşmayı onaylamıştır. Bu tarihten sonra kazı işleri hızla devam etmiştir⁴⁴⁵.

Bu aralık Mısır valiliği varisi Fazıl Mustafa Paşa, İstanbul'da Hazine meclisi olarak bulunmaktaydı. Fuat Paşa'nın İsmail Paşa'ya olan yakınlığını çekemediği için aleyhinde bulunmuştur. Bunun üzerine Sadrazam, Fazıl Mustafa Paşa'yı İstanbul'dan Avrupa'ya sürdürmüştür. Zengin olan Fazıl Mustafa Paşa bu olaya karşı Avrupa'da gazeteler neşrederek Abdülaziz yönetimine karşı muhalefet etmeye başlamıştır. Mısır valiliğinin varisi olan bu zatın Mısır valisi olması durumunda Mehmet Ali Paşa'nın yaptıklarını tekrarlatma ihtimali ortaya çıkmıştır. İşte İsmail Paşa bu durumdan faydalanarak Mısır'ın veraset fermanında değişiklik yapılmasını istemiştir. Bu istek

⁴⁴³ Karal, *a.g.e.*, C. VII, s. 40.

⁴⁴⁴ Karal, *a.g.e.*, C. VII, s. 41.

⁴⁴⁵ Çınar, *a.g.t.*, s. 112.

üzerine Sultan Abdülaziz, 27 Mayıs 1866 tarihli ferman ile İsmail Paşa lehinde şu değişikliği yapmıştır: Mısır'ın her yıl devlete vermekle yükümlü olduğu vergi 80.000 keseden 150.000 keseye çıkarılmıştır. Buna karşılık da Mısır valiliğinin boşalması halinde valiliğin eski valinin büyük oğluna, oğulları yoksa büyük kardeşine, kardeşi de bulunmadığı takdirde en yaşlı yeğenine geçmesi kabul edilmiştir⁴⁴⁶.

1866'da Girit isyanı başlayınca İsmail Paşa, 18.000 kişilik bir kuvveti Girit'e göndermiştir. Buna karşılık kendisine Aziz-i Mısır unvanının verilmesini istemiştir. Osmanlı Devleti, bu unvanı kabul etmemiş fakat İsmail Paşa'yı Hıdiv unvanını kabul etmeye ikna etmiştir. Bunun üzerine 8 Haziran 1867 tarihli ferman ile Hıdiv İsmail Paşa, Mısır'ın iç idaresi ile ilgili hususlarda yani mahalli, mali, iktisadi işler için özel nizamlar yapmak hakkına sahip olmuştur. Bundan başka gümrük işleriyle yabancılara müteallik polis, transit ve posta konularında yabancı devletlerle konvansiyonlar imzalamak yetkisine de malik bulunmuştur. Süveyş Kanalı'nın açılması töreni de yaklaşmaktaydı. İsmail Paşa bu törende hıdiv olarak bulunmayı düşünmüştür⁴⁴⁷.

Yapımı sırasında İsmailiye şehrinin kurulmasına da vesile olan kanal inşaatı tamamlanmış ve 15 Ağustos 1869'da Akdeniz ile Kızıldeniz'in suları birbirine karışmıştır⁴⁴⁸. O zamanki Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın Avrupa başşehirlerini dolaşarak açılış töreni için hanedan ve hükümet mensuplarını Mısır'a davet etmesi Sultan Abdülaziz'i öfkelenmiştir ve Osmanlı Devleti açılışa pek itibar etmemiştir. Emir Abdülkadir el-Cezairi gibi İslam dünyasının tanınmış simaları bu törene katılmıştır⁴⁴⁹. Ayrıca Avusturya Macaristan İmparatoru I. Jozef, Fransa İmparatoriçesi Eugenie, Prusya veliahdı ve Büyük Britanya'nın dışında birçok Avrupa prensi ülkelerini temsil etmek için bu törene katılmışlardır. Mısır Hıdivi İsmail Paşa, açılış töreni münasebetiyle kendisini bir hükümdar gibi göstermek fırsatını bulmuş hem de Süveyş Kanalı'nın dünya için önemini belirtmek istemiştir⁴⁵⁰.

⁴⁴⁶ Karal, *a.g.e.*, C. VII, s. 41-42.

⁴⁴⁷ Karal, *a.g.e.*, C. VII, s. 42-43.

⁴⁴⁸ Karal, *a.g.e.*, C. VII, s. 44.

⁴⁴⁹ Bilge, *a.g.m.*, s. 186. Süveyş Kanalı Meselesi için Paris'te bir komisyon içtima etmiş ve Komisyon, mukavele layihası kaleme almıştır. Kaleme alınan bu mukavele Düvel-i Muazzama ile hükümet-i saire tarafından imza edilmiştir. BOA, *Hariciye Nezareti İdare (HR. İD.)*, Dosya No: 2017, Gömlek No: 5, Belge No: 2.

⁴⁵⁰ Uçarol, *a.g.e.*, s. 218.

2.1.Süveyş Kanalı'nın Önemi

Süveyş Kanalı'nın ulaşım açılması ile doğu ile batı arasındaki her türlü trafik yön değiştirmiş bu nedenle Mısır Hükûmeti, transit ticaretten elde ettiği geliri yitirmiştir⁴⁵¹. Fakat bu durum zaten önemli yollar üzerinde bulunan Mısır'ın durumunu siyasi, ekonomik ve ticaret yönünden daha da değerli bir hale getirmiştir. Çünkü Süveyş Kanalı'nın açılması ile yüzyıllardan beri kapalı bir iç deniz halinde bulunan Akdeniz, açık bir deniz haline gelmiştir. Akdeniz ile Kızıldeniz'in birleşmesi, Batı ile Doğu arasındaki Ümit Burnu'nu dolaşarak yapılan uzun su yolu bağlantısını kısaltmıştır⁴⁵².

Ayrıca Süveyş Kanalı'nın münakale ve iktisadi faaliyet bakımından en büyük önemi endüstri bölgeleriyle ziraat ve ham madde memleketleri arasındaki deniz yolunu kısaltmış olmasıdır. Nitekim kanal, Asya limanları ile Avrupa'nın Atlantik limanları arasındaki deniz yolunu % 20-40, Akdeniz limanları ile olan mesafeyi ise % 40-65 kısaltmıştır. Bir geminin seyir müddetinden edilen bu tasarruf, hiç şüphesiz navlunların ucuzlamasına tesir icra etmiş, kömür gibi yakıtların hacminden edilen tasarruf sayesinde de daha fazla yük nakletmek imkân dâhiline girmiş ve dolayısıyla kömür istasyonlarına lüzum görmeksizin gemilerin seyir sahası genişlemiştir. Mevzuubahis edilen bu hususlar, Süveyş Kanalı'nın açık deniz seferlerine, yeni ticaret yollarının ihdasına ve nihayet denizciliğe ve vapur inşaatında tekâmüle ne kadar müspet tesirler yaptığını gösterir. Ayrıca, Avrupa ile Hint Okyanusu limanları arasında muntazam yolcu ve yük seferlerinin tatbik edilmeğe başlanması da kanalın ortaya koyduğu imkânlar ile izah edilebilir. Denizcilik sahasındaki bu yenilikler ve gelişmeler hiç şüphesiz Avrupa, Asya, Afrika ve Avustralya kıtalarında iktisadi kalkınmalara ve aralarında ticaretin inkişafına imkân hazırladığı için, dolayısıyla Süveyş Kanalı'nın açılması dünya ticaretine de müspet tesirler icra etmiş olduğu neticesine varılabilir⁴⁵³.

Bu ise bölgeyi sömürgeci devletlerin özellikle Büyük Britanya ve Fransa'nın rekabet alanı haline getirmiştir. Britanya ne yaparsa yapsın kanalın inşa edileceğinin farkına varmış ve politikasını değiştirerek artık bölgede etkin güç haline gelme adına

⁴⁵¹ Sevda Özer Özkaya, "Mısır Demiryollarının Modernleşme Açısından Önemi", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiriler, C. 5, Ankara, 2012, s. 2389.

⁴⁵² Uçarol, *a.g.e.*, s. 218.

⁴⁵³ Bediz, *a.g.m.*, s. 340.

adımlar atmaya başlayacaktır. Öyle ki Britanya Dış İşleri Bakanı Lord Stanley'in bir nutkunda 'Kanal üzerinde yapılacak ticaretten hiçbir millet bizim milletimiz kadar istifade etmeyecektir' demek suretiyle Britanya için Süveyş Kanalı'nın ifade ettiği değeri belirtmiştir⁴⁵⁴. Hatta Gladstone da Britanya'nın denizdeki üstünlüğünü koruması için kanalı da öyle veya böyle kontrol etmesi gerektiği şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Çünkü kanalın açılmasıyla Yakındoğu'nun stratejik ve ticari önemi kökten değişmiştir. Daha önce olduğu gibi Doğu'dan gelen ve giden mal ve yolcular için uygun bir kestirme yol olmanın ötesinde Süveyş Kanalı dünya ticaretinin en büyük ticaret damarı haline gelmiştir⁴⁵⁵. İşte bu tarihe kadar Osmanlı Devleti, Boğazlar dolayısı ile birçok sorunlarla uğraşmıştı. Bundan böyle Süveyş Kanalı'nın öneminden dolayı bu bölgede de yeni sorunlarla karşılaşacaktır⁴⁵⁶. Mısır'ın işgali bu yeni sorunların en büyüğüdür.

3.BRİTANYA'NIN SÜVEYŞ KANALI HİSSELERİNİ SATIN ALMASI

Hıdiv İsmail Paşa, 1864'ten 1873'e kadar on yıl içinde 6 defa borçlanmışır⁴⁵⁷. 1873 yılında borçların toplamı 68.496.460 Sterlin'e varmıştır. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin mali iflası da Mısır'ı etkilemiştir. Mısır borçları senetleri % 60'a kadar düşmüştür. İsmail Paşa, işin içinden çıkmak için elinde mevcut 176.000 Süveyş Kanalı hisse senedini 100 milyon karşılığında Fransa'ya satmayı teklif etmiştir. Bu suretle Mısır'ın borçları meselesi ortaya politik bir sorun daha çıkarmıştır. Fransa bu sıralarda iç işleriyle meşgul durumdaydı. Yeni bir anayasa hazırlanmış, meclis dağılacak ve yeni seçimler yapılacaktı. Kamuoyu tamamen bu seçimlerle meşguldü. Birkaç aydının gazetelerde Süveyş Kanalı hisse senetlere dikkati çekmek için yazdığı yazılar da boşa gitmiştir. Fransa hükümeti de kamuoyu gibi iç siyaset konularına kendini vermiştir. Hıdiv İsmail Paşa, Fransa'dan beklediği desteği göremeyince hisse senetlerinin satışı için Büyük Britanya'ya başvurmuştur. Kanal açıldıktan sonra

⁴⁵⁴ Karal, *a.g.e.*, C. VII, s. 44.

⁴⁵⁵ Anderson, *a.g.e.*, s. 191.

⁴⁵⁶ Uçarol, *a.g.e.*, s. 218.

⁴⁵⁷ Mısır'ın borçları konusunda Osmanlı Devleti'nin Londra büyükelçisi Lord Granvil ile görüşerek görüşmesini havi telgrafi İstanbul'a göndermiştir. 26 Şubat 1870 (R. 14 Şubat 1285) tarihli bu telgrafnamede elçi, Lord Granvil ile Mısır'ın mali meselesini görüştüklerini, bu konuda Granvil'in taht-ı teminde olan Mısır'ın borçlarıyla ilgili evrakın Hariciye Nezareti'nde tanzim olunduğunu, hazır olduğu anda da hem Osmanlı Devleti'ne hem de diğer devletlerin elçiliklerine bildirileceğini söylemiştir. Lord Granvil ayrıca konunun Büyük Britanya ve Fransa devletleri arasında tetkik edileceğini, kurulacak Sandık Komisyonu'na Osmanlı'yı temsilen bir komiser alınabileceğini belirtmiştir. BOA, *HR. İD.* Dosya No: 2017, Gömlek No: 1, Belge No: 1.

kanaldan en çok faydalanacak İngilizlerdir demek suretiyle kanala sahip olmak veya hiç olmazsa ortak olmak için fırsat kollayan İngiliz devlet adamları, İsmail Paşa'nın bu teklifi ile düşündüklerini yapmak konusunda bir fırsat ile karşı karşıya geldiler. Büyük Britanya Başbakanı Disraeli, Parlamento toplantı halinde bulunmadığı için zor durumda kaldıysa da işin önemine vakıf olduğu için hemen harekete geçmiştir. Dostu Rotschild'e başvurarak onun vasıtasıyla⁴⁵⁸ Süveyş Kanalı'na ait 176.000 hisse senedini -London House of Rotschild'den İngiliz hükümeti adına alınan 100.000.000 Frank borç karşılığında⁴⁵⁹ - 1875'te satın almıştır⁴⁶⁰.

Süveyş Kanalı'nın geleceğine en büyük etki eden olay yapılmasından sonra Fransa'nın gölgesinde kalan bu girişime, Büyük Britanya'nın kanal hisselerinin bir bölümünü almasıyla ortak olmasıydı. Aslında Büyük Britanya Süveyş Kanalı'nı satın almamıştı. Sadece şirketin % 44 hissesini yani 176.000'lik hisseyi satın almıştı. Ancak bu satın alış bir bakıma kanalın alınması gibi bir anlam taşımaktaydı. Daha önceden de sürekli gelişmelerin içinde olan Büyük Britanya bundan sonra olayların tam merkezinde yer almıştır⁴⁶¹.

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması ile Mısır'ın olağanüstü bir önem kazanması ve stratejik yolların ağırlığının Doğu Akdeniz'e inmesi Büyük Britanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki politikasında da değişiklik meydana getirmiştir⁴⁶². Nitekim 1870'lerde Balkanlarda milliyetçilik kapsam ve yoğunluk açısından sürekli bir artış göstermekteydi. Daha da önemlisi Avrupalı Güçlerin Osmanlı Devleti ile doğrudan ekonomik, stratejik ilişkilere girmesi daha önce görülmemiş boyutlara ulaşmaktaydı. Rusya'nın Boğazlara ilgisi, Avrupalı Güçlerin anlık ve birinci sınıf çıkarlarının sadece bir örneğiydi. Diğer Avrupalı Güçler için Osmanlı Devleti, Avrupa'daki güç dengesinin gerekli unsurlarından biriydi; bu nedenle de asla Rusya'nın kontrolüne girmesine izin verilmemeliydi, parçalanacaksa da paylaşım daha önce anlaşılan kararlar yönünde yapılmalıydı. Ama Osmanlı'nın önemi fazla olsa da dolaylı, soyut ve adeta spekülâtifti. Avrupalı Güçlerin bir

⁴⁵⁸ Karal, *a.g.e.*, C. VII, s. 49-50.

⁴⁵⁹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 408.

⁴⁶⁰ R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, Norton Kütüphanesi Yayınları, Newyork, 1972, s. 25-27.

⁴⁶¹ Durmuş Akalın, *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Selahittin Özçelik, Denizli, 2011, s. 226, 229.

⁴⁶² Sarıkoyuncu Değerli, *a.g.m.*, s. 3-4.

bölümü, Osmanlı'nın çeşitli bölgeleriyle geleneksel veya prestij nedeniyle ilgiliydi, Fransa'nın Suriye ve daha az da olsa Mısır'a ilgisi gibi. Kimi ülkelerin ise stratejik çıkarları söz konusuydu. Avusturya'nın Bosna'da, Britanya'nın Mısır ve Mezopotamya'da olduğu gibi. Ama bunların hiçbirisi söz konusu ülkeler için tam da gerekli veya yaşamsal değildi. 1870'lerde ise durum değişmeye başlamıştır. Birçok Avrupa ülkesinin Osmanlı Devleti'nden doğrudan ekonomik kazancı söz konusu hale gelmiş ve pot yükselmeye başlamıştır⁴⁶³.

İşte bu andan itibaren İngilizlerin Rusları Karadeniz'de bloke ederek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü prensibini terk ettiği ve Doğu Akdeniz'e egemen olarak çıkarlarını korumayı tercih ettiğini görmekteyiz. Bunda önü alınamaz hale gelen milliyetçiliğin de rolü vardır. Balkan Hıristiyan toplumları Osmanlı yönetiminden ayrılmak için girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Nevesin kazası Hıristiyanlarından bazıları vergi vermemek için harekete geçmiş ve bu suretle Temmuz 1875'te Hersek İsyanı başlamıştır. İsyan, Bosna, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'da da heyecanla karşılanmıştır. Kısa sürede isyanın yayılması ve bütün Balkanları tehdit eder bir durum alması üzerine Avrupa devletleri duruma müdahale etmeye başlamışlardır. 1872'de kurulmuş olan Üç İmparator Ligi doğrultusunda Avusturya, Rusya ve Almanya Doğu Sorunu çerçevesinde Bosna Hersek için bazı imtiyazlar içeren Berlin memorandumunu hazırlamışlardır. Memorandum, İtalya, Fransa ve Britanya'ya da bildirilmiştir. Fransa ve İtalya buna katıldıysa da Britanya, bu anlaşma ile Rusya'nın liderliğinde Avusturya ve Almanya'nın ileride Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yol açabileceği endişesiyle anlaşmayı reddetmiştir⁴⁶⁴.

Bu arada milliyetçilik düşüncesi Bulgarlara sıçramış ve 1876'da onlar da isyan etmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemlerle sonuçsuz kalmıştır. Bu isyandan sonra Sırbistan ve Karadağ birlikte 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş açmışlardır. Bu savaş üzerine Rusya ve Avusturya, Osmanlı Devleti'nin yenilgisi halinde bölgeyi kendi aralarında paylaştıran bir anlaşma yapmışlardır. Ancak savaş Osmanlı'nın lehine gelişmiş ve Sırların yenilgisi onların Rusya'nın koruyuculuğu altına girmesi ihtimalini güçlendirmiştir. Bu nedenle Britanya, diğer Avrupa devletlerinin de onayını alarak Osmanlı Devleti'nden savaşı durdurmasını istemiştir.

⁴⁶³ Anderson, *a.g.e.*, s. 188-189.

⁴⁶⁴ Uçarol, *a.g.e.*, s. 321-324.

Britanya'nın bu şekilde araya girerek ve Rusya'dan önce davranarak işe karışması, iç ve dış politikasından kaynaklanmaktaydı. Bu tarihlerde İngiliz kamuoyu, Balkan olayları dolayısıyla Türklerin aleyhine çevrilmiştir. Bu bakımdan İngiliz hükümeti üzerinde bir kamuoyu baskısı meydana gelmiştir. Diğer taraftan Rusya'nın Almanya ve Avusturya ile birleşerek Osmanlı Devleti aleyhine statükoyu bozması Britanya'nın işine gelmemektedir. İşte Rusya'nın böyle bir girişimde bulunmasını önlemek üzere Britanya inisiyatifi eline almıştır. Ancak Sırbistan'ın ezilmesini önlemek isteyen Rusya da duruma müdahale edince Balkan bunalımı ile başlayan gelişmeler Britanya ve Rusya'yı çıkarlarının çatışması nedeniyle bir defa daha karşı karşıya getirmiştir. Ardından Balkan sorununu görüşmek ve bölgedeki kargaşalığa son vermek üzere Britanya, Fransa, Rusya, Avusturya, Almanya, İtalya ve Osmanlı temsilcilerinin katıldığı İstanbul diğer adıyla Tersane konferansı 23 Aralık 1876'da toplanmıştır. Toplantı sonucunda Büyük Devletler, Osmanlı Devleti'nden Sırbistan ve Karadağ'ın savaştan önceki durumlarını tanımasını ve bunların topraklarının genişletilmesini, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a bazı ayrıcalıklar ile özerklik verilmesini istemişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti bu istekleri reddetmiş bunun üzerine konferans dağılmıştır⁴⁶⁵.

İstanbul konferansından bir sonuç alınamayacağının anlaşılması üzerine Rusya'nın girişimleriyle Büyük Devletler, Balkan sorununda Osmanlı Devleti'ne karşı takınılacak tutumu saptamak amacıyla Londra'da toplanmışlar ve bir protokol imzalamışlardır. Protokol ile Osmanlı Devleti'nin daha önce Hıristiyan toplumlar için vaat ettiği ıslahatı yerine getirmesi, bunların Avrupalı elçilerce kontrol edilmesi ve Osmanlı silahlı kuvvetlerinin azaltılması tavsiye edilmiştir. İstekler çok ağır olduğu için Osmanlı Devleti bunları reddetmiştir. Böylece Rusya, Osmanlı Devleti'ni dış dayanaklardan yoksun bırakmayı ve onunla karşı karşıya kalmayı başarmıştır. İşte bu siyasi ortamdan da yararlanarak Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir savaş başlatmıştır⁴⁶⁶. Büyük Britanya'nın arzu etmediği bu savaş Doğu Anadolu ve Balkan cephelerinde Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişmeye başlamış, Ruslar batıdan İstanbul önlerine ve doğudan Erzurum'a kadar inmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Rusya ile 3 Mart 1878 tarihinde Rumeli ve Doğu Anadolu'da büyük toprak

⁴⁶⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 324-330.

⁴⁶⁶ Uçarol, *a.g.e.*, s. 331-332.

kaybına neden olan Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır⁴⁶⁷. Bu savaşta Mısır adına İsmail Paşa'nın üçüncü oğlu Hasan Paşa 10.000 askerle birlikte Osmanlı Devleti'ne yardım için savaşmıştır. Ancak Mısır kuvvetleri de savaşın sonucunu değiştirememiştir⁴⁶⁸.

Bu anlaşma ile Doğu Anadolu'daki Ermeniler üzerinde Rus nüfuzunun artmasının ve Rusya'nın doğuda itibar kazanmasının hayati menfaatlerine ters düştüğünü gören Britanya, anlaşmanın vaktiyle Paris Konferansı'nda bulunan devletler arasında tartışılması gerektiğini ileri sürmüştür. Britanya'nın Hindistan sömürgelerine giden birinci yol Süveyş Kanalı'ndan, ikinci yol Doğu Anadolu'dan geçmekteydi. Bu sebeple Doğu Anadolu ve Ermeniler, Asya'da İngiliz-Rus rekabetinin bir düğüm noktası olarak görülmüştür⁴⁶⁹. Bu bağlamda Rus yayılcılığından endişelenen Britanya, Avusturya ve Almanya ile beraber Ayastefanos Antlaşması'nı kabul etmediğini ilan etmiştir. Ardından Almanya Başbakanı Bismark başkanlığında Berlin'de uluslararası bir konferansın toplanması Rusya'ya önerilmiştir. Yalnız kaldığını anlayan Rusya, bu teklifi kabul etmiştir. Bu durumda Britanya, Akdeniz politikasında bir değişikliğe gitmek zorunluluğu hissetmiştir. 1878 Nisan ayında Britanya Dış İşleri Bakanlığına getirilmiş olan Lord Salisbury, Osmanlı Devleti'nin yeniden ayakları üzerinde durabilmesinin mümkün olmadığını, bu nedenle parçalanmış, eskimiş hatta yok olmuş bir politikanın gölgesine asılıp kalmanın doğru olmadığını açıkça dile getirmiştir. Özellikle 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması, Doğu Akdeniz'in Britanya için önemini bir kat daha artırmıştı. Dolayısıyla Britanya, Boğazlara bu kadar yaklaşan, Doğu Anadolu'nun bir kısmını ele geçiren Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde tam bir üstünlük kurmasına izin vermek niyetinde olmamıştır⁴⁷⁰.

⁴⁶⁷ Abdulhaluk Çay, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel 1963*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s. 12-13.

⁴⁶⁸ Akalın, *a.g.t.*, s. 315.

⁴⁶⁹ Serdar Sakin, "İngiltere'nin Osmanlı Ermenilerine Yönelik Politikası Çerçevesinde Doğu Vilayetlerinde Yapılan Islahat Çalışmaları", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, C. 4, Editörler: M. Metin Hülalü, Gülbadi Alan, Kayseri, 2009, s. 126-127. Büyük Britanya, 5 Mayıs 1877 tarihinde Rusya ile yaptığı görüşmede Rusya'nın Mısır veya Süveyş Kanalı'na yapacağı herhangi bir tehdidin Büyük Britanya tarafından savaş nedeni sayılacağını ifade etmiştir. A. L. Macfie, *The Eastern Question 1774-1923*, Longman Yayınları, New York, 1996, s. 48.

⁴⁷⁰ Öndal Cam, *Anadolu Kokan Kıbrıs*, Ankara Yayınevi, Ankara, 1966, s. 52.

Gelişmeleri menfaatlerine aykırı bulan Britanya derhal harekete geçerek, Osmanlı Devleti'ne, Rusya ile imzaladıkları anlaşmanın Osmanlı için büyük bir tehlike oluşturacağını söylemiştir. Bu tehlikeye karşı Britanya, Berlin Konferansı'nda büyük bir Bulgaristan'ın kurulmasına karşı olacağını ve Karadağ ile Sırbistan'a verileceği söylenen toprakların Osmanlıların elinde kalmasını sağlayacağına dair söz vermiştir. Bunun karşılığında da Kıbrıs'ın geçici olarak Britanya'ya devrini istemiştir. Zor durumda kalan Osmanlı Devleti, teklifi kabul etmek zorunda kalarak 4 Haziran 1878 tarihinde Britanya ile Kıbrıs Anlaşmasını imzalamıştır. Böylece Kıbrıs'ın idaresi, Britanya'ya bırakılmıştır⁴⁷¹. Kıbrıs'ı bu şekilde elde eden Büyük Britanya, gözünü Mısır'a çevirmiştir⁴⁷².

4.BRİTANYA'NIN MISIR'I İŞGALİ

İsmail Paşa'nın Mısır hakkında büyük ihtiraslara dayanan çok büyük tasarıları olmuştur. Dedesi Mehmet Ali Paşa gibi Mısır'a, Suriye ve Irak'ı eklemek suretiyle büyük bir Arap devleti meydana getirmek ihtiraslarının esasını ve gizli taraflarını teşkil etmiştir. Paşa, uzun vadeli kabul ettiği bu işin gerçekleşmesi için her şeyden önce Mısır'daki durumunu kuvvetlendirmek için çalışmıştır. Bunun için kuvvet yerine para kullanmayı tercih etmiştir. Hatta bu yolla Mısır hıdivliğini elde etmiş, Mısır'ı adeta müstakil bir duruma getirmiştir. Bundan sonra Mısır'ı kalkındırmak düşüncesi ile plansız ve programsız bir faaliyete girişmiştir. Fabrikalar kurmaya, cetveller açmaya, yollar yapmaya, tiyatrolar kurmaya, Padişahın ilan ettiği imtiyaz fermanına aykırı olmasına rağmen büyük bir ordu ve donanma meydana getirmeye çalışmıştır. Fakat bunlar Mısır'ın ekonomik gücünü aşmıştır. Bu nedenle İsmail Paşa vergileri artırma yoluna gitse de başarılı olamamış ve bu nedenle Avrupa'dan borç almaya başlamıştır. Bu borçlanmalarla birlikte Avrupa sermayesi yanında yabancı siyasi nüfuzu da Mısır'a girip yerleşmiştir. 1872'de Mısır'ın geliri 9,5 milyon lira iken borcu 100 milyon liraya ulaşmıştır. Sadece borcun faizi 7,5 milyon lira olmuştur. Borçları ödemek imkânı bulunmayan İsmail Paşa, alacaklılar adına İngiliz ve Fransız delegelerinden teşekkül eden bir komisyonun mali kontrolünü kabul

⁴⁷¹ Çay, *a.g.e.*, s. 14.

⁴⁷² Sarıkoyuncu Değerli, *a.g.m.*, s. 3-4.

etmek zorunda kalmıştır⁴⁷³. 1878 yılı Ağustos ayında İngiliz kontrolörü Maliye Bakanı, Fransız kontrolörü de Bayındırlık Bakanı olmuştur. Bunun arkasından İsmail Paşa bütün şahsi malını mülkünü Mısır hükümetine terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bu emlake dayanılarak yeni borçlanmalar yapılmıştır. Mısır Maliyesinin yönetimine getirilmiş bulunan Nubar Paşa da İngiliz ve Fransızlarla işbirliği yapmaktaydı. Bu gelişmeler, Mısır üzerinde bir İngiliz-Fransız mücadelesini belirgin hale getirmiştir. Büyük Britanya'nın Mısır'dan alacakları değil fakat Fransa'nın bu işin içine girmesi Büyük Britanya'nın Mısır'ın mali kontrolü üzerinde söz sahibi olmasını teşvik etmiştir. Büyük Britanya Dış İşleri Bakanı Salisbury, 1878 Ağustosunda bu durumu can sıkıcı olarak nitelendirmiştir⁴⁷⁴.

Mısır'ın da iç durumu iyice karışmıştır. Hıdiv İsmail Paşa'nın hükümete, yabancı iki bakan tayin etmesi halkın büyük tepkisine neden olmuştur. Bunun üzerine İsmail Paşa, yabancı bakanları kabineden çıkarıp tamamen Mısırlılardan oluşan bir hükümet tesis etmiştir. İsmail Paşa'nın bu hareketi Fransa ile Büyük Britanya'yı harekete geçmeye mecbur etmiştir. 18 Haziran 1879'da Kahire'deki İngiliz ve Fransız konsolosları, İsmail Paşa'ya taahhütlerine saygı göstermediği için oğlu lehine hıdivlikten feragat ederek Mısır'dan çekip gitmesi hususunda bir ultimatom vermişlerdir. Bu ultimatomu karşı İsmail Paşa, Mısır'ın Osmanlı'nın mülkü ve kendisinin de bir memuru olduğunu ifade ederek Sultan II. Abdülhamit'e sığınmıştır. Sadrazam Tunuslu Hayrettin Paşa, Hıdiv İsmail Paşa'nın derhal azledilmesini istemiştir. Bu yapılmadığı takdirde Hıdiv ya Büyük Britanya ve Fransa'nın kuvvet kullanmasıyla çıkartılacak veyahut aleyhine bir isyan çıkartılmak suretiyle halk tarafından kovulacaktı. Bu konuda Sadrazam yoğun ısrarlarda bulununca II. Abdülhamit onay vermiş ve İsmail Paşa azledilmiştir. Yerine oğlu Tevfik Paşa getirilmiştir⁴⁷⁵.

Bu arada Büyük Britanya ve Fransa, Mısır hazinesinde tasarrufu sağlamak için özellikle orduda kadroları kısıtlama tedbirleri almışlardır. Mısır ordusunun asker

⁴⁷³ Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 87-88.

⁴⁷⁴ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 408. Berlin Büyükelçiliğinden gelen 15 Mart 1869 (3 Mart 1285) tarihli telgrafnameye göre Alman Parlamentosunun bir önceki gün yaptığı toplantıda konuşan Prens Bismark, Mısır'ın işgalini Büyük Britanya'ya kendisinin tavsiye ettiğine dair Lord Granvil'in bir konuşmasından bahsetmiştir. BOA, *HR. İD.*, Dosya No: 2017, Gömlek No: 6, Belge No: 1.

⁴⁷⁵ Karal, *a.g.e.*, C. VIII, s. 89-90.

sayısı 11.000 kişiye indirilirken 2500 subay da emekliye sevk edilmiştir⁴⁷⁶. Ayrıca Tevfik Paşa, İngiliz ve Fransız konsoloslarının tavsiyeleri ve telkinlerine uyarak Mısır'ı idare etmeye kalkmıştır. Tevfik Paşa'nın bu tutumu karşısında Mısır'da şiddetli bir muhalefet oluşmaya başlamıştır. Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı istila ettiği sırada ortaya atılmış olduğu Mısır Mısırlılarından prensibi şuurla idrak edilmeye ve bu prensip etrafında toplananlara da Vatanî denmeye başlanmıştır. Vatanîlerin ilk kuvvet tezahürü Şubat 1881'de Harbiye Nazırı Osman Rıfkı Paşa'nın ordudan bazı Mısırlı subayların ihracı vesilesi ile meydana gelmiştir. Miralay (Albay) Arabî ve iki arkadaşı Çerkez ve Türk subaylarının himaye gördüğünü öne sürerek Harbiye Nazırının istifasını istemişlerdir. Mısır hükümeti bu kişileri tutuklamaya kalkınca askeri bir gösteri ile karşılaşmıştır. Bu durumda Tevfik Paşa, Vatanîlerden Mahmut Sami Paşa'yı Harbiye Nazırı yapmış, Arabî Paşa da askeri ıslahat yapmakla görevli bir komisyonun başına geçmiştir. Bu andan itibaren Vatanîlerin şefi olarak Arabî Paşa kabul edilmeye başlanmıştır. Vatanîler gün geçtikçe kuvvetlerini artırmış ve 2 Şubat 1882'de Mahmut Sami Paşa hükümet başkanı olurken Arabî Paşa da Harbiye Nazırlığına getirilmiştir⁴⁷⁷. Aynı zamanda Vatanî grubuna dâhil subaylardan 5 tanesi generalliğe, 29 tanesi de albaylığa terfi ettirilmiştir. Dolayısıyla Vatanîlerin ordudaki etkisi esaslı bir şekilde artmıştır⁴⁷⁸. Bu arada Sultan II. Abdülhamit de hıdivi değiştirmek fikrinde olup bu bakımdan Vatanîlere dayanma yolunu tutmuştur. Böyle bir ortamda Büyük Britanya ve Fransa anlaşarak İskenderiye önlerine 20 Mayıs 1882 tarihinde harp gemilerini göndermişlerdir⁴⁷⁹. Bundan sonra Şark Meselesinin en önemli konularından biri haline gelen Mısır Sorununa, devletler arası diplomatik alanda bir çözüm aranmaya başlanmıştır⁴⁸⁰.

İngiliz ve Fransız konsoloslar Vatanî bakanların azlini istemişlerdir. Mısır halkı Vatanîleri desteklediği için Hıdiv Tevfik Paşa konsolosların isteklerini yerine getirmeye korkmuştur. II. Abdülhamit de Büyük Britanya ve Fransa'nın bu davranışını mevcut antlaşmalara aykırı bularak bir müdahale olarak kabul etmiştir. Buna rağmen denge siyasetini korumaya özen göstermiştir. Bu doğrultuda Müşir Derviş Paşa nezaretinde Mısır'ı bir heyet gönderip Arabî Paşa ve diğer Vatanîlerin

⁴⁷⁶ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 409.

⁴⁷⁷ Karal, *a.g.e.*, C. VIII, s. 90-92.

⁴⁷⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 410.

⁴⁷⁹ Karal, *a.g.e.* C. VIII, s. 93.

⁴⁸⁰ Uçarol, *a.g.e.*, s. 381.

önde gelenlerinin selamı şahane ile kendilerine nişanlar verilmesi ve İstanbul'a davet edilmesi planlanmıştır. Bu sayede hem Hıdiv'e yardım edilmiş olacak hem de Mısır Vatanîlerden temizlenmiş olacaktı. Fakat bu olay karşısında Arabî Paşa İstanbul davetini hemen kabul etmemiş ve ileriki bir zamana ertelemiştir. Mısır olayları karşısında Büyük Britanya ve Fransa her ne kadar birlikte hareket ediyor gibi görünseler de Fransa'nın Mısır'da Büyük Britanya'dan daha fazla prestijinin bulunması Büyük Britanya'yı endişeye sevk etmiştir. Tunus'u alarak Mısır'ı iyice yaklaşan Fransızların bir fırsat zuhurunda Mısır'ı da ele geçirmesi ihtimali, İtalya'nın sömürge ihtiraslarının kabarması düşünceleriyle Büyük Britanya Mısır'da nüfuzunu artırmaya önem vermeye başlamıştır⁴⁸¹. Ardından Büyük Britanya'nın, Süveyş Kanalı'nı işgal edeceği haberleri basın aracılığı ile duyulmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti de ortaya çıkan bu söylentileri dikkatlice takip ederek olayların hangi noktaya gittiğini anlamaya çalışmıştır. Bu söylentiler bölgede bulunan muhabirler veya Büyük Britanya'daki gazeteler aracılığı ile olmaktadır. 10 Mart 1882'de benzer şekilde Büyük Britanya'nın Süveyş Kanalı'nı işgal edeceğine dair Standard gazetesinin yayınladığı haber üzerine bu gazetenin İskenderiye'de bulunan muhabiri tarafından bir telgraf name gönderilmiştir. Gazetede daha önce çıkan bir yazıda kanalın iki yakası ve Port Said taraflarının işgal edileceği ve bazı istihkâmlar yapılacağına dair bir haber yapılmıştır⁴⁸².

Böyle bir ortamda Fransa 2 Haziran 1882'de Mısır işini görüşmek için Berlin Antlaşmasını imzalamış devletler arasında bir konferansın toplanmasını teklif etmiştir⁴⁸³. Büyük Britanya'da çıkan Mısır'ı işgal haberleri üzerine Osmanlı elçisi durumu fırsat buldukça Londra'da araştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin Londra elçisi Prens'in verdiği bir davette Lord Granvil ve Lord Gladstone ile karşılaşmış ve onlarla Mısır ahvaline ve asayişine dair konuşmuştur (17 Haziran 1882). Lord Granvil Mısır'ın asayışı konusunda Derviş Paşa'ya yardım edilmesi ve Osmanlı askerinin Mısır'a sevk edilmesini tavsiye etmiş ve elçinin bunu Babîâli'ye bildirmesini istemiştir. Ayrıca diğer bir tavsiyesi de şuydu: Mısır'a belli bir miktar asker sevkiyle orada her devletin hakkını gözetebilecek bir ortamın yaratılmasının sağlanmasıydı. Lord Gladstone ise Mısır'a yine acele asker sevk edilmesi ve böyle olursa hiçbir

⁴⁸¹ Karal, *a.g.e.*, C. VIII, s. 93-95.

⁴⁸² Akalın, *a.g.t.*, s. 317.

⁴⁸³ Karal, *a.g.e.*, C. VIII, s. 95.

devletin buna diyeceği ve itirazı olmayacağını söylemiştir. Konferans meselesine gelince Büyük Britanya'nın bundan feragat edemeyeceği, ancak Osmanlı Devleti'nin de reddetmesinin mümkün olmadığı yine asayiş için asker sevkiyle bir yol bulunabileceğini açıklamıştır. Osmanlı elçisi durumu bizzat Lord Granvil ile müzakere etmiştir. Büyük Britanya Hükümeti'nin Süveyş Kanalı'nı işgal edeceği yolunda Büyük Britanya'da çıkan gazetelerin verdiği haberlerin doğru olup olmadığını Osmanlı elçisi Lord Granvil'e sormuştur. Lord böyle bir işgalin olmayacağını kesin olarak elçiye bildirmiştir. Ancak kanal ve çevresinde Babiâli'nin gerekli tedbirleri alması gerektiğini, durumun giderek değiştiğini eğer Babiâli gerekli tedbirleri almaz ise Büyük Britanya'nın eli boş durmayacağını ifade etmiştir. Lord Granvil ve Lord Gladstone bu görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker göndermesini istemişlerdir. Elçi bu görüşleri İstanbul'a bildireceğini ifade etmiştir. Daha sonra 18 Haziran 1882 tarihinde durum padişaha iletilmiştir⁴⁸⁴.

Ardından konferans 23 Haziran 1882'de İstanbul'da toplanmıştır. Konferansta Fransa ve Büyük Britanya, öte yanda da Avusturya-Macaristan, Almanya, Rusya ve İtalya bir taraf teşkil etmeye başlayınca Büyük Britanya Mısır meselesini kendine has usulü ile başka bir kalıba dökerek çözümlenmeye karar vererek Temmuz başında İskenderiye önünde bulunan İngiliz filosu Amiral Seymour, sahilde tahkimat yapıldığını öne sürerek şikâyette bulunmuş, tahkimatın devam ettiği takdirde bombardıman edileceğini bildirmiştir. Aslında tahkimat işi bahaneydi. Durdurulsa da yıktırılrsa da Büyük Britanya kafasına koyduğunu yapacaktır. Nitekim 13 Temmuz'da İngiliz filosu İskenderiye'yi topa tutmuştur. 15 Temmuz'da da bu şehri işgal edip asayiş tesis etmişlerdir. Büyük Britanya artık Mısır'a ayak basmıştır⁴⁸⁵. Stratejik önemi nedeniyle daha önce Kıbrıs'ı ele geçiren Büyük Britanya, bu kez de Mısır'ı işgal etmiştir⁴⁸⁶. Burada Büyük Britanya için önemli olan nokta, Hint Yolu üzerindeki Süveyş Kanalı ve bunun korunması meselesidir⁴⁸⁷. Yine denilebilir ki İngiliz Dış İşleri Bakanlığı'nın Mısır sorumlusu General T.H. Sanderson'a göre, Mısır'a sahip olmak, Büyük Britanya açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü bir

⁴⁸⁴ Akalın, *a.g.t.*, s. 318-319.

⁴⁸⁵ Karal, *a.g.e.*, C. VIII, s. 95-96.

⁴⁸⁶ Sarıkoyuncu Değerli, *a.g.m.*, s. 5. (Berlin Konferansı ve Büyük Britanya'nın Doğu Sorunu hakkındaki politikaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Lord Robert Montagu, *Foreign Policy: England and the Eastern Question*, Londra, 1877, s. 262-283.)

⁴⁸⁷ Selçuk Günay, "Büyük Britanya'nın Kızıldeniz'e Yeni Bir Kanal Açma Projeleri ve Osmanlı Devleti", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 4, Erzurum, 2010, s. 70.

savaş halinde Süveyş Kanalı dışındaki Mısır kıyıları İngiliz donanmasının denize açılması için bir üst olarak kullanılabilir. Ayrıca Mısır'ın bu stratejik önemini yanı sıra, eğer Mısır Ulusal Ordusu üzerinde kontrol kurulursa herhangi bir savaşta bu ordudan istifade edilebileceği de düşünülmektedir⁴⁸⁸.

İngilizlerin İskenderiye'ye çıkması üzerine Arabî Paşa şehri boşaltmıştır. İngilizler Port Said'a asker çıkararak Süveyş Kanalını işgale başlamışlardır. 13 Eylül 1882 tarihinde İngiliz kuvvetleri ile Arabî Paşa kuvvetleri arasında Tel el-Kebir'de yapılan savaşı Arabî Paşa kaybetmiş ve esir olmuştur. Ardından Seylan'a sürülmüştür⁴⁸⁹. Artık 15 Eylül tarihi itibarıyla Büyük Britanya Kahire'ye girmiş ve Mısır'a fiilen yerleşmiştir⁴⁹⁰. Büyük Britanya, Mısır'a Hıdiv'in otoritesini yeniden tesis etmek için geldiğini beyan etmiştir. İstanbul'daki İngiliz elçisi de Vatanîlerin mağlup edilerek Arabî Paşa'nın hapse atıldığını, Hıdiv Tevfik Paşa'nın da İngiliz kuvvetleri himayesinde Kahire'ye girmiş olduğunu bu suretle de asayişin sağlandığını belirtmiştir. Büyük Britanya Mısır'da yerleşmek niyetinde olmadığını her fırsatta beyan etmesine rağmen Mısır'ı Hıdiv Tevfik Paşa vasıtasıyla idare etmeye başlamıştır. Mısır ordusu İngiliz komutan ve subayları tarafından yeniden düzenlenmiştir. Böylece kendilerini Mısırlılaştırılmış göstererek Mısır'ı İngilizleştirmeye başlamışlardır. Bu hususta imkân olsaydı yüzlerinin rengini sarışından esmere çevireceklerdi. Fakat Mısırlı halk Fesli Bey olmalarını zaten kâfi görmüştür. Büyük Britanya bu arada Mısır üzerinde Fransa ile müştereken yapmakta bulunduğu mali denetleme sistemini de lağvetmiştir. Hıdiv bir mali müşavir tayin ettirerek Mısır maliyesinin tek düzenleyicisi konumuna gelmiştir. Fransa bu durumu protesto ederek tanımadığını belirtse de Büyük Britanya, Fransa'nın bu tutumuna aldırmış etmemiştir⁴⁹¹. Fransa da bu andan itibaren Büyük Britanya'nın ortaya koyduğu Osmanlı topraklarını bölüşme politikasına karşı Osmanlı Devleti'nin tarafını tutmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Mısır'da eski etkinliğini yeniden elde etmeye çalışmıştır⁴⁹².

⁴⁸⁸ Sarıkoyuncu Değerli, *a.g.m.*, s. 5.

⁴⁸⁹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi...*, s. 411.

⁴⁹⁰ Uçarol, *a.g.e.*, s. 381.

⁴⁹¹ Karal, *a.g.e.*, C. VIII, s. 96-98.

⁴⁹² Uçarol, *a.g.e.*, s. 382. Süveyş Kanalına dair Büyük Britanya hükümetinin Mösyö De Lesseps ile icra eylediği müzakerata, diğer bir kanal daha küşadı zımnında İngiliz parlamentosunda vuku bulan bir soruya Mösyö Gladstone'nin cevabı konusunda bkz. BOA, *Hariciye Nezareti İdare (HR. İD.)*, Dosya No: 2016, Gömlek No: 39, Belge No: 1. Ek-13. BOA, *HR. İD.*, Dosya No: 2016, Gömlek No: 83, Belge No: 01. BOA, *HR. İD.*, Dosya No: 2016, Gömlek No: 83, Belge No: 00, BOA, *HR. İD.*,

Büyük Britanya'nın Mısır'ı işgal etmesine rağmen Osmanlı Devleti Mısır üzerindeki haklarından vazgeçmek istememiştir. Fakat Büyük Britanya'yı kuvvetle Mısır'dan çıkaramayacağı gibi diplomasi yoluyla da bu işi gerçekleştiremeyeceğinin bilincinde olmuştur. Bu sebeple Büyük Britanya ile anlaşmak yolunu tercih etmiştir. Büyük Britanya da Osmanlı Devleti ile anlaşma yolunu istemekteydi. Böylece iki devlet arasında görüşmelere İstanbul'da İngiliz elçisi ile Dış İşleri Bakanı Asım Paşa ve Evkaf Bakanı Kamil Paşa arasında başlanmıştır. Sultan II. Abdülhamit de görüşmelerden an be an haberdar edilmiş ve her madde hakkında onayı alınmıştır. Nihayet her iki taraf 24 Ekim 1885 tarihinde görüş birliğine varmışlardır. Görüş birliğine vardıkları konular Osmanlı ve İngiliz hükümetlerinin Mısır'a birer yüksek komiser göndermesi, komiserlerin Mısır ordusunun düzenlenmesi ve Sudan'da barışın tesisi için Hıdiv Tefik Paşa'ya yardım etmesi, Mısır'ın idaresinde gerekli ıslahatları yapabilmesidir. İki komiser ayrıca Mısır sınırlarında emniyet sağlandıktan sonra hükümetlerine birer rapor verecekler ve bundan sonra Mısır'ın belirli bir zaman zarfında Büyük Britanya tarafından boşaltılması için bir anlaşma yapmak işine girişilecektir⁴⁹³. Ayrıca fermanla verilmiş ayrıcalıklara aykırı olmamak kaydıyla Hıdiv'in yapmış olduğu uluslararası antlaşmalar, Osmanlı Devleti tarafından onaylanacaktır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Büyük Britanya'nın geçici olarak Mısır'ı işgal etmesini ve ancak ülkede düzen ve güvenliğin sağlanmasından sonra bu işgalin sona ermesini kabul etmiştir. Böylece de Büyük Britanya'nın Mısır'da yapmış olduğu oldubitti hukukilik kazanmıştır⁴⁹⁴.

Bu ıslahatlar yapıldıktan sonra Osmanlı Devleti ile Büyük Britanya 24 Ekim 1885 tarihli İstanbul Antlaşması'nı uygulamak üzere 1 Ocak 1886 tarihinde Mısır'ın boşaltılması görüşmelerine Kahire'de başlamışlardır. Görüşmelere yüksek komiser olarak Osmanlı Devleti, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı, Büyük Britanya da Sir Henry Drummond Wolf'u atamıştır⁴⁹⁵. Büyük Britanya, boşaltma için ilk şart olarak asayişin temini hususunda Hıdiv Tefik Paşa'nın emrine iki tabur Türk askerinin gönderilmesini istemiştir. II. Abdülhamit bu şartı şiddetle reddetmiştir. Çünkü Türk

Dosya No: 2016, Gömlek No: 42, Belge No: 00., BOA, **HR. İD.**, Dosya No: 2016, Gömlek No: 51, Belge No: 00., BOA, **HR. İD.**, Dosya No: 2016, Gömlek No: 52, Belge No: 00.

⁴⁹³ Karal, *a.g.e.*, C. VIII, s. 98-99.

⁴⁹⁴ Uçarol, *a.g.e.*, s. 383.

⁴⁹⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 383.

askerinin Mısır'da karakterinin deđiŖeceđine ve memlekete d6ndüğünde Mısır hayranlığı ile huzursuzluk yaratacağına inanmaktaydı. Büyük Britanya bu sefer Hıdivin Arnavutluk'tan gönüllü asker temin etmesine izin verilmesini istemiŖtir. II. Abdülhamit bu isteği de reddetmiŖtir. Sonuçta 22 Mayıs 1887 tarihinde Ŗ6yle bir s6zleŖme yapılmıŖtır: 1.S6zleŖmenin imzalanmasını takiben üç yılın sonunda Büyük Britanya, Mısır'daki askerini çekecektir. 2.Mısır'ın i ve dıŖ güvenliğini bozacak bir durum meydana geldiği takdirde Babı Ali, güvenliği sağlamak için asker sevk edecektir. Büyük Britanya da aynı maksatla ve Babı Ali'ye yardım dűŖencesiyle asker sevk edecektir. Asker g6nderilmesini gerektiren Ŗartların ortadan kalkması halinde iki taraf askerlerini çekeceklerdir. 3.Mısır'da güvenliğin bozulması halinde Osmanlı Devleti asker g6ndermediği takdirde Büyük Britanya, bu s6zleŖme gereğince asker sevkine mezundur. Güvenliđin sağlanmasından sonra Büyük Britanya askerini geri çekecektir⁴⁹⁶. Bir baŖka maddede de SűveyŖ Kanalı'nın barıŖ ve savaŖ zamanında bűtűn ticaret ve savaŖ gemilerine açık tutulacağı belirtilmiŖtir⁴⁹⁷.

S6z konusu s6zleŖme Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki haklarını Büyük Britanya ile pay etmiŖ olduđunu g6stermiŖtir. Bu duruma Fransa ve Rusya itiraz etmiŖlerdir. İki taraf da s6zleŖme ile Büyük Britanya'ya iŖtirak hakkı tanınmiŖ olduđunu ileri sűrműŖlerdir. Ardından Fransız elçisi Büyük Britanya'nın Mısır'dan çıkarılması için Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yardım edebileceđini taahhűt etmiŖtir. Rusya ise s6zleŖme onaylanırsa Erzurum'u isteyeceđini ifade etmiŖtir. İki bűyűk devletin muhalefeti karŖısında II. Abdülhamit daha 6nce s6zleŖmenin bűtűn hűkűmlerine onay vermiŖ ve de Büyük Britanya kraliçesinin bu s6zleŖmeyi imzalamıŖ olmasına rađmen tereddűde dűŖműŖtür. S6zleŖmeyi imzalamamakta ısrar edince de Büyük Britanya "Mısır içten ve dıŖtan gelecek tehlikeye karŖı savunmaya kudretli bir hale geldiđi zaman Büyük Britanya s6zleŖmesiz olarak Mısır'dan askerini çekecektir" kararını vermiŖtir. B6ylece Büyük Britanya, Mısır'dan ancak istediđi zaman kuvvetini çekeceđini ortaya koymuŖtur⁴⁹⁸.

⁴⁹⁶ Karal, *a.g.e.*, C. VIII, s. 100.

⁴⁹⁷ Armaođlu, *19. Yűzyıl Siyasi...*, s. 414.

⁴⁹⁸ Karal, *a.g.e.*, C. VIII, s.100-101.

4.1.İstanbul Antlaşması

Ahmet Muhtar Paşa, Büyük Britanya'nın 1882'de Mısır'a asker çıkarmasıyla başlayan Mısır Meselesini çözmek ve 24 Ekim 1885 tarihli Osmanlı-İngiliz Antlaşması'na göre İngiliz askerlerinin Mısır'ı boşaltma şartlarını görüşmek üzere 5 Kasım 1885'te Mısır Fevkalade Komiserliği'ne tayin edilmiştir. Ne var ki Mısır üzerinde Büyük Britanya'nın siyaseti o kadar yoğunlaşmıştır ki, Paşa İstanbul'a ancak 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince dönebilecektir. Geçen bu süre zarfında İngilizler Mısır'a daha fazla yerleşmişler ve bir süre sonra Süveyş Kanalı'nın güvenliği gerekçesi ile kanalın doğusuyla ilgilenmeye başlamışlardır. Özellikle de Mısır'daki en etkili isimlerden biri olan Lord Cromer, Sina Yarımadası'nın Mısır'a ait olduğunda ısrar ederek Süveyş Kanalı'nı Osmanlı Devleti'nden uzakta tutmaya çalışmıştır⁴⁹⁹.

İstanbul Antlaşması'na doğru giderken Süveyş Kanalı konusunda bir takım değişiklikler yapılması düşünülmüştür. Bu konuda Felemenk devletleri, Osmanlı Devleti'ne başvurarak kanalın doğu ve batı sahilleri tarafında alınacak tedbirlerin altı büyük devlet ile istişare edildikten ve hatta küçük devletlere dahi bildirildikten sonra kararlaştırılmasını talep etmişlerdir. Bu durum 2 Eylül 1888 tarihli zabıtname sureti ile kayıtlara geçirilmiştir⁵⁰⁰. Talebe sıcak bakmayan Osmanlı Devleti, değişiklik olduğu zaman küçük devletlerin de kanala müdahale edebileceklerini, böyle bir durum için mukavelede değişiklik yapılmasına gerek olmadığını belirtmiştir⁵⁰¹.

29 Ekim 1888 tarihinde Büyük Britanya, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya, İspanya, Rusya ve Osmanlı arasında Süveyş Kanalı'nın uluslararası kullanımı konusunda bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma Büyük Britanya'nın Mısır'dan çıkma niyetinde olmadığını göstermiştir⁵⁰².

⁴⁹⁹ Durmuş Akalın, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Mısır Sınır Tartışmaları ve Hafır Kasabası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, Sayı 28, Bahar 2014, s. 46-47.

⁵⁰⁰ BOA, *Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Kalemî (Odası) Belgeleri (A.MKT. MHM)*, Dosya No: 498, Gömlek No: 36, Belge No: 1.

⁵⁰¹ BOA, *A.MKT.MHM*, Dosya No: 498, Gömlek No: 36, Belge No: 2.

⁵⁰² Sarıkoyuncu Değerli, *a.g.m.*, s. 5.

Süveyş Kanalı hakkında düzenlenen mukavelenamenin kabulü ve imzası için 29 Ekim 1888 tarihli yazıyla Dış İşleri Bakanı Said Paşa görevlendirilmiştir⁵⁰³. Osmanlı Devleti'nin de katılmasıyla Büyük Britanya, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve İspanya tarafından imzalanan 17 maddelik bu antlaşmaya göre Süveyş Kanalı gerek barış gerek savaş zamanında bütün devletlerin ticaret ve savaş gemilerinin serbest geçişine açık olacaktır. Osmanlı Devleti savaştan taraf olsa bile Kanalin ve kanaldaki limanların 3 mil çevresi içinde hiçbir devlet bir savaş harekâtına başvuramaz. Savaştan devletlerin gemileri en hızlı bir şekilde kanalı geçecek ve 24 saatten fazla kalmayacaklardır. Mısır hükümeti bu antlaşmanın yürütülmesi için gerekli tedbirleri alacaktır. Ancak gücü yetmezse Osmanlı Devleti'nden yardım isteyecektir. Kanal topraklarında hiçbir devlet özel bir durum veya ayrıcalık sağlayamaz. Bu antlaşma Kanal Şirketinin süresine bağlı değildir. Bundan dolayı bugün de yürürlükte bulunmaktadır. Bu antlaşmaya diğer devletler de katılabilirler⁵⁰⁴.

Fakat Fransa, Mısır üzerindeki iddialarının peşini hiçbir zaman bırakmamıştır. Bundan dolayı 1894 Fransız Rus ittifakı ve bu ittifaka varan gelişmeler, Büyük Britanya'yı korkutarak Mısır'da kalma kararını daha da kuvvetlendirmiştir. Zira şimdi Rusya'nın Akdeniz'e inmesini önleyecek bariyer İstanbul değil, Mısır ve Süveyş Kanalıydı. Rusya, Fransa ile beraber Boğazları zorlamaya kalkacak olursa Rusya'ya karşı İskenderiye ve Mısır kuvvetli ve önemli bir üs olabilirdi. Bundan dolayıdır ki Salisbury, 1895 yılında Almanya'ya Osmanlı Devleti'nin bölüşülmesi için bir teklifte bulunmuştur. Salisbury'e göre Mısır'ı Büyük Britanya, Trablusgarp'ı İtalya, Selanik'i Avusturya almalı ve İstanbul ile Boğazların kontrolü Rusya'ya ait olmalıydı. Bu konuda yapılacak dostane bir anlaşma Yakın Doğu sorununun çözümünde büyük bir adım olacaktı. Böyle bir anlaşmada hiçbir çıkarı olmadığını gören Almanya, Büyük Britanya'nın Üçlü İttifak ile Rusya arasındaki ilişkileri bozmak istemesinden şüphelenmiştir⁵⁰⁵.

⁵⁰³ BOA, *A.DVN. NMH*, Dosya No: 30, Gömlek No: 16, Belge No: 1 ve 2. Ruhsatname-i Hümayun müsveddesi için bkz. Ek-6 ve Ek-7.

⁵⁰⁴ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi....*, s.415-416. 29 Ekim 1888 tarihli Süveyş Kanalı Muahedenamesi için bkz. Ek-8., BOA, *Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemi Mukavelename ve Mukavelat Defterleri (A.DVN.MKL)*, Dosya No: 30, Gömlek No: 14, Belge No: 1-10.

⁵⁰⁵ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi....*, s. 415.

5.MISIR'IN İŞGALİNDEN SONRA SÜVEYŞ KANALININ TARİHSEL SÜRECİ

Kanal, bidayette yalnız bir vapurun geçmesine imkân verebilecek genişlikte inşa edilmiş olduğundan nispeten dardır. Bu mahzuru kısmen önlemek maksadıyla her 5 kilometrede bir, karşıdan gelen vapura geçiş imkânı sağlayacak şekilde genişletilmiş bekleme yerleri inşa edilmiştir. Kanalın açılması ile artan gemi tonajı, gemilerin hacimleri ve dolayısıyla su kesimlerinin artması, diğer taraftan kanalın gördüğü rağbet sayesinde gemi sayısının çoğalması füzuli beklemelere sebep olmaktadır. Bu mahzurun ortadan kalkması için 20. Yüzyılın başından günümüze kadar kanal üzerinde teknik bakımdan birçok değişiklikler yapılmıştır⁵⁰⁶.

Süveyş Kanal Şirketi, 40 yıl olan Kanal imtiyaz süresinin 40 yıl daha uzatılması için girişimlerde bulunmuştur. Bunu yaparken şirket idare meclisine 3 Mısırlı delegenin dâhil edilmesini, % 2 faizle 100 milyon franklık borç akdi imzalamayı taahhüt etmişlerdir. Bu duruma kızan Osmanlı Devleti, derhal Mısır valiliğinden izahat istemiştir⁵⁰⁷. Bu arada Osmanlı hükümrancılığının ardından 1914'te İngiliz manda dönemi başladığı için Mısır'ın diğer yerleri gibi kanal bölgesi de İngilizlerin asker sevkiyatında önemli rol üstlenmiştir⁵⁰⁸. Süveyş Kanalı uluslararası bir şirkete ait olmakla beraber 1956 yılına kadar fiilen İngilizlerin denetimi ve himayesi altında kalmıştır. Mısır'ın 1936'da bağımsızlık kazanması üzerine İngilizler çekilerek yalnız kanal bölgesinde bir miktar kuvvet bırakmışlardır. Daha sonra Mısır hükümeti bu kuvvetlerin de çekilmesini isteyince aralarında bir anlaşmazlık çıkmıştır⁵⁰⁹. Ancak 10 Ekim 1954'te varılan Anglo-Egyptian Antlaşmasını takiben Büyük Britanya bölgeyi yirmi ay içinde silahtan arındırmıştır. Amerika Birleşik Devletleri Nil üzerindeki Asvan Barajı'na kredi vermeyeceğini açıklayınca 26 Temmuz 1956'da Mısır hükümeti kanalı millileştirmiştir⁵¹⁰. Bu suretle Süveyş Kanalı hakkında 1888 tarihli İstanbul Antlaşmasına konulan uluslararası hükümler

⁵⁰⁶ Bediz, *a.g.m.*, s. 334.

⁵⁰⁷ BOA, *Sadaret Eyalat-ı Mümtaze Kalemi Belgeleri (A.MTZ) (05)*, Dosya No: 39, Gömlek No: 35, Belge No: 1. Söz konusu belge için bkz. Ek-12.

⁵⁰⁸ Bilge, *a.g.m.*, s.186.

⁵⁰⁹ Walker, *a.g.m.*, s. 256.

⁵¹⁰ Bilge, *a.g.m.*, s. 186-187.

değiştirilerek Mısır hükümeti kanala bilfiil sahip olmuştur. Ardından 1969 yılına kadar Süveyş Kanal Şirketine hisse senetlerinin bedelini ödemeyi taahhüt etmiştir⁵¹¹.

24 Nisan 1957'de Mısır, İstanbul sözleşmesine uyarak kanalı savaş gemilerinin geçişine açık tutacağını bildirmiştir. Aynı şekilde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1951 ve 1956 tarihli kararlarıyla kanalın bütün devletler için açık olacağı kesinleşmiştir. İsrail de hem bu kararlar hem de Mart 1979'da Washington'da imzalanan antlaşma ile kanaldan geçiş hakkına sahip olmuştur. Süveyş Kanalı bölgede gelişen askeri hareketlerden çok etkilenmiş ve özellikle İsrail Mısır savaşlarında (1967, 1973) büyük hasar görmüştür. Süveyş şehri de 1967-1975 yılları arasında kanal kapandığında adeta ölü bir şehre dönüşmüştü; ancak kanal tekrar açıldığında ve 2000'li yılların başında çevresindeki inşaatlar tamamlandığında nüfusu artarak 2006'da 510.935'e ulaşmıştır. Bölgede petrol rafinerilerinin kurulup boru hatlarıyla Kahire'ye bağlanması buraya demir ve alüminyum ağır sanayi tesislerinin girmesine yol açmıştır; bu ise beraberinde çarpık yapılaşma getirmiştir⁵¹².

⁵¹¹ Walker, *a.g.m.*, s. 256.

⁵¹² Bilge, *a.g.m.*, s. 186-187.

SONUÇ

Sanayi İnkılabı sonrasında ortaya çıkan makineleşme ile birlikte artan üretimin arz fazlası yaratması başka bir deyişle yeni pazar ihtiyacı 1900'lü yıllara kadar uzanan bunalımların da ilk nedenini oluşturmuştur. Sanayi İnkılabının ortaya çıkardığı yeni ihtiyaç Avrupa'da devletler arası ilişkilerde sömürge rekabetini doğurmuştur. Özellikle Fransa ve Büyük Britanya'nın menfaatlerinin çakıştığı bir yer olarak Orta Doğu coğrafyasında Mısır karşımıza çıkmıştır. Diyebiliriz ki Orta Doğu stratejik konumu, yeraltı zenginlikleri dolayısıyla tarih boyunca büyük devletlerin ilgisini çekmiş; dolayısıyla da bölge zenginliklerine tek başına sahip olmak isteyen güçlerin çıkar mücadelesine sahne olmuştur.

Nitekim kaynakları ve Kızıldeniz aracılığıyla ticareti geliştirme olasılığı sayesinde ekonomik açıdan Mısır, işgale degecek bir kazanımdı. Ayrıca Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'ın yarı bağımsız hükümdarları veya İran Şahı ile ittifaklar kurmaya veya Kızıldeniz limanlarında Fransız donanma üslerinin kurulmasına yol açtığı takdirde, Fransa'nın Mısır'ı işgali, Hindistan'daki İngiliz gücüne saldırının önünü açabilirdi. Paris'te olduğu kadar Londra'da da bu gelişmenin Büyük Britanya'nın ticareti ve mali gücü üzerinde feci sonuçlar yaratacağına inanılmaktaydı. Böyle bir bakış açısından yola çıkan Napolyon Mısır'ı işgal etmiştir.

Bu ana kadar yalnız Viyana kapılarına kadar gelen Müslüman Türk ordularının geri püskürtülmesi değil aynı zamanda ortaya koyduğu tehlikenin de bertaraf edilmesi anlamına gelen Doğu Sorunu, Dünya ticaret yollarının da Osmanlı Devleti'nin hükümranlığı altındaki topraklardan geçmesi sebebiyle bunu ele almak veya bunlarla birlikte ekonomiyi ve ticareti topyekûn kontrol altına almak teknik ve ekonomide ham madde deposu olan 'Müslüman Türk'ün topraklarını parçalamak veya kendi hesaplarına sahip olmak, hiç olmazsa sömürü yapmak şekline dönüşmüştür. Ama bundan sonra Doğu Sorunu artık bir Batı sorununa dönüşmüştür. Artık Batı, Osmanlı coğrafyasını çıkarları doğrultusunda kullanmak mümkünse ele geçirmek istemeye başlamıştır.

Yine Doğu Sorununda yeni bir sürecin başlamasına neden olan Mehmet Ali Paşa, II. Mahmut'u Avrupa devletlerinin nüfuzu ve müdahalesi alanına itmiştir. Başka bir deyişle Mehmet Ali Paşa, Osmanlı ordusu ve donanmasının çok kötü olduğu bir dönemde isyan etmiş, ayakta durabilmek için Batılı güçlerin desteğine gereksinim duyan Osmanlı Devleti'ni, ezeli düşmanı Rusya'dan bile yardım almaya muhtaç bırakmıştır. Bu yardım neticesinde Osmanlı Devleti, Rusya ile 1833 yılında Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzalamış, bu antlaşma ile Osmanlı Devleti üzerindeki Rus nüfuzu doruğa çıktığı gibi Boğazlar Meselesi adıyla yeni bir sorun daha gündeme gelmiştir.

Ayrıca bu ayaklanma, Osmanlı'nın kendisini yenileme sürecine çok büyük bir darbe vuracak olan Mısır sorununun da ötesinde Doğu Sorununu tekrar ortaya çıkarmıştır. Başlangıçta bir iç isyan niteliğinde iken Avrupa'daki büyük devletlerin işe karışması ile bir Avrupa meselesi haline gelmiştir. Kavalalı'nın İsyanı ile her devlet kendi çıkarları doğrultusunda ilgilenmiş ve her devlet için ayrı sonuçlar meydana getirmiştir. Rusya isyanın başlarında İstanbul hükümetine yardım ederek ve Hünkâr İskelesi antlaşmasını yaparak Boğazlar ve Osmanlı Devleti üzerinde bir hâkimiyet kurmuşsa da Büyük Britanya ve Fransa'nın baskıları sonunda bu durumunu kaybetmiştir. Yine bu durumun bir sonucu olarak, Osmanlı Devleti 1838 yılında Büyük Britanya ile Balta Limanı Ticaret Sözleşmesini imzalamıştır. Bu antlaşma Osmanlı ekonomisine büyük bir darbe vurmuş, yerli üretim tamamen yok olmuştur. Büyük Britanya, Osmanlı topraklarındaki çıkarlarını arttırmıştır. Osmanlı Devleti siyasi, askeri ve sosyal sorunlarının dayatması ve batının teşviki ile hızlı bir batılılaşma sürecine girmekle yüz yüze kalmıştır.

Sultan Abdülmecit'in 24 Mayıs 1841'de çıkardığı ferman o zamana kadar Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olarak idare edilen Mısır'ın statüsünü değiştirmiş ve yarı müstakil bir eyalet haline getirmiştir. Mısır'ın bu ferman ile kazandığı haklar büyük devletler tarafından garanti altına alınmıştır. Ferman ile Mısır'ın yönetimi veraset yoluyla Mehmet Ali Paşa'nın ailesine geçmiştir. Ancak Mısır üzerinde ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet olarak kalmak koşuluyla bir hâkimiyet kazanmıştır. Büyük Britanya, Mehmet Ali Paşa'nın güçlenmesini önleyerek Hindistan ve Doğu Akdeniz'deki güvenliğini ve çıkarlarını korumuş ve Mısır'ın İngiliz yüksek çıkarları açısından ne kadar önemli olduğunu görmüştür. Denilebilir ki

Büyük Güçler, güç ve imkânları varken neden Mısır'ı Mehmet Ali Paşa'ya bıraktılar. Bu sorunun cevabı Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ve Doğu Sorununa bakış açılarıyla verilebilir. Zira Fransa Başbakanı Adolphe Thiers, Britanya'ya yolladığı bir notada Paşa'nın yerinden edilmesinin Yakındoğu'daki güç dengesini alt üst edeceğini mantıklı bir biçimde savunmuştur. Britanya ve Fransa arasında Mısır konusundaki bu görüş ayrılığı uçurum gibi olunca Britanya-Rusya yakınlaşması söz konusu olmuştur. Ancak Britanya'nın Yakındoğu'daki en önemli muhtemel düşmanı dolayısıyla uzlaşılması gereken en önemli güç de Rusya'ydı. Bu şartlar altında Büyük Güçlerin çıkarları çatışınca Mısır'ın Mehmet Ali Paşa'da kalmasına izin verilmiş fakat yetki ve gücü büyük oranda sınırlandırılmıştır.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanından sonra 19. Yüzyıla etki eden bir başka olay da Süveyş Kanalı meselesidir. Süveyş Kanalı, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'yu terk etmesini hızlandıran bir faktör olmuştur. Mısır hükümetleri ise kanal sayesinde Boğazlara sahip İstanbul ve Osmanlı gücünü, kendi ülkelerinde inşa etmek istemişlerdir. Ne yazık ki sonuç dramatik bir şekilde bunun tam tersi olmuştur.

Ayrıca Süveyş Kanalı'nın açılması ile Büyük Britanya'nın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasını terk etmesinde doğrudan bir ilişki vardır. Büyük Britanya'da politika yapıcılar Süveyş Kanalı'yla beraber önceliklerini tekrar gözden geçirmişlerdir. Büyük Britanya'nın politikasında değişikliğe gitmesinde aslında Mısır'ın ekonomik açıdan iflası ve kanalın geleceği en çok etkili olan unsurların başında gelmektedir. Mısır hükümetinin kanalı koruyamayacak duruma gelmesi ve zayıfladığı bu anda başka güçlerin mali ve siyasi saldırılarına açık durumda olması İngilizleri fazlasıyla tedirgin etmiştir. Osmanlı Devleti'nin de çok güçlü olmayışından dolayı İngilizler doğrudan meseleyi kendi ellerine almak durumunda kalmıştır. Bu ise İstanbul üzerinden Osmanlı Devleti'nin korunması siyasetini sarsmıştır. Büyük Britanya için Mısır'dan çok Süveyş Kanalı'nın kendisi önemlidir. Süveyş Kanalı da Hindistan'a giden yola aracılık ettiği için bu değeri kazanmıştır. Bu yolun sonunda İngiliz sanayisi için en önemli can damarını oluşturan Hindistan pazarı bulunmaktadır. Büyük Britanya da burayı kimseyle paylaşamayacak kadar kıskançtır. Kıskançlığının bir sonucu olarak da Büyük Britanya 1882 yılında Mısır'a yerleşerek, Osmanlı topraklarının bütünlüğünün korunması politikasını terk ettiğini açıkça göstermiştir.

Genel olarak söylemek gerekirse Mısır'ın 19. Yüzyıl tarihinde birçok değişim, girişim, plan, hayal vb. olmakla birlikte burada meşhur olan sadece iki simge vardır.

Birincisi Mehmet Ali Paşa, diğeri ise Süveyş Kanalı'dır. Bu simgelerden ilki bağımsız Mısır'ı akıllara getirirken diğeri ise sömürülen Mısır'ı çağrıştırmıştır. Ancak 19. Yüzyıl içinde zamanın en hızlı aktığı yerlerden biri olan Mısır aynı anda hem gelişen hem de adım adım iflas eden bir ülke olmuştur.

Nihayet günümüzde genelde Orta Doğu özelde Suriye'de yaşanan olayların nedenlerini geçmişte aramak yanlış olmaz. Çünkü "tarih tekerrürden ibarettir" sözü doğrultusunda 19. Yüzyılda Büyük Britanya, Rusya ve Fransa arasında kendi menfaatleri için sömürgecilik ve emperyalizm adına Mısır'da girdikleri mücadelelerin benzeri günümüzde aynı coğrafyada bu defa Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya arasında yine kendi menfaatleri için ama gelişmekte olan ülkelere demokrasiyi götürmek adına yaşanabilmektedir.

KAYNAKÇA

Afyoncu, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe yayınevi, İstanbul, 2011.

Agoston, Gabor, *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, Çeviren: Yavuz Alogan, Editör: Jeremy Black, Kitap Yayınları, İstanbul, 2003.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt 1, 6, 7, Tertib-i Cedid, İkinci Tab'ı, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet, 1891.

Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2000.

Akalın, Durmuş, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Mısır Sınır Tartışmaları ve Hafir Kasabası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 28, Bahar 2014, ss. 45-80.

Akalın, Durmuş, *Süveyş Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Selahittin Özçelik, Denizli, 2011.

Akyıldız, Ali, "Sultan II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 4, İstanbul, 2001, ss. 49-84.

Altundağ, Şinasi, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüd", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Ankara, 1943, ss. 33-45.

Altundağ, Şinasi, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Esnasında Namık Paşa'nın Yardım Talep Etmek Üzere 1832 Senesinde Memuriyet-i Mahsusa ile Londra'ya Gönderilmesi", *Bellekten*, Cilt VI, Sayı 23- 24, 1942, ss. 229-251.

Altundağ, Şinasi, "Mehmet Ali Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, ss. 566-579.

Altundağ, Şinasi, "Rus Generali Muravyef'in Hususi Elçi Olarak Çar'ın, Mısır Meselesine Bir Son Verilmesi Hususundaki Talebini Mehmet Ali'ye Tebliğ Etmek Üzere İskenderiye'ye Gönderilmesi", *Tarih Vesikaları*, I. Cilt, Sayı 2, İstanbul, 1958, ss. 194-209.

Altundağ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831-1841)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren: İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1914-1980)*, Ankara, 1980.

Armaoğlu, Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları*, Ankara, 1988.

Ateş, Toktamış, *Siyasal Tarih*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Aydın, Mustafa, “Rus Filosu İstanbul’da (20 Şubat-10 Temmuz 1833)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 32, İstanbul, 2008, ss. 323-344.

Bağçeci, Yahya, “İsyandan İtaate Kavalalı Mehmet Ali Paşa Babıali İlişkileri (1841-1849)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 32, 01.06.2014, ss. 219-231.

Bağçeci, Yahya, *Sultan Abdülaziz’in Mısır Seyahati*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2003.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayûn Kalemî (HAT)*, Dosya No: 1137, Gömlek No: 45273-A, Tarih: 19 Mayıs 1833.

BOA, *Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî Belgeleri (A.DVN. NMH)*, Dosya No: 30, Gömlek No: 16, Belge No: 1 ve 2.

BOA, *Hariciye Nezareti İdare (HR. İD.)*, Dosya No: 2016, Gömlek No: 39, Belge No: 1.

BOA, *HAT*, Dosya No: 1045, Gömlek No: 43186, Tarih: 8 Temmuz 1833.

BOA, *HAT*, Dosya No: 1169, Gömlek No: 46234-A, Tarih: 11 Eylül 1833.

BOA, *HAT*, Dosya No: 1297, Gömlek No: 50424, Tarih: 19 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 346, Gömlek No: 19711, Tarih: 29 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 351, Gömlek No: 19839, Tarih: 7 Şubat 1832.

BOA, **HAT**, Dosya No: 356, Gömlek No: 19977-D, Tarih: 24 Aralık 1831.

BOA, **HAT**, Dosya No: 361, Gömlek No: 20096-A, Tarih: 19 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 365, Gömlek No: 20180, Tarih: 19 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 365, Gömlek No: 20180, Tarih: 19 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 365, Gömlek No: 20180, Tarih: 29 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 365, Gömlek No: 20181, Tarih: 19 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 366, Gömlek No: 20244, Tarih: 19 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 366, Gömlek No: 20246, Tarih: 29 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 367, Gömlek No: 20289, Tarih: 29 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 367, Gömlek No: 20289-A, Tarih: 19 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 368, Gömlek No: 20435, Tarih: 19 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 372, Gömlek No: 20392-B, Tarih: 19 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 377, Gmlek No: 20489-A, Tarih: 31 Aralık 1832.

BOA, **HAT**, Dosya No: 382, Gmlek No: 20602-B, Tarih: 19 Mayıs 1833.

BOA, **HAT**, Dosya No: 909, Gmlek No: 39798-A, Tarih: 19 Mayıs 1833.

BOA, **HR. İD.** Dosya No: 2017, Gmlek No: 1, Belge No: 1.

BOA, **HR. İD.** Dosya No: 2017, Gmlek No: 5, Belge No: 2.

BOA, **HR. İD.**, Dosya No: 2016, Gmlek No: 42, Belge No: 00.

BOA, **HR. İD.**, Dosya No: 2016, Gmlek No: 51, Belge No: 00.

BOA, **HR. İD.**, Dosya No: 2016, Gmlek No: 52, Belge No: 00.

BOA, **HR. İD.**, Dosya No: 2016, Gmlek No: 83, Belge No: 00.

BOA, *HR. İD.*, Dosya No: 2016, Gömlek No: 83, Belge No: 01.

BOA, *HR. İD.*, Dosya No: 2017, Gömlek No: 6, Belge No: 1.

BOA, *Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemî Mukavelename ve Mukavelat Defterleri (A.DVN. MKL)*, Dosya No: 30, Gömlek No: 14, Belge No: 1-10.

BOA, *Sadaret Eyalat-ı Mümtaze Kalemî Belgeleri (A.MTZ) (05)*, Dosya No: 39, Gömlek No: 35, Belge No: 1.

BOA, *Sadaret Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî (Odası) Belgeleri (A.MKT. MHM)*, Dosya No: 498, Gömlek No: 36, Belge No: 1.

BOA, *Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayet Evrakı (A.MKT. UM)*, Dosya No: 351, Gömlek No: 77, Belge No: 1.

Baykal, Ferit Hakan, “Günümüzde Deniz Ulaşımındaki Gelişmelerin Işığında Türk Boğazları'nın Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi ve Milletlerarası Hukukta Genel Olarak Kabul Görmüş Diğer Boğazlardan Geçiş Rejimleri ile Kıyaslanması”, *Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Editör: Bayram Öztürk, Mikdat Kadioğlu, Hüseyin Öztürk, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 11-12 Kasım 2000, ss. 30-37.

Bediz, Danyal, “Süveyş Kanalının Önemi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt IX, Sayı 3, Ankara, 1951, ss. 329-352.

Beydilli, Kemal, “Hünkâr İskeleyi Antlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 488-490.

Beydilli, Kemal, “Şark Meselesi”, *D.İ.A.*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 352-357.

Bilge, Mustafa L., “Süveyş”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 186-187.

Bilindir, Sedat, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanının Şark Meselesindeki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis, 2012.

Bilsel, Cemil, “Tanzimatın Harici Siyaseti”, *Tanzimat*, Cilt II, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 661-722.

Cam, Öndal, *Anadolu Kokan Kıbrıs*, Ankara Yayınevi, Ankara, 1966.

Çay, Abdulhaluk, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel 1963*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

Çınar, Tuba, *Süveyş Kanalı'nın Açılması ve Osmanlı Dış Politikasındaki Önemi (1869-1882)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Süleyman Özbek, Ankara, 2008.

Çolak, Kamil, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2008-II, ss. 141-183.

Darkot, Besim, "Mısır", *İslam Ansiklopedisi*, C. 8 (Mescid-Mzab), MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, ss. 217-218.

Değerli, Esra Sarıkoyuncu, "Büyük Britanya'nın Doğu (Şark) Politikası (1882-1914)", *Akademik Bakış*, Sayı 14, Kırgızistan, Nisan 2008, ss. 1-15.

Dönmez, Ahmet, "*Babiâli'de Hizip Çatışmaları: Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı Donanmasını Mısır Valisine Teslimi Olayı*", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, Sayı 40, Güz 2016, ss. 43-57.

Dördüncü, Muharrem, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Haziran 2001, ss. 73-89.

Driault, Edouard, *Şark Meselesi Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, Çeviren: Nafiz, Yayına Hazırlayan: Emine Erdoğan, Berikan Yayınları, Ankara, 2005.

Duman, Olcay Özkaya, "Yakınçağlarda Osmanlı-Fransa İlişkileri ve Fransa'nın Orta Doğu Diplomasisi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, 2009, ss. 525-544.

Dursun, A. Haluk, *Akabe Meselesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışmanı: Prof. Dr. Cevdet Küçük, İstanbul, 1994.

Eren, Emine, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YL Tezi, Danışman: Kamil Çolak, Eskişehir, 2008.

Ergün, Mustafa, “Mehmet Ali Paşa Zamanında Mısır’da Eğitimin Batılılaşması”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, Cilt 16, Sayı 3, Aralık 2015, ss. 277-294.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

Gül, Edip, *Basiret Gazetesinde Mısır Meselesi (1870-1878)*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2011.

Günay, Selçuk, “Büyük Britanya’nın Kızıldeniz’e Yeni Bir Kanal Açma Projeleri ve Osmanlı Devleti”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, Erzurum, 2010, ss. 70-76.

Gündüz, Ahmet, “XIX. Yüzyılda Ortaya Çıkan Mısır Meselesi ve Kadı Kırın Olayı”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, Cilt 5, Sayı 6, Aralık 2012, ss. 219-232.

Güner, Selda, “Londra’da Bir Memluk Beyi: Muhammed Bey Elfî (Ekim-Aralık 1803)”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 17, Kış 2015, ss. 41-69.

Işık, Zekeriya, “19. Yüzyıl Osmanlı Dış Politikası Üzerinde İngiliz Tesiri”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 4, Sayı 2, Aralık 2011, ss. 45-61.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ(1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çeviren: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Kaçar, Melikşah, *Süveyş Kanal Şirketi’nin Kuruluş Dönemi Faaliyetleri ve Buharlı Kazı Makineleri Teknolojisi (1854-1860)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ahmet Kala, İstanbul, 2012.

Karadağ, Raif, *Şark Meselesi*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Cilt VIII, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, C. VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Kaymakçı, Muhammed, *Metternich Düzeni Çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde Yunan İsyanı ve Mısır Sorunu*, Kırıkkale Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Erdal Çetintaş, Kırıkkale, 2014.

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Kıış, Salih, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu Harekâtı ve Konya Muharebesi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 23, 2010, ss. 145-158.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mehmed Ali Paşa'dan II. Abbas Hilmi Paşa'ya Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, İstanbul, 2010.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Kocahanoğlu, Osman Selim, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, Temel Yayınları, İstanbul, 1999.

Kocaoğlu, Mehmet, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)”, *OTAM*, Sayı 6, Ankara, 1995, ss. 195-210.

Kramers, J. H., “Mısır 2.Osmanlılar Devri”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 8 (Mescid-Mzab), MEB Yayınları, Eskişehir, 1997, ss. 242-250.

Kunt, Metin, Yurdaydın, Hüseyin G., Faroqhi, Suraiya, Ödekan, Ayla, “Osmanlı Devleti 1300-1600” , *Türkiye Tarihi*, Cilt 2, Editör: Sina Akşın, İstanbul, 2000.

Küçükkalay, Mesut, “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 2 (Güz), 1997, ss. 51-68.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1838-1850)*, Cilt II, İstanbul, 1976.

Kütükoğlu, Mübahat, “Baltalimanı Muahedesi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 38-40.

Macfie, A. L., *The Eastern Question 1774-1923*, Longman Yayınları, Newyork, 1996.

Mantran, Robert, “19. yüzyılın Başlarından Yıkılışa Doğu Sorunun Başlangıçları (1774-1839)”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 2, Çeviren: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

Meram, Ali Kemal, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, Kitap Yayınları, İstanbul, 1969.

Montagu, Lord Robert, *Foreign Policy: England and the Eastern Question*, Londra, 1877.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Cilt 3-4, Hazırlayan: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 1983.

Özcan, Emine Sonnur, “Asya’dan Afrika’ya Osmanlı’nın 16. Yüzyıl Kanal Projeleri”, *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, Kasım 2013, ss. 34-35.

Özçelik, Ayfer, *Osmanlı Devleti’nin Çöküşünde Ekonomi-Politik Baskıları Üzerine Bir Deneme (1838-1914)*, Ecdâd Yayınları, Ankara, 1993.

Özkaya, Sevda Özer, “Mısır Demiryollarının Modernleşme Açısından Önemi”, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiriler, C. 5, Ankara, 2012, ss. 2383-2394.

Öztürk, Mustafa, Sevda Özkaya Özer, *Mısır Salnamesi 1871*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2005.

Pamir, Aybars, “Kapitülasyon Kavramı Ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 2, 2002, ss. 79-119.

Pierce, Stephen, Hayden Duggan, *The Eastern Question A Study in Diplomacy*, Pasifik Üniversitesi Yayınları, Hawaii, 2002.

Poole, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, Çeviren: Can Yücel, Yurt Yayınları, Ankara, 1988.

Roberts, J. M., *Avrupa Tarihi*, Çeviren: Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015.

Sakin, Serdar, “İngiltere’nin Osmanlı Ermenilerine Yönelik Politikası Çerçevesinde Doğu Vilayetlerinde Yapılan Islahat Çalışmaları”, *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, C. 4, Editörler: M. Metin Hülagü, Gülbadi Alan, Kayseri, 2009, ss. 123-142.

Samur, Sebahattin, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1995.

Sander, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü. Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987.

Seton-Watson, R. W., *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, Norton Kütüphanesi Yayınları, Newyork, 1972.

Shaw, Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, Çeviren: Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.

Sinoue, Gilbert, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*, Çeviren: Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2004.

Soysal, İsmail, “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, *Bellekten*, Cilt XLVI, Ankara, 1983, ss. 367-415.

Soysal, İsmail, “Fransız Devrimi’nin Türk Dış Politikasına Etkileri”, *Tanzimat’ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, ss. 183-190.

Soysal, İsmail, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Şahin, Hasan, “Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı Fransız İlişkileri: Başlangıcından Paris Barışına (1856)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 40, Erzurum, 2009, ss. 277-315.

Takvim-i Vekayi, “Umur-ı Dâhiliye”, Sayı 57, 18 Zilhicce 1248 (8 Mayıs 1833).

Takvim-i Vekayi, “Umur-ı Dâhiliye”, Sayı 58, 29 Zilhicce 1248 (19 Mayıs 1833).

Takvim-i Vekayi, Sayı 34, 5 Rebiülevvel 1248, (2 Ağustos 1832).

Takvim-i Vekayi, Sayı 35, 16 Rebiülevvel 1248 (13 Ağustos 1832).

Timur, Taner, *Osmanlı Çalışmaları: İlk Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, İmge Yayınevi, Ankara, 1998.

Topçubaşı, Arslan, *Batı ve Şark Meselesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Topur, Tuncer, *Dipsiz Kuyu Orta Doğu ve Türkiye*, IQ Yayınları, İstanbul, 2004.

Tosun, Hüseyin, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”, *Atatürk Yolu*, Sayı 13, Ankara, 1994, ss. 87-112.

Tukin, Cemal, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayınları, İstanbul, 1999.

Tuncer, Hüner, *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri (1814-1914)*, Ümit Yayınları, Ankara, 2000.

- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Ulusan, Şayan, “Şark Meselesi’nden Sevr’e Türkiye”, *ÇTTAD*, C. VIII, S. 18-19, 2009/Bahar-Güz, ss.229-256.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Selim III’ün Veliiaht İken Fransa Kralı Loi XVI İle Muhabereleleri”, *Bellekten*, Cilt II, Sayı 5/8, Ankara, 1938, ss. 191-246.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, Ankara, 1994.
- Ülman, Haluk, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 215-230.
- Ünal, Tahsin, *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
- Vank, M. Deniz, “Uluslararası Boğazların Hukuki Statüsü Geçiş Rejimleri ve Türk Boğazları”, *Ankara Barosu Dergisi*, 1998/1, ss. 84-116.
- Walker, J., “Süveys”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir, 1997, ss. 255-257.
- Yalçınkaya, M. Alaaddin, “III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Osmanlı Dış Politikası”, *Türkler*, XXII, Ankara, 2002, ss. 629-659.
- Yazıcı, Nesimi, “Vakayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi (OTAM)*, Sayı: 2, Ankara, 1991, ss. 267-278.
- Yergin, Daniel, *Petrol*, Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yıldız, Gültekin, “Süveys’te Satranç”, *Popüler Tarih Dergisi*, Ekim 2000, S. 5, ss. 46-50.
- Yılmaz, Özgür, Aslı Şenol Ghebantani, “Fransız Diplomat Boislecomte’a Göre Mehmed Ali Paşa İsyanı Döneminde Osmanlı Ticareti (1833-1834)”, *Tarihin Peşinde*, Sayı 14, 2015, ss. 437-477.
- Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner Günen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

EKLER

Ek-1

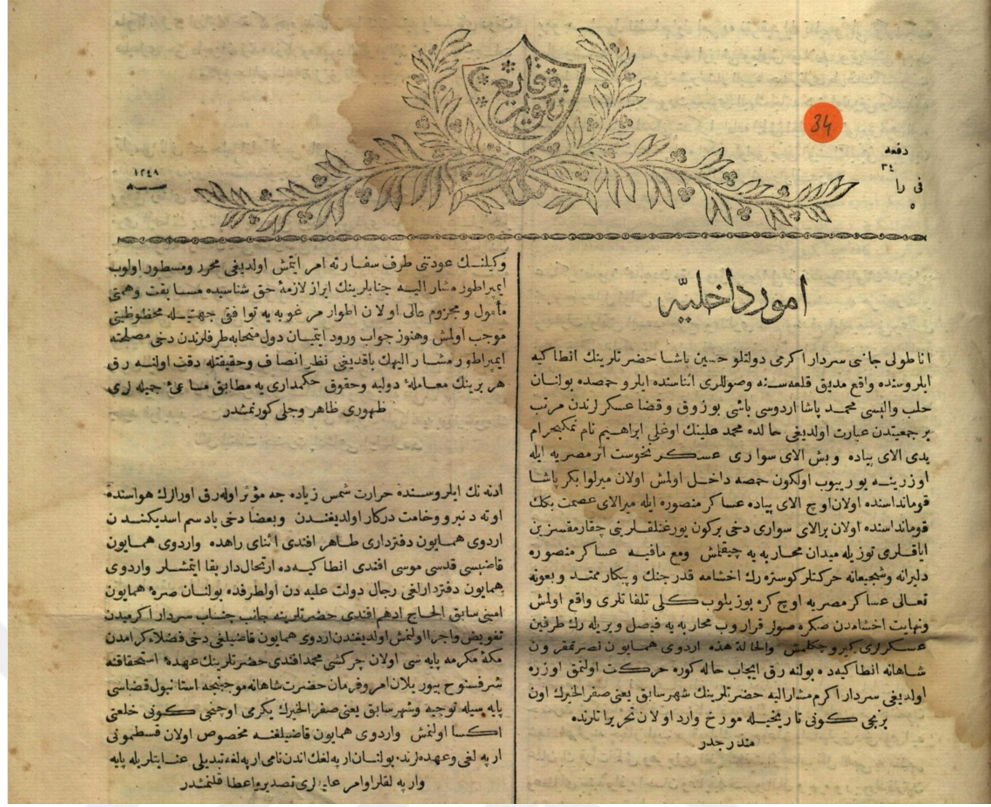
Takvim-i Vekayi, Sayı 35, 16 Rebiülevvel 1248 (13 August 1832), s. 1.

Ek-2

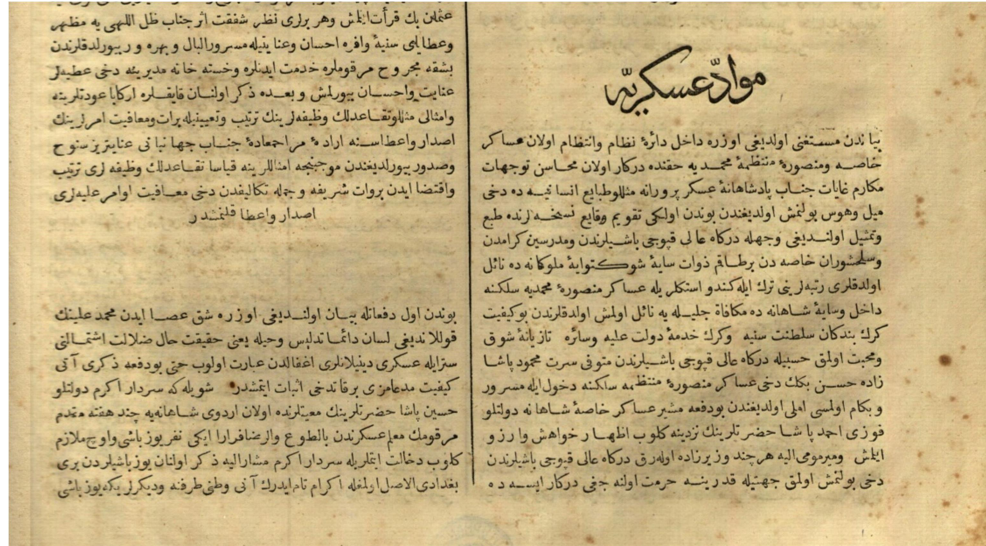

Takvim-i Vekayi, Sayı 35, 16 Rebiülevvel 1248 (13 August 1832), s. 1.

Takvim-i Vekayi gazetesinin ilk sayfasıdır. Osmanlı ordusunun Belen'de yaptığı savaştan bahsedilmiştir.

Takvim-i Vekayi, Sayı 34, 5 Rebiülevvel 1248, (2 Ağustos 1832), s. 1.

Takvim-i Vekayi, Sayı 34, 5 Rebiülevvel 1248, (2 Ağustos 1832), s. 3.

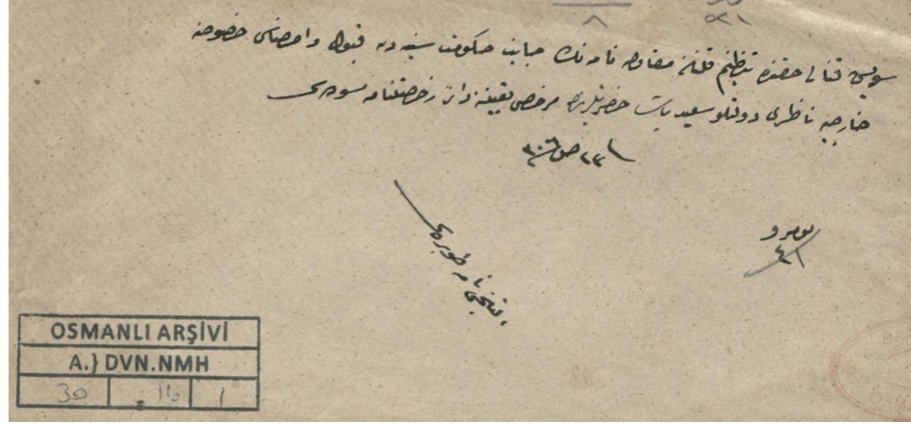
(Padişah II. Mahmut Mehmet Ali Paşa'yı asi ilan etmesi üzerine gerçekleştirilen askeri gelişmeler hakkında bilgi verilmiştir).

Takvim-i Vekayi, "Umur-ı Dâhiliye", Sayı 57, 18 Zilhicce 1248 (8 Mayıs 1833), s. 1.

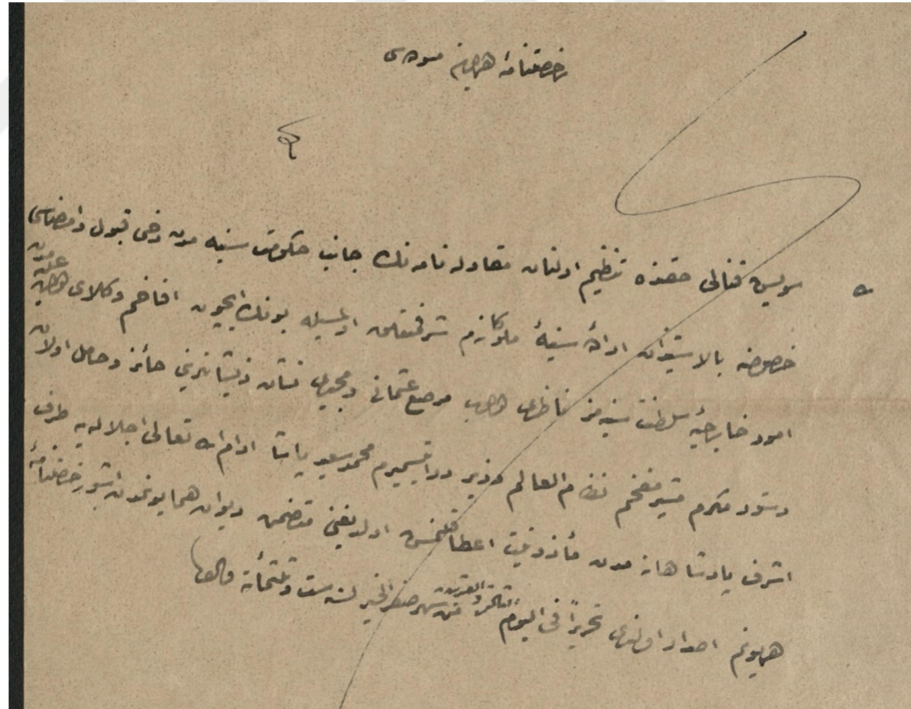
(Hünkâr İskelesi Antlaşması hakkında bilgi verilmiştir.)

Ek-6

BOA, Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi Belgeleri (A.DVN. NMH), Dosya No: 30, Gömlek No: 16, Belge No: 1.

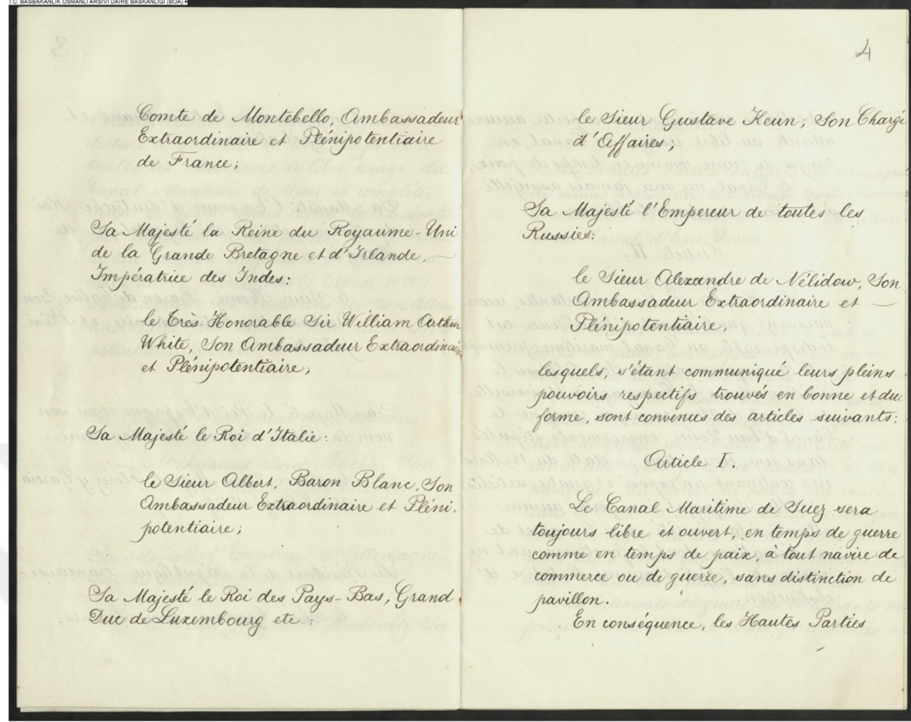
Ek-7

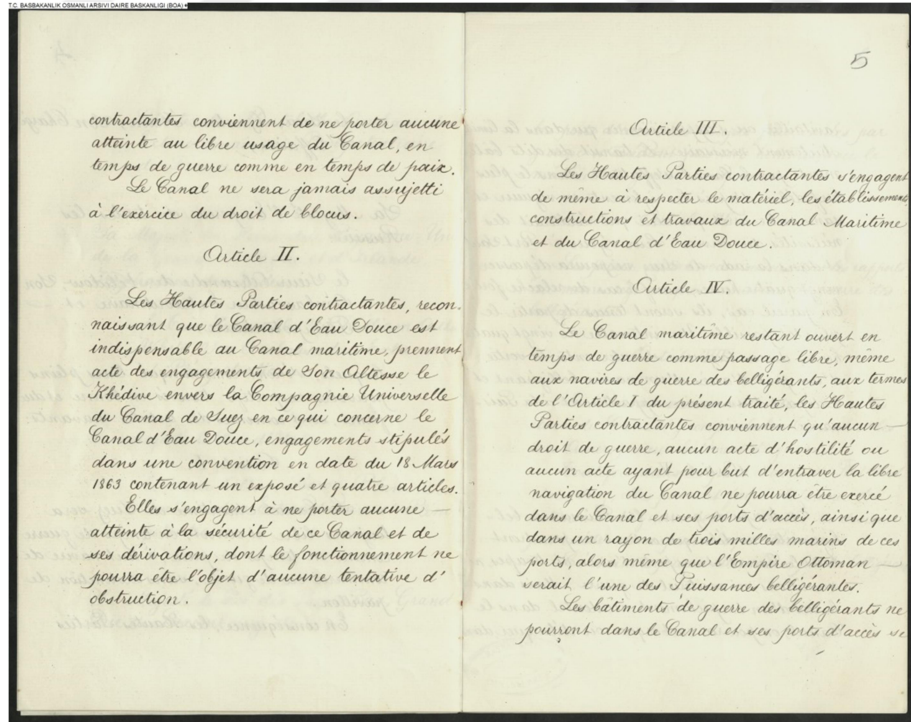
BOA, Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi Belgeleri (A.DVN. NMH), Dosya No:30, Gömlek No: 16, Belge No:

(Süveyş Kanalı hakkında düzenlenen mukavelenamenin kabulü ve imzası için murahhas tayinine dair bilgi verilmiştir.)

Düvel-i Ecnebiye ile tanzim ve imza edilmiş olan 29 Ekim 1888 tarihli Süveyş Kanalı Muahedenamesinin Fransızca orijinal nüshasıdır.

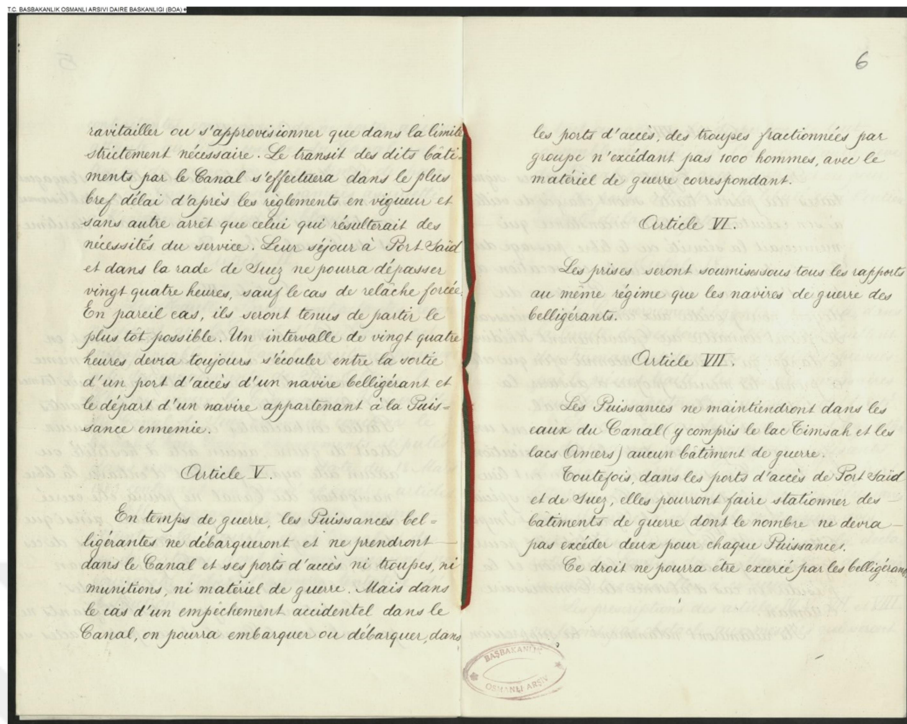

A.1.DVN.MKL.00030.00014.002

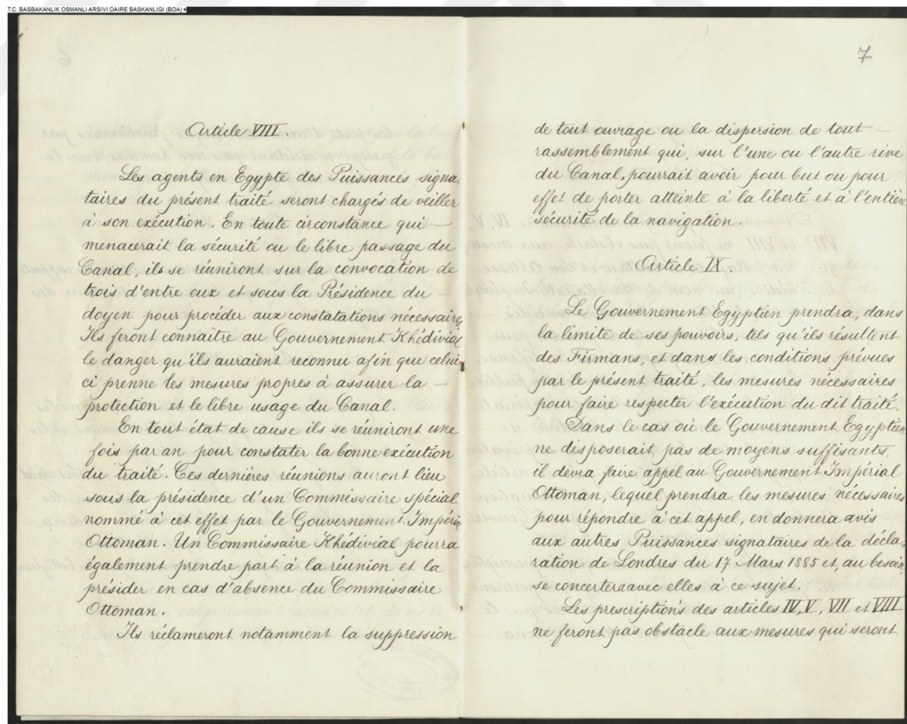

A.1.DVN.MKL.00030.00014.002

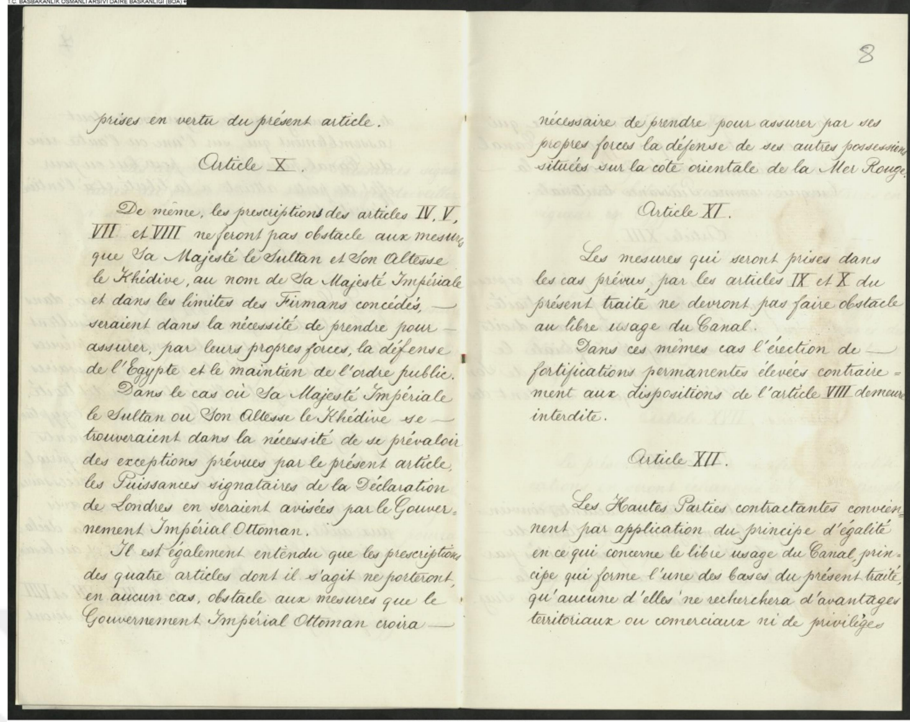
BOA, Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemî Mukavelename ve Mukavelat Defterleri (A.DVN. MKL), Dosya No: 30, Gömlek No: 14, Belge No: 1-10.

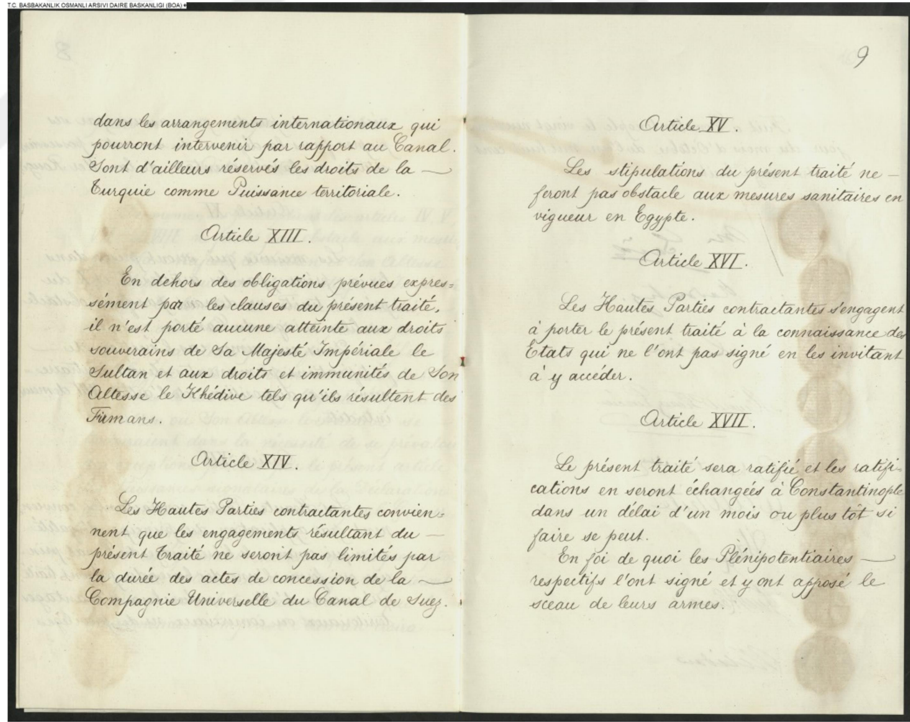
A:\DVN.MKL.00030.00014.002

A:\DVN.MKL.00030.00014.002

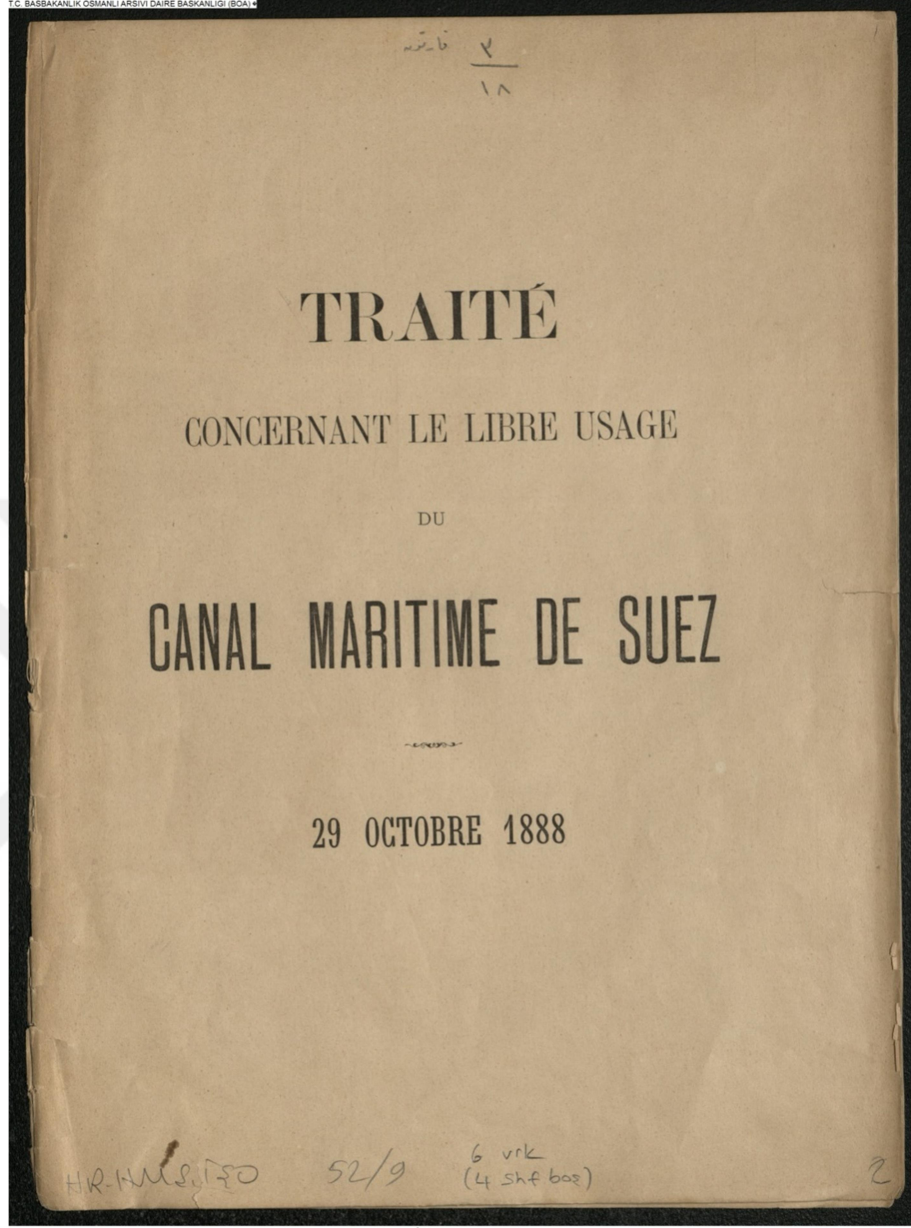

A:1DVN.MKL.00030.00014.002

A:1DVN.MKL.00030.00014.002

Düvel-i Ecnebiye ile tanzim ve imza edilmiş olan 29 Ekim 1888 tarihli Süveyş Kanalı Muahedenamesinin Fransızca orijinal nüshasıdır.

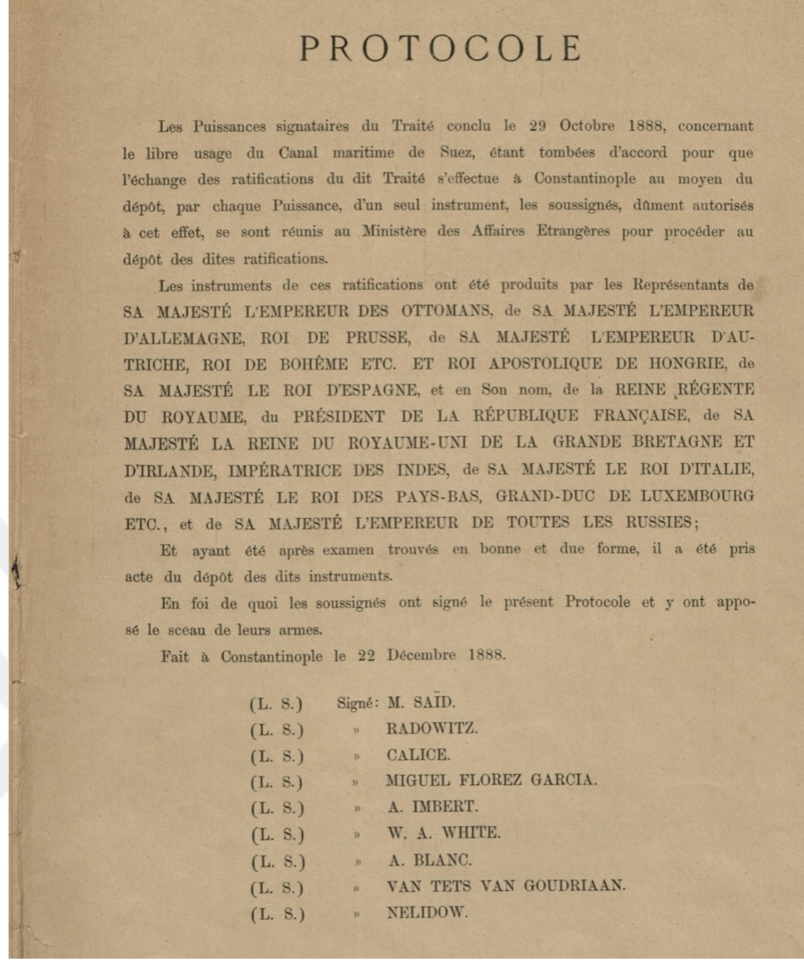

HR.HMŞ.İŞO.00052.00009.002

BOA, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR. HMŞ.

İŞO), Dosya No: 52, Gömlek No: 9, Belge No:2-1.

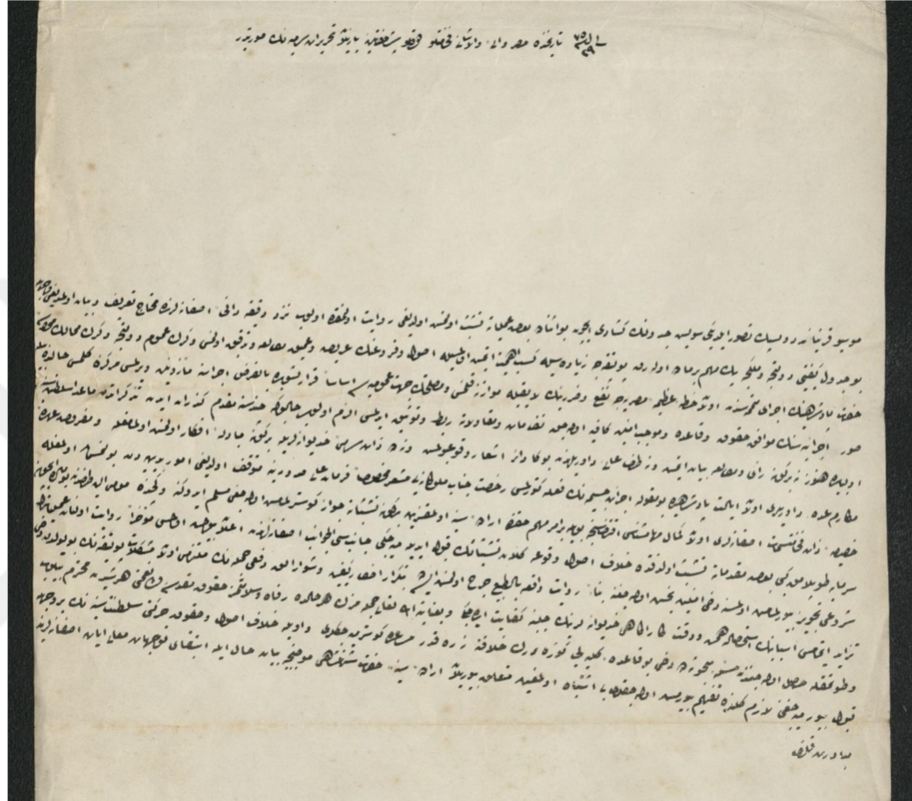
(29 Ekim 1888 tarihli Süveyş Kanalı Anlaşmasının Fransızca orijinal kapak sayfasıdır.)

BOA, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR. HMŞ. İŞO), Dosya No: 52, Gömlek No: 9, Belge No:2-5.

(22 Aralık 1888 tarihinde Süveyş Kanalı Protokolüne imza atan devletler ve temsilcilerinin isimleridir.)

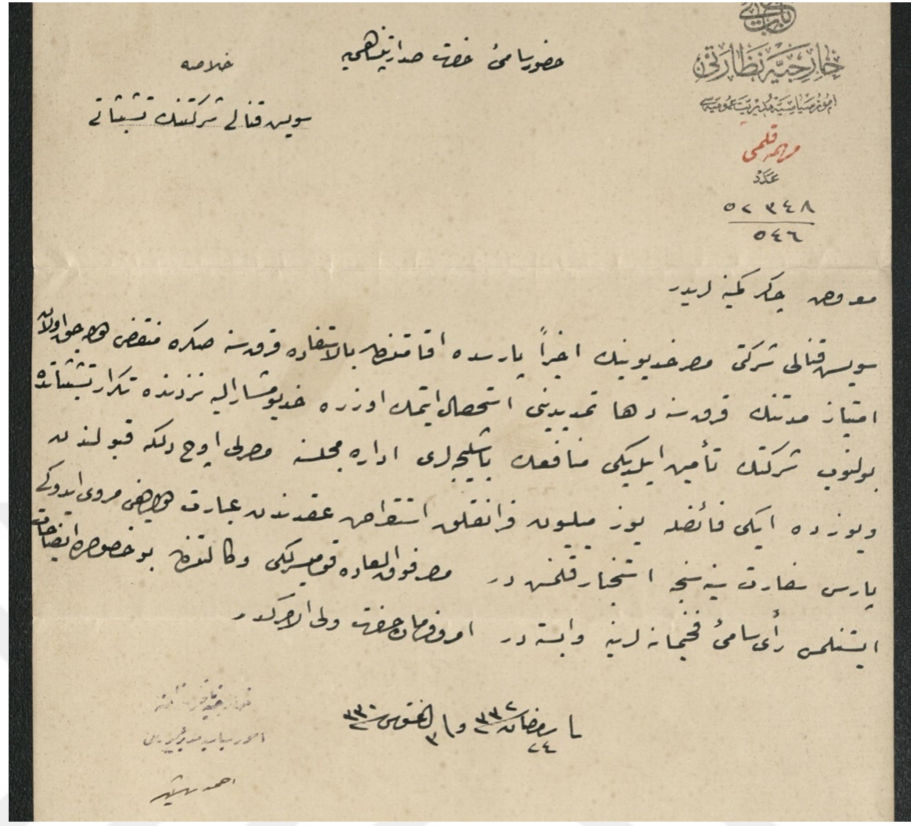
Fi 29 Şevval sene 1275 tarihinde Mısır vali-i vala şanı fehametlu şevketlu paşa hazretlerine yazılan tahrirat-ı samiyenin suretidir.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı (A.MKT. UM), Dosya

No: 351, Gömlek No: 77, Belge No: 1.

(Osmanlı devletinin izni olmadan ve hukuki anlaşma yapılmadan Süveyş Kanal Projesi ile ilgili herhangi bir şey yapılmaması konusuna dair belgedir.)

BOA, Sadaret Eyalat-ı Mümtaze Kalemi Belgeleri (A.MTZ) (05), Dosya No:

39, Gömlek No: 35, Belge No:

(Süveyş Kanal Şirketinin Mısır Hidivi'nin Paris'te bulunmasından istifade ederek 40 yıl olan Kanal imtiyaz süresinin 40 yıl daha uzatılması girişimlerde bulunması üzerine Osmanlı devletinin Mısır valiliğinden izahat istemesine dair belgedir.)

